

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

ELEONORA BUOŽYTĖ

Theatrum virtutum: meno ir teologijos jungtis
Tomo Treterio (1547–1610) kūryboje

Magistro darbas

Darbo vadovė prof., habil. dr. D. Pociūtė–Abukevičienė

Vilnius, 2017

Santrauka

Po Tridento susirinkimo (1545–1563), Katalikiškojo atsinaujinimo metu, didelę reikšmę turėjo įvairios meninės formos – paveikslai, raižiniai, iliustruoti ir meditaciniai spaudiniai, emblemų knygos, grožinė bei piligriminė literatūra ir poezija. Per šiuos nedidelius darbus sklido katalikiškųjų doktrinų postulatai, jais siekta įkvėpti ir grąžinti paklydusius į tikrąjį tikėjimą, kovota prieš protestantus ir jų skleidžiamą mokymą.

Darbe, sekant vienos asmenybės – Tomo Treterio (Tomasz Treter, 1547–1610) – gyvenimo ir veiklos linija, įvardijamas XVI a. pab. – XVII a. pr. meno ir teologijos santykis. Visų pirma, pristatytas jo gyvenamojo laikotarpio kontekstas – Tridento nutarimai, svarbiausių katalikiškojo meno teoretikų darbai ir idėjos, jėzuitų vaizdo teorija, emblemos bei ikonografijos XVI a. susiformavimas. Antra, aptarta lietuvių mokslininkų dar netyrinėta Treterio veikla, pristatant dešimt skirtingų jo darbų, atskleidžiančių katalikiškosios propagandos sklaidą ir jos priemones. Atskirai panagrinėjus vieną Treterio kūrinį – *Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii* (1588 m.), aptarti ir paaiškinti konkretūs kontrreformacinės ikonografijos pavyzdžiai. Galiausiai prieita apibendrinančios išvados, kad po Tridento susirinkimo į meną imta žiūrėti kaip į ideologinį įrankį, galintį ne tik šviesti ir mokyti Romos Katalikų Bažnyčios dogmų, bet ir dvasiškai paveikti, grąžinti į „tikrojo tikėjimo“ kelią.

Raktiniai žodžiai: *Kontrreformacija, tridentizmas, Tomas Treteris, Stanislovas Hozijus, „Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii“.*

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. Tridentas ir tridentizmas: teologijos ir meno santykis XVI a.....	8
1.1. Tridento susirinkimas ir <i>Decretum de sacris imaginibus</i>	8
1.2. Pirmieji tridentiškojo meno teoretikai.....	12
1.3. Jėzuitų vaizdo teorija.....	16
1.4. <i>Kalbos užkrėsti vaizdai</i> : emblema ir ikonologija XVI a.	19
2. Tomo Treterio gyvenimo ir kūrybos metmenys.....	25
2.1. Hozijaus triptikas: Bažnyčia, Kryžius, Roma	27
2.3. Embleminiai popiežių ir imperatorių atvaizdai	33
2.4. <i>Hierosolymitana peregrinatio</i> : Radvilos Našlaitėlio kelionė ar katalikiškoji Treterio propaganda?....	35
2.5. Trijų ostijų legenda.....	39
2.6. Treterio mokyklos sklaida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	43
3. <i>Theatrum virtutum</i> : Stanislovo Hozijaus asmenybė etografo akimis.....	48
3.1. Bibliografiniai kodai ir autorystės problema.....	48
3.2. <i>Theatrum virtutum</i> teatriškumas: žanro ir stiliaus ypatybės.....	52
3.3. Pavyzdinio krikščionio paveikslas: pamaldus ir įtakingas Bažnyčios karys.....	55
IŠVADOS	64
ŠALTINIAI	68
LITERATŪRA.....	71
PRIEDAS	77

ĮVADAS

Tridento susirinkimas (1545–1563) buvo tam tikras lūžis katalikybės istorijoje – jo metu ir po to sistemingai siekta dvasinio, visuomeninio bei kultūrinio Romos Bažnyčios ir visos tikinčiųjų bendruomenės atsinaujinimo. Šiame procese didelę reikšmę turėjo įvairios meninės formos – paveiksmai, raižiniai, iliustruoti ir meditaciniai spaudiniai, emblemų knygos, grožinė bei piligriminė literatūra ir poezija. Būtent per šiuos nedidelius darbus sklido katalikiškųjų doktrinų postulatai, jais siekta įkvėpti ir gražinti paklydusius į tikrąjį tikėjimą, kovota prieš protestantus bei visus kitatikius ir jų skleidžiamą mokymą.

Įdomus ir reikšmingas pavyzdys menininko, kreipiančio kūrybines ir intelektines jėgas į katalikų tikėjimo tiesų sklaidą – Tomas Treteris (1547–1610), vieno svarbiausių rytų ir vidurio Europos regiono Kонтрреформacijos kovotojų, Stanislovo Hozijaus (1504–1579), sekretorius ir globotinis. Jis praleido daugiau nei dvidešimt metų Romoje, atsinaujinančios katalikybės idėjas ir Tridento susirinkimo dekretus siekiančiųjų įgyvendinti aplinkoje, ir sukūrė daugiau nei penkiolika įvairių meninių darbų (raižinių ir iliustruotų knygų), skirtų Romos Bažnyčios pozicijai palaikyti ir apginti. 1593 m., grįžęs į tėvynę, Treteris tęsė savo darbus ir prisidėjo prie katalikiškosios propagandos platinimo Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – ATR). Treterio darbų palikimo analizė ne tik parodo vieną iš kelių, kuriuo Romos Bažnyčios idėjos pasiekė ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (toliau – LDK), bet išryškina priemones, kurių pagalba jos sėkmingai įsitvirtino.

Pagrindiniai darbo tikslai yra trys. Pirmasis – įvardyti XVI a. antroje pusėje susiformavusio teologijos ir meno formų santykio ištakas ir vystymosi pradžia. Apžvelgti, kaip Tridento susirinkimo dekretai paveikė požiūrį į meną ir jo funkcijas, kokį vaidmenį atliko jėzuitų vaizdo teorija, kuo ypatingas emblemos ir ikonologijos iškilimas. Antrasis tikslas – nustatyti, kokiomis meninėmis formomis tuo metu buvo perduodamos teologinės Bažnyčios tiesos. Šis tikslas įgyvendintas pasitelkiant Treterio veiklos pavyzdžius. Aptariant ir nagrinėjant skirtingus jo darbus, siekta ne pateikti kuo išsamesnę visos kūrybos analizę, o atskleisti interesų, talento ir vykdytų užsakymų įvairovę. Trečiasis ir svarbiausias tikslas – aptarti ir paaiškinti konkrečius kontrreformacinės ikonografijos pavyzdžius mene, įvardijant priemones, kuriomis sukuriama reikalinga reikšmė. Šiam uždaviniui pasirinktas konkretus Treterio darbas – *Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii* (toliau – *Theatrum virtutum*) (1588), kuriame šimtu raižinių yra iliustruotas globėjo Stanislovo Hozijaus gyvenimas ir jo dorybės.

Treterio kūrinių analizės metu remtasi, visų pirma, originalais, prieinamais tiesioginiu ir skaitmeniniu būdu. Kadangi yra išlikę keli skirtingi pagrindinio aptariamo veikalo *Theatrum virtutum* variantai, patogumo ir tikslumo dėlei nuspręsta naudoti Josepho Umińskiego 1938 m.

sudarytą leidimą – jame yra įtrauktos ne tik tikslios 1588 m. spaudinio raižinių kopijos, bet ir 1685 m. publikuotos odės. Siekiant aiškumo ir tikslumo, šaltinių sąrašė, šalia senųjų spaudinių, nurodoma biblioteka ir egzemplioriaus šifras arba internetinė nuoroda į skaitmeninę knygos versiją.

Treteris lietuvių mokslininkų minimas ypač glaustai, nurodant jį tik kaip Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) *Hierosolymitana peregrinatio* (1601) vertėją (Jūratės Kiaupienės įvadinis straipsnis 1990 m. Radvilos *Kelionės į Jeruzalę* leidime, Imeldos Vedrickaitės 2010 m. studijoje *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*). Jo kurtos iliustracijos ir emblemos įtraukiamos į XVI–XVII a. vaizdų analizes (Eglės Patiejūnienės 1998 m. *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, 2009 m. Tojanos Račiūnaitės sudarytoje studijoje *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*), tačiau autorius nėra aptariamas. Todėl, gilinantis į Treterio gyvenimą ir kūrybos bruožus, pirmiausia buvo remiamasi lenkų tyrinėtojo Tadeuszo Chrzanowskio moksliniu tyrimu, publikuotu knygoje *Działalność artystyczna Tomasza Tretera* (Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984). Meno istoriko sukaupta informacija ir jos analizė – kol kas išsamiausia Treterio veiklos ir kūrybos apžvalga. Per paskutinį dešimtmetį taip pat įvairiomis kalbomis pasirodė lenkų istorikės Gražynos Jurkowlaniec straipsniai, orientuoti į Treterio veiklą Romoje ir ten sukurtus grafikos darbus. Galutinis mokslininkės tyrimų rezultatas netrukus turėtų pasirodyti studijoje *Sprawczość rycin. Rzyska twórczość graficzna Tomasza Tretera i jej europejskie oddziaływanie* (Universitas, 2017).

Apžvelgiant potridentinio meno kritikus ir jų darbus, pirmiausia remtasi Giedrės Jankevičiūtės sudarytoje antologijoje *Dailės istorijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų* (2012, Vilniaus dailės akademija) publikuotais vertimais ir jų komentarais. Taip pat Ronnie Po-Chia Hsia *The world of Catholic renewal, 1540–1770* (Cambridge University Press, 2005). Darbe pristatoma jėzuitų vaizdo teorija lietuvių kalba aptarta nėra, jos teorinį pagrindą davė 2016 m. pasirodžiusi studija *Jesuit Image Theory* (Wietse de Boer, Karl A. E. Enenkel, Walter S. Melion; Brill). Emblematika ir ikonologija XVI a. pristatyta pagal Jolitos Liškevičienės *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos* (Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005) bei jau minėtą Eglės Patiejūnienės studiją ir Januszo Pelco *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych* (Universitas, 2002).

Dauguma šaltinių pasiekti *Google books* skaitmenų knygyne, internetiniame archyve (*archive.org*), *Europeana.eu* kolekcijoje, taip pat Vilniaus universiteto, Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo ir Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje. Tris raižinius – *Typus Ecclesiae Catholicae* (Roma, 1574), Kryžiaus ženkle alegoriją (Roma, 1574) ir *Roma Sancta* (Roma, 1575) – dėl egzempliorių retumo pavyko pamatyti tik kitų

tyrinėtojų (Chrzanowskio ir Jurkowlaniec) publikacijų iliustracijose. Todėl, atsižvelgiant į sumanymą vis tiek juos aptarti, šio darbo priede yra nurodoma publikacija, iš kurios buvo perfotografuota.

Atsižvelgiant į tai, kad dauguma aprašomų darbų yra susiję su graviūromis arba nuorodomis į meno kūrinius, darbas papildytas priedu (16 iliustracijų). Šalia kiekvienos fotografijos nurodytas autorius, pavadinimas, leidėjas ir metai.

Dėl cituojamų lotyniškų šaltinių retumo ir siekio pagrįsti vertimą, prie citatų pateikiami nuorašai originalo kalba. Atsižvelgiant į tai, kad tekstai surinkti iš skirtingose spaustuvėse ir skirtingu metu pasirodžiusių knygų, originalų rašyba suvienodinta ir sumoderninta. Išlaikyta didžiųjų bei mažųjų raidžių rašyba ir skyryba, tačiau pasitaikiusios santrumpos, suspensijos ir omisijos išskleistos atskirai nežymint. Ligatūra [æ] pateikta dviem raidėm [ae], o [œ] – [oe], ilgoji [f] transkribuota kaip [s], ten, kur reikalinga, [u] pakeista į [v], [ij] į [ii]. Prie perrašų pateikti tokie puslapių numeriai, kokie yra įrašyti originale (net jei ir neteisingi), tačiau jei nėra pažymėta, skliaustuose prirašoma, nuo kur buvo atskaičiuota.

Darbą sudaro trys pagrindiniai skyriai. Pirmajame aptariamas istorinis ir kultūrinis Treterio gyvenamojo meto kontekstas, pagal temas išskaidytas į keturis poskyrius. Pirmiausia apžvelgiamas Tridento susirinkimas, svarbiausi tuo metu priimti nutarimai ir jų priežastys, plačiau aptariamas šventųjų atvaizdų klausimas. Toliau glaustai apžvelgiami trijų Bažnyčios veikėjų – šv. Carlo Borromeo (1538–1584), Gabrielle Paleotti (1522–1597) ir Federico Borromeo (1564–1631) teoriniai darbai apie architektūrą ir meną. Šį pasirinkimą nulėmė jų gyvenamasis laikotarpis, stiprios sąsajos su Tridento susirinkimu, darbų populiarumas ir įtaka pasaulietiniam bei sakraliajam menui. Trečiame poskyryje pristatoma jėzuitų vaizdo teorija, trumpai apibūdinant jos ištakas, šv. Ignaco Lojolos (1491–1556) indėlį į meditacinių paveikslų kūrimą ir jėzuito Antonio Possevino (1533–1611) mintis apie meną bei jo paskirtį. Pastarasis atrinktas dėl veikalų populiarumo ir indelio į *Ratio studiorum* (1599) postulatų kūrimą. Jėzuitų veiklą nuspręsta aptarti ne tik dėl jų įtakos visam vaizduojamajam menui XVI–XVII a., bet ir todėl, kad Treterio gyvenimas su ordinu buvo susijęs – jis mokėsi Branievo jėzuitų kolegijoje, o grįžęs į Lenkiją bendradarbiavo su jėzuitų prižiūrima spaustuve. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Stanislovas Hozijus taip pat palaikė artimus ryšius su *Societas Jesu*, todėl jų skleidžiamos idėjos galėjo paveikti ir Treterį. Paskutinėje skyriaus dalyje aptariama emblematika ir ikonologija XVI a. Pasirinkta šiuos aspektus aptarti per dvi svarbiausias joms skirtas knygas. Emblemą per Andrėjaus Alciato *Emblematum liber* (Augsburg, 1531), o ikonologiją – per Cesare Ripos *Iconologia* (Roma, 1593).

Antrajame skyriuje apžvelgiama Treterio biografija ir kūrybinis palikimas. Biografijai skirtas kone minimalus dėmesys, nes didelė dalis gyvenimo faktų nėra tikslūs, arba tyrėjų perduodami

neargumentuojant. Aptariami darbai atsirinkti siekiant išryškinti gausų Treterio kūrybinį palikimą, kai kurie dėl savo panašių kompozicinių ir teminių aspektų aptarti kartu. Skyrius padalintas į šešias dalis: aptariami trys jau minėti 1574–1575 m. Hozijui Romoje sukurti raižiniai, 1575 m. sudaryta Horacijaus poezijos rodyklė *In Qvinti Horatii Flacci Venusini, poetae lyrici, poemata omnia, rerum ac verborum locupletissimus index* (Antverpia, 1575), dvi embleminių atvaizdų knygos *Pontificum Romanorum effigies* (Roma, 1580) ir *Romanorum imperatorum effigies* (Roma, 1583), Radvilos Našlaitėlio knygos *Hierosolymitana peregrinatio* (Brunsberga, 1601) vertimas, ostijų stebuklingumą ir Poznanės Kristaus Kūno bažnyčią aukštinanti knyga *Sacratissimi Corporis Christi Historia Et Miracula* (Brunsberga, 1609). Paskutinis poskyris aptaria Treterio palikimą Lenkijoje ir LDK, todėl čia pristatoma jo mokinio Tomašo Makovskio ir jėzuito Jeronimo Bildziukevičiaus *Divi tutelaris Palrii Casimiri insigne Virtutum* (1610).

Trečioji darbo dalis yra išskaidyta į tris poskyrius. Pirmajame pristatomi *Theatrum virtutum* egzempliorių bibliografiniai kodai, jų reikšmė ir kylančios autorystės problemos. Antrajame aptariamas veikalo žanras, stilistinės ypatybės, paliečiami knygos pavadinimo ir kompozicijos klausimai. Paskutinis poskyris skirtas konkrečių raižinių ir odžių analizei. Atsižvelgiant į didelę veikalo apimtį ir turtingą kiekvieno teksto (tiek vaizdinio, tiek poetinio) simboliką, nuspręsta apsiriboti keturiais pavyzdžiais, iliustruojančiais priemones, kuriomis Treteris kuria Hozijaus kaip tobulo krikščionio paveikslą. Pavyzdžiai atrinkti taikant temas (kiekvienas perteikia skirtingą dorovinį aspektą) ir ikonografijos (gausi simbolika, antikinių ir krikščioniškųjų motyvų dermė) kriterijus.

Darbą galima pavadinti apžvalginiu–analitiniu. Buvo stengiamasi pateikti kuo glaustesnę XVI a. pab. meno ir teologijos ryšio santrauką, aptarti svarbiausius tridentizmo teoretikus ir žanrus. Tačiau, toliau vystant šią ar panašaus pobūdžio temą, reikalingi kur kas išsamesni istorinių ir kultūrinių kontekstų tyrimai, platesnės skirtingų to meto kūrinių analizės. Treterio asmenybė – unikalus kūrėjo pavyzdys, turintis reikšmingų sąsajų su LDK kultūriniu vystymusi. Šiame darbe užgriebtas, tačiau toli gražu iki galo neatskleistas jo kūrybinis talentas ir įvairialypė veikla. Atkreiptinas dėmesys, kad siekiant, jog darbai susilauktų tinkamos ir visiškai konstruktyvios analizės, labai reikalingas biografijos, santykių su įtakingais Romos bei Lenkijos ir LDK veikėjais, bendradarbių ir kolegų (pavyzdžiui, Stanislovo Reškos, Battistos Cavalieri) korespondencijos tyrimas. Treterio darbuose gausu simbolikos, alegorijų ir paslėptų prasmų, kurias būtų galima identifikuoti atvėrus Antikinius, religinio meno ir jėzuitų ideologijos ryšius. Iš šimto esančių raižinių ir odžių atrinkti keturi pavyzdžiai leidžia įvertinti katalikiškosios propagandos mastą ir įtaką, tačiau ne įvardyti visas priemones, kuriomis ji yra kuriama. Todėl šis pristatymas galėtų būti atspirtis XVI a. pab. – XVII a. katalikiškojo meno idėjų LDK tyrimams.

1. Tridentas ir tridentizmas: teologijos ir meno santykis XVI a.

Pirmiausia reiktų pateikti kelias terminologines pastabas. Darbe kalbama apie ypatingos reikšmės Bažnyčios pertvarkymą, tačiau pažymėtina, kad vidinių reformų buvo imtasi dar iki Martyno Liuterio (1483–1546) – jau XV a. pab. Italijoje ir Ispanijoje didėjo nepasitenkinimas Bažnyčios padėtimi, plito idėjos grįžti prie kryptingos sielovados. Todėl svarbu atskirti *katalikiškosios Reformos* ir *Kontrreformacijos* terminus – vienas nurodo į vidinio Katalikų Bažnyčios atsinaujinimo sąjūdį, o kitas – į tiesioginę kovą su protestantizmu¹. Šiuo atveju taikli ir XX a. istoriko Giuseppe Alberigo sąvoka *tridentizmas (tridentinismo)*², kuria apibrėžiamas akivaizdus pokytis tarp Tridente (Trente) iš naujo pergalvotų ir suformuluotų dekretų, bei dar šimtmečiui nepasibaigus imtos kurti sudėtingos sistemos, pildančios, interpretuojančios ir siekiančios priimtus nuostatus įgyvendinti.

Tačiau paminėtų apibrėžimų reikšmės per siauros, kalbant apie sudėtingą ir kultūrinėmis, politinėmis, socialinėmis gijomis persipynusi laikotarpį. Todėl vartotinas istoriko Ronnie Po-chia Hsia pasiūlytas *Katalikiškojo atsinaujinimo (the Catholic renewal)* terminas³. Kaip teigia mokslininkas, į šią sąvoką jis įtraukė ir Bažnyčios doktrinų reorganizaciją, politikos ir religijos sąveiką Europoje, socialinius ir kultūrinius manifestus, katalikiškosios Europos ir nekrikščioniškojo pasaulio susidūrimus⁴. Į koncepciją gana natūraliai telpa ir toliau aptariama tridentiškosios teologijos ir meno santykių genezė.

1.1. Tridento susirinkimas ir *Decretum de sacris imaginibus*

XVI a. antrosios pusės įvykius taikliai pakomentavo meno istorikas Anthony Bluntas, rašydamas, kad tuo metu Romos Bažnyčia „perėjo griežtų vidinių pertvarkymų etapą, kurių tikslas buvo įvesti vidinę reformą Dievo namuose ir sutelkti jėgas, kad susigražintų buvusią galią“⁵. Siekdamas įveikti Reformacijos mestus iššūkius, popiežius Paulius III (1534–1549), o po jo ir kiti pontifikai, 1545–1566 m.⁶ sušaukė ekumeninį susirinkimą, žymintį lūžį katalikų istorijoje.

Po ilgų atidėlojimų, 1544 m. lapkričio 19 d., popiežius Paulius III bule *Laetare Hierusalem* paskelbė, kad susirinkimas įvyks po metų kovo 15 d. Tridento katedroje. Nors I-oji sesija vis dėlto prasidėjo tik 1545 m. pabaigoje, tačiau netrukus ėmta rimtai svarstyti dar popiežiaus kvietime

¹ Liudas Jovaiša, „Katalikiškoji reforma“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [et al.], Vilnius: Aidai, 2001, 241.

² Žr. Giuseppe Alberigo, „The Council of Trent“, *Catholicism in Early Modern History: A Guide to Research*. Edit. by John W. O'Malley. St. Louis, MO: Center for Reformation Research, 1988, pp. 211–226.

³ Ronnie Po-chia Hsia, *The world of Catholic renewal, 1540-1770*, Cambridge University Press, 2005, 1–7.

⁴ Ten pat, 7.

⁵ Anthony Blunt, *Baroque and Rococo Architecture and Decoration*, 2nd edit., Wordsworth, 1988, 9.

⁶ Tridento susirinkimas įvyko 1545–1547 m., 1551–1552 m. ir 1562–1563 m.

suformuluotus susirinkimo tikslus: „Katalikų dogmos išdėstymas, Bažnyčios reforma, kelio taikai paruošimas“.⁷

Viena svarbiausių temų buvo Biblijos ir Tradicijos klausimas. Martynas Liuteris ir jo pasekėjai iškėlė Šventojo Rašto kaip *Sola Scriptura* autoritetą ir ragino nebelaikyti Bažnyčios tėvų nuosprendžių ir aiškinimų nekvestionuojamais. Jo darbe „Apie susirinkimus ir Bažnyčią“ (*Von den Konziliis und Kirchen*, 1539) argumentuotai teigiama: „jūs privalote atsigręžti į Šventraštį, kuriame viskas išsamiai pateikta, arba į katekizmą, kuriame pateikta glaustai; ir jūs ten rasite daug daugiau, nei visuose susirinkimuose ir Tėvų [darbuose]“.⁸

Liuteris taip pat skelbė *Sola Fides*, *Sola Gratia* ir *Solus Deus* tezes, kuriose tvirtinama, kad tam, jog žmogus būtų išganytas, pakanka vien jo tikėjimo, nuodėmių išpirkimas yra vien Dievo malonės išraiška, o ir išganytas tikintįjį pasiekia vien per Dievą. Protestantų pripažinti tik du – Krikšto ir Eucharistijos – sakramentai, stipriai kritikuotas ir popiežiaus neklystamumas, neigiamai vertintas piktnaudžiavimas indulgencijomis, kunigų ir vienuolių neišprusimas. 1543 m. *Confessio fidei* Abraomas Kulvietis (1510–1545) vaizdingai, tačiau, matyt, nedaug tehiperbolizuodamas rašė, kad to meto bažnytininkai „taip nenusivokia Šventajame Rašte, yra tokie nedori ir tokie žiaurūs, jog, jeigu jie teistų, net ir Kristus negalėtų būti nekaltas“.⁹

Reaguodami tiek į protestantų, tiek į katalikų nusiskundimus, Romos Bažnyčios atstovai Tridente parengė reformų programą. Pritarta keliems „naujųjų eretikų“ kritikuotiems aspektams: panaikintos indulgencijos, pasmerkta simonija, pergaltvota kunigų ruošimo sistema – ypač pabrėžtas dvasininkų, kaip sektino pavyzdžio, vaidmuo. Vis dėlto, daugumai protestantų siūlymų paskelbta anatema. IV-oje sesijoje 1546 m. *Decretum de Canonis Scripturis* dar kartą patvirtino, kad tikėjimas yra grindžiamas ne tik Šventuoju Raštu, bet ir sakybine Tradicija (*partim–partim*), apgintas protestantų atmestų Apokrifų vaidmuo. Tais pačiais metais paskelbtame *Decretum de Editione et Usu Sacrorum Librorum* nurodyta, kad niekas, nesvarbu kokiais pamaldžiais siekiais grįstas jo tikėjimas, negali neteisingai interpretuoti Šventojo Rašto ir aiškinimo teisė paliekama tik Bažnyčiai. Nuspręsta ir tai, kad išteisinimas yra gaunamas ne vien tikėjimu, bet ir per gerus darbus, dar kartą patvirtinta visų septynių Sakramentų reikšmė. Prieštaraujant Liuterio gintai

⁷ Hubert Jedin, *The History of the Council of Trent, Volume II: The First Sessions at Trent, 1545-1547*, transl. Dom Ernest Graf, Thomas Nelson and Sons Ltd, 1961, 29.

⁸ *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Hrsg. von J.K.F. Knaake et al., vol. 50, Weimar H. Böhlau 1914, 618.

⁹ *Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas = Abraomas Kulvietis: the first recorded text of the Lithuanian reformation: Abraomo Kulviečio "Confessio fidei" ir Johanno Hoppijaus "Oratio funebris"*: studija, faksimilė, komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą. Parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 192.

konsubstanciacijai¹⁰, Tridente patvirtinta transsubstanciacijos doktrina, teigianti, kad per Eucharistiją pašventinta duona ir vynas virsta Jėzaus kūnu ir krauju. Taip pat pripažinta skaistyklos reikšmė, kurią atmetė protestantai, celibato laikymasis, pasmerktas sanguliuavimas.

Aiškūs tikėjimo tiesų apibrėžimas ir suformuluoti nurodymai katalikų buvo sutikti entuziastingai: dar vykstant susirinkimui imtasi teoriškai ir praktiškai įgyvendinti Bažnyčios reformą. Pvz., popiežius Pijus V (1566–1572) atnaujino liturgiją 1568 m. išleisdamas *Breviarum romanum*, o 1570 m. – *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum*; popiežius Grigalius XIII (1572–1585) reformavo Julijaus kalendorių, įsteigė *Congregatio Germanica* (1573–1578), turėjusią saugoti katalikų tikėjimą Vokietijoje; popiežius Sikstas V (1585–1590) bule *Postquam verus* nustatė kardinolų skaičių, *Immensa aeterni Dei* įkūrė penkiolika kongregacijų, besirūpinančių inkvizicija, bažnyčių statyba, uždraustųjų knygų sąrašų, Vatikano spaustuve ir t. t.; popiežius Klemensas VIII (1592–1605) įsteigė turtingųjų įpėdiniams *Collegio Clementino* Romoje, perleido Vulgatą, *Pontificale Romanum* ir *Caeremoniale Episcoporum*. Kūrėsi ir Bažnyčių ginančios divizijos: 1524 m. įkurtas *Clerici Regulares Theatini*, 1540 m. Ignaco Lojolos *Societas Jesu*, 1575 m. Filipo Neri *Congregatio Oratorii*, o vadovaujant šv. Kryžiaus Jonui ir šv. Teresei Akvilietei stipriai reformuotas karmelitų ordinas.

Šiame sudėtingame ir permainingame laikotarpyje nepamirštas religijų kulto ir meno aspektas. XXV-oje sesijoje 1563 m. gruodžio 4 d. priimtame „Dekrete apie šventųjų relikvijų bei sakralių paveikslų meldimą ir gerbimą“ (*Decretum de invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum et sacris imaginibus*) buvo dar kartą paskelbta, kad Kristus yra vienintelis žmonijos išganytojas ir gelbėtojas, tačiau tikintysis gali šauktis šventųjų – užtarėjų ir tarpininkų žemėje. Taip pat pabrėžta, kad sakralūs vaizdai yra leidžiami (pasmerktas ikonoklazmas) ir jų gerbimo (ne garbinimo) antrasis Dievo įsakymas nedraudžia¹¹. Relikvijų ir šventųjų atvaizdų kultas skatintas argumentuojant tuo, kad tikinčiojo pamaldumas yra nukreipiamas į reprezentacinį prototipą, o ne į daiktuose slypinčią dievišką galią. Išryškintas edukacinis aspektas – menas paveikus siūlant tinkamą dievobaimingo gyvenimo pavyzdį, tačiau, naudojamas netinkamai, yra žalingas, todėl turi būti vengiama siužetų, galinčių sukelti pavojingas mintis. Paminėta ir tai, kad vyskupai įgaliojami reaguoti į bet kokią piktnaudžiavimą šventaisiais vaizdais.

Susirinkimo pabaigoje skubiai paskelbtas dekretas apie atvaizdus buvo būtinas todėl, kad protestantų paaštrintas anikoninės (atvaizdų vartojimą atmetančios) ir ikoninės (vaizdo

¹⁰ Kosubstanciacija [lot. k. *cōnsubstantiālis* – viensybis, esantis tos pačios prigimties] teigia, kad kartu su patyrimu prieinamomis duonos ir vyno tikrovėmis, tikrai išliekančiomis Eucharistijoje, išlieka ir duonos bei vyno dvasinės substancijos (esybės). Tokia idėja kelta dar Viduramžiais, tačiau terminą XVI a. įvedė protestantai (žr. Herbert Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, 2003).

¹¹ Tridente pozicija ne „atrasta“, o tik dar kartą patvirtinta – jau II Nikėjos susirinkime (787 m.) buvo sankcionuota paveikslų (ikonų) kulto praktika.

reprezentavimo) tradicijos nesutarimas reikalavo Katalikų Bažnyčią išlaikyti tvirtą poziciją. Konfliktas susijęs su Šventojo Rašto ir filosofinių doktrinų interpretacijomis. Kaip nurodo literatūrologas Vytautas Ališauskas, „draudimas gaminti bet kokius religinės paskirties atvaizdus („Nedirbsi sau drožinio nei jokio paveikslo, panašaus į tai, kas yra aukštai danguje ir kas yra čia, žemėje, ir kas yra vandenyse po žeme. Jiems nesilenksi ir jų negarbinsi“¹²) koegzistavo su žmogaus ir visatos Kūrėjo kaip amatininko-skulptoriaus (*Pradžios knygos* „Tuomet Viešpats Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių“¹³) ir helenistinės refleksijos paveiktu darnos kūrėjo įvaizdžiu („Pradinis grožio šaltinis juos [dangaus kūnus] sukūrė“¹⁴). Ankstyvoji krikščionių mintis galynėjosi su populiarios pagoniškos kultūros stereotipais, anot kurių dievybė buvo juslinio kosmoso dalis, religinėje patirtyje pasireiškianti plastiniu pavidalu. Skulptūriniai dievų atvaizdai – „stabai“ buvo pasmerkti jau Senajame Testamente, ankstyvieji krikščioniškieji rašytojai – Bažnyčios Tėvai perėmė jau suformuotą ir ankstyvojo judaizmo apologetų plėtotą kritiką“¹⁵.

Viduramžiais tęsėsis diskursas apie šventuosius paveikslus¹⁶ XVI a. pradžioje dar paaštrėjo ir suskaldė Europos krikščionis: vieni tikėjo, kad menas buvo naudinga pagalba tikintiesiems, o kiti tvirtino, kad atvaizdas ne šventąjį šlovina, o atlieka tikėjimui pavojingo stabo funkciją. Reformatai atmetė paveikslų kultą, tačiau šiuo klausimu išsiskyrė į nuosaikiuosius ir radikalus. Pavyzdžiui, gerai žinomas 1522 m. įvykis, kai Liuterio kolega teologas Andreas Bodenstein von Karlstadt (c. 1480–1541), Vitenbergo miesto valdžiai priėmus nurodymą pašalinti iš bažnyčių paveikslus, įvykiams, jo nuomone, vysčius per lėtai, su palaikančiaisiais „valymo“ ėmėsi pats¹⁷. Nors Liuteris pritarė, kad paveikslai nukreipia mintis ir gali būti pavojingi, Karlstadto veiksmus griežtai pasmerkė¹⁸. Vienas iš aršiausiai pasisakančių prieš atvaizdus buvo Ciūricho protestantų lyderis Ulrichas Cvinglis (1484–1531), kurio 1525 m. „Atsakyme Valentinui Comparui“ (*Eine Antwort, Valentin Compar gegeben*) nuosekliai išdėstoma teologinė vaizdų garbinimo opozicija. Analizuodamas klaidingo tikėjimo ištakas jis tvirtino, pavyzdžiui, ir psichologinį žmogaus bruožą – priklausomybę nuo daiktų kūrimo ir polinkį į juos įtikėti¹⁹.

Kai kurie katalikų humanistai, kaip antai Erazmas Roterdamiėtis (1466–1536), taip pat sutiko,

¹² *Iš* 20, 4–5; plg. *Ist* 5, 8–9.

¹³ *Pr* 2, 7.

¹⁴ *Ism* 13, 3.

¹⁵ *Dailės istorijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų: antologija*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, 581.

¹⁶ „Diskursas apie šventuosius atvaizdus“ – įvairūs tekstai, kurie aiškina, grindžia, atmeta, gina, draudžia ir pan. šventųjų paveikslus ir statulas. Sąvoka perimta iš Arūno Sverdiolo „Pamokslai apie paveikslus“, *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus: pamokslo faksimilė, vertimas ir studija*. Sud. Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, 64.

¹⁷ Carlos M. N. Eire, *War against the Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*, Cambridge University Press, 1989, 55–65.

¹⁸ Ten pat, 65–73.

¹⁹ Ten pat, 84.

kad daug tikinčiųjų ikireforminiu laikotarpiu meną naudojo netinkamai, jis kritikavo ir procesijų metu nešamų šventųjų statulas. Tačiau po 1529 m. įvykusios idolomachijos Bazelyje Erazmas griežtai atsiribojo nuo ikonoklastų teigdamas, kad jų poelgis niekaip nebuvo susijęs su pamaldumu, tik su maišto kurstymu²⁰.

Atkreiptinas dėmesys, kad galimai prie dekreto priėmimo prisidėjo ir jėzuitų ordinas. Teigiama, kad Tridente patvirtintas nutarimas atsirado dėl kardinolo Charles de Lorraine (1524–1574) vedinos prancūzų delegacijos iniciatyvos ir pastangų. Dekretas turi akivaizdžių panašumų su pranešimu, 1562 m. Sorbonos teologų parašytu iškilmių proga. Manoma, kad pastarąjį įkvėpė 1527 m. Senso susirinkime priimtas antiikonoklastinis įstatymas. Tačiau istorikas Wietse de Boer įtikinamai teigia, kad dekreto teksto pamatu galėjo būti dominikonų polemisto Ambrogio Catarino Politi (1484–1553) veikalas „Svarstymas apie vaizdų garbinimą ir dievinimą“ (*Disputatio de cultu et adoratione imaginum*, 1552)²¹. Jame kviečiama reikalą dėl šventųjų atvaizdų pirmiausia aptarti tarpusavyje, išsakytos tos pačios dekrete skelbiamos mintys. Istorikas argumentuoja tuo, kad artimas Politi bičiulis jėzuitas Diego Laínez (1512–1565), nuo 1558 m. jėzuitų ordino generolas, 1562–1563 m. buvo tiesiogiai susijęs su Tridento susirinkimo tekstų formulavimu ir net priklausė aptariamojo dekreto redakcijos kolegijai. Be abejo, kad jis puikiai žinojo *Disputatio* keliamas idėjas ir joms pritarė²². Mintis, kad jėzuitai prisidėjo prie sakraliojo meno įteisinimo, argumentuotai paaiškintų glaudų ordino ir vaizduojamojo meno ryšį, toliau aptariamą jėzuitų vaizdo teorijos gimimą ir vystymąsi.

Atkreiptinas dėmesys, kad Tridente priimtas dekretas greičiau suformulavo abstrakčius draudimus, nei pateikė sektino modelio principus. Nuostata buvo per glausta, kad galėtų atsakyti – tad koks turėtų būti religinis menas? Kas yra jam tinkama? Kaip pasiekti, kad jis vestų tikintįjį į pamaldumą? Ką daryti su „nepadoriu“ Antikos palikimu? Į svarbius klausimus bandyta atsakyti dėmesio vertoje teorinėje raštijoje.

1.2. Pirmieji tridentiškojo meno teoretikai

XVI–XVII a. minios menininkų keliavo į Romą iš visos Italijos ir net tolimesnių Europos kraštų, kad prisidėtų prie miestą perorganizuojančios programos. Svarbiausi užsakovai buvo ir liko popiežiaus dvaras, kardinolai ir vyskupai, religiniai ordinarai ir kilmingos valdančios šeimos,

²⁰ Erwin Panofsky, „Erasmus and the Visual Arts”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 32 (1969), 207–214.

²¹ Ambrogio Catarino Politi, *Disputatio de cultu et adoratione imaginum* in Idem, *Enarrationes...in quinque priora capita libri Geneseos*. Romae: apud Antonium Bladum, 1552.

²² Wietse de Boer, „The Early Jesuits and the Catholic Debate about Sacred Images“, *Jesuit Image Theory*, edited by Wietse de Boer, Karl A. E. Emenkel, Walter S. Melion. BRILL, 2016, 53–73.

reikalavę, žinoma, kad kūriniai atspindėtų Tridento susirinkimo dvasią. 1577 m. pradėjusi veikti²³ *Accademia di San Luca* Romoje turėjo pasitarnauti lavinant, finansiškai ir socialiai remiant *Urbs Sacra* dailininkus, skulptorius ir architektus. Kitaip tariant, joje buvo siekiama, kad menas taptų parankus katalikiškajai propagandai – užtikrinama doktrinų ir idėjų sklaida bei paveikumas²⁴. Tuo metu pasirodė ir norminio pobūdžio veikalai, kuriuose buvo aptariami ikonografiniai siužetai, Jėzaus ir šventųjų vaizdavimo principai, „siūlomos estetiškos bažnytinio ir religinio meno gairės“.²⁵

Tarp svarbiausių veikalų – kardinolo šv. Carlo Borromeo (1538–1584) „Bažnyčių statymo ir puošimo nuostatai“ (*Institutiones Fabricae et Supellectilis Ecclesiasticae*, 1577)²⁶. Italų kilmės didikas ėjo Milano arkivyskupo pareigas ir po Tridento susirinkimo, galima sakyti, iš pagrindų pertvarkė savo globojamą miestą. 1582 m. jo pavedimu buvo paskelbtas *Acta Ecclesiae Mediolanensis* rinkinys, teisiškai normuojantis elgesį ir siekiantis grąžinti pagedusią visuomenę (tiek dvasininkus, tiek pasauliečius) prie katalikiškųjų vertybių. Dėl savo pamaldaus būdo ir aktyvios kontrreformacinės veiklos jau 1610 m. paskelbtas šventuoju.

Knygoje Borromeo labai detalai pateikia bažnyčių statymo ir puošybos reikalavimus. Nuo XVI a. pradžios katalikiškoji reforma ėmė daugiau dėmesio skirti liturgijai bei sakramentams, o ir dėl išaugusio pamokslų populiarumo atsirado reikiamybė naujinti Dievo namus. Pavyzdžiui, siekta plėsti bažnyčias, kad jose tilptų didesnės tikinčiųjų minios, stogus daryti plokščius arba medinius, kad būtų geresnė akustika, platinti langus, kad įeitų daugiau šviesos ir t. t.²⁷ Borromeo knygoje aptariama ne tik šventyklos vieta, išplanavimas, sienų, fasado, atrijaus, net stogo, grindų, laiptų ir pan. matmenys bei tinkamiausios medžiagos, tačiau ir vidinis bažnyčios interjeras, šventiniai drabužiai, daiktai, reikalingi apeigų metu. Nuolat akcentuojama, kad bažnyčios didybė ir kilnumas susideda ne tik iš išorinio, tačiau ir vidinio puošnumo, yra svarbi ir reikalinga kiekviena detalė.

Skyriuje „Apie sakraliuosius atvaizdus ir paveikslus“ (*De sacris imaginibus picturisque*) aptariama ir šventųjų atvaizdų problema. Borromeo griežtai nurodo: „visų pirma, bažnyčioje ar kitoje vietoje, negali būti pavaizduotas joks šventasis vaizdinys, apimantis klaidingą dogmą, teikiantis neišsilavinusiems dingstį pavojingai suklysti ir prieštaraujantis Šventojo Rašto arba Bažnyčios tradicijai. Gali būti tik tai, kas atitinka Šventraščio tiesą, tradicijas, bažnyčių istorijas ir

²³ Akademija oficialiai įsteigta 1588 m., tačiau paminėta popiežiaus Grigaliaus XIII dar 1577 m.

²⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad ilgą laiką lot. k. veiksmazodis *prōpāgāre* buvo vartotas kalbant apie augalus ir gyvūnus (pirma reikšmė yra veisti, dauginti). Popiežiui Grigalius XIII 1622 m. įsteigus *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, kuri rūpinosi katalikų doktrinų skelbimu nekrikščioniškose žemėse, galutinai įsitvirtino tam tikros minties platinimo, sklaidos reikšmė. Ir toliau tekste ši sąvoka vartojama omenyje turint būtent tai.

²⁵ *Dailės istorijos šaltiniai*, 2012, 582.

²⁶ Carlo Borromeo, *Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri II, Caroli S. R. E. Cardinalis tituli S. Praxedis, Archiepiscopi iussu, ex provinciali decreto editi ad provinciae Mediolanensis usum*. Mediolani, apud Pacificum Pontium, Typographum Illustriss. Cardinalis S. Praxedis, Archiepiscopi, 1577.

²⁷ Po-chia Hsia, 2005, 168.

motinos Bažnyčios papročius bei poreikį. [...] Taip pat paveiksluose panašumas šventojo, kurio atvaizdas yra perteikiamas, kiek tai įmanoma, turi būti priskirtinas taip atsargiai, kad dėl kruopštumo nebūtų atkurtas kitas – gyvenantis ar miręs – žmogus. Be to, gyvulių, šunų, žuvų ir kitų neprotaujančių gyvulių atvaizdų bažnyčioje ar kitoje šventoje vietoje neturi būti, nebent esant šventosios istorijos išraiškai ar pagal Motinos Bažnyčios paprotį, kitu atveju – tik esant užsakymui“.²⁸ Borromeo pabrėžė tridentizmo išpopuliarintą sakraliojo meno tarnystę teologinei ir dogminei minčiai, ypač atsargų santykį su interpretacija ir jos įvaizdinimu.

Didelę įtaką meno teorijai padarė ir Bolonijos arkivyskupas Gabriellius Paleotti (1522–1597), Tridento susirinkime dirbęs teisininku patarėju pirmininkaujantiems kardinolams, taip pat buvęs *Congragazione* – praktinio naujų ediktų įgyvendinimo komisijos – narys. Veikale „Svarstymas apie sakralius ir pasaulietinius vaizdus“ (*Discorso intorno alle imagini sacre et profane*, 1582)²⁹ jis smulkiai išdėstė religinių vaizdų kilmę, jų tinkamą vartojimą, perspėjo dėl tikinčiajam pavojingų paveikslų, kuriuose yra vaizduojamos eretiškos temos, prietarai ir nepadorūs vaizdai.

Paleotti pabrėžė tris svarbiausius meno principus: džiuginti, mokyti ir jaudinti (*dilettare, insegnare et mouvere*)³⁰. Knygoje akcentuojama, kad vaizdai suteikia džiaugsmą, nes šventojo reprezentacija išprovokuoja dvasinį malonumą. Taip pat svarbi ir suvienijančio meno mintis: autorius teigia, kad vaizdai yra linkę daug lengviau ir ilgesniam laikui užsilikti žmogaus atmintyje, todėl yra tinkami ir nemokytam asmeniui³¹. Užrašytas Šventraštis prieinamas tik ribotam žmonių skaičiui, o „paveikslai kiekvieno galimybės tarnauja kaip atversta knyga, nes yra perteikti kalba, bendra visiems žmonėms“.³² Taigi, menas yra universalus, nes tikėjimo tiesos tampa pasiekiamos visiems katalikams, nepriklausomai nuo luomo, išsilavinimo ar kalbos.

Knygoje autorius pateikia tridentizmo teoretikų puoselėtą mintį, kad menininkai turi kuo tiksliau perteikti Šventraštyje aprašytą istoriją, tačiau nepamiršti šventųjų tėvų autoriteto ir Bažnyčios praktikos: „nors Evangelija nesako, kad nukryžiuojant mūsų Viešpatį gėdingosios jo kūno dalys buvo pridengtos, vis dėlto pagrįstai galima manyti, kad taip buvo ir šitaip jį per amžius

²⁸ Carlo Borromeo, 1577, CAP. XVII., 42. „Primo igitur in ecclesia aliove loco ne imago sacra exprimat, quae falsum dogma contineat, quaeque periculosi erroris rudibus occasionem praebeat, quaeve sacrae scripturae vel traditioni Ecclesiae repugnet: sed quae veritati scripturarum, traditionum, ecclesiasticarumve historiarum, matrisque Ecclesiae consuetudini et usui conveniat. [...] In illis autem sicut sancti, cuius imago exprimenda est, similitudo, quoad eius fieri potest, referenda est ita cautio sit, ut ne alterius hominis viventis vel mortui effigies de industria repraesentetur. Effigies praeterea iumentorum, canum, piscium aliorumve brutorum animantium in ecclesia aliove sacro loco fieri non debent, nisi historiae sacrae expressio, ex matris Ecclesiae consuetudine, aliter quandoque fieri postulat.“

²⁹ Gabriele Paleotti, *Discorso intorno alle imagini sacre e profane. Diviso in cinque libri, dove si scuoprano varii abusi loro e si dichiara il vero modo che cristianamente si doverà osservare nel porle nelle chiese, case et in ogni altro luogo. Raccolto e posto insieme ad utile delle anime per commissione di Monsignore Illustriss. e Reverendiss. Card. Paleotti Vescovo di Bologna. Al popolo della città e diocesi sua.* In Bologna, per Alessandro Benacci, MDLXXXI.

³⁰ Apie *dilettare* žr. 1 kn., 21 sk.; *insegnare* – 1 kn., 23 sk., *mouvere* – 1 kn., 25 sk.

³¹ Gabriele Paleotti, *Discourse on sacred and profane images*, translated by William McCuaig, Introduction by Paolo Prodi, Getty Research Institute, 2012, 117.

³² Ten pat, 115.

visi krikščionys vaizdavo. Tad būtų kone nusikaltimas dabar tuo abejoti“.³³ Taigi, Paleotti skatina pačius kūrėjus pirmiausia atsižvelgti į teologinius aspektus, siekti realaus, paveiklaus atvaizdavimo, tačiau nenukrypti ir nuo tradicijoje įsitvirtinusios simbolikos.

Jau minėtas idėjas papildė Carlo Borromeo jaunesnysis pusbrolis Federico Borromeo (1564–1631) darbe „Apie sakraliuosius paveikslus“ (*De pictura sacra*, 1624). Milano arkivyskupas buvo plačiai išsilavinęs, įkūrė *Biblioteca Ambrosiana* ir dailės muziejų, kurio rinkinius aptarė kūrinyje *Musaeum* (1625). *De pictura sacra* svarstomi pagrindiniai meno principai, autorius išryškina tiek dogmatinius, tiek estetinius reikalavimus ir „brėžia naują, reformuotos katalikybės, bažnytinio ir apskritai religinio meno perspektyvą“.³⁴

Įvade arkivyskupas rašo, kad Tridento susirinkimo dekretas „įpareigoja vyskopus perduoti žmonėms Tikėjimo paslaptis ir Šventąsias istorijas ne vien žodžiu, bet taip pat paveikslais ar kita tų paslapčių imitacija, kuri, užsiimdama žmonių protais ir jausmais, gali sužadinti Tikėjimą“.³⁵ Pažymėtina, kad Tridento dekrete įrašytas įpareigojimas vyskupams rūpintis tinkamo meno sklaida buvo svarbus tuo, kad būtent jie dažnai tapdavo sakraliojo meno užsakovais, tad kelios oficialios eilutės turėjo užtikrinti, kad bus laikomasi nurodymų. Kitoje teksto vietoje Borromeo akcentuoja, kad, prieš pradėdamas darbą, menininkas privalo apmąstyti savo paties pamaldumą, nes, priešingu atveju, negalės žiūrovo tinkamai paveikti ir tikslingai perduoti tikėjimo tiesų³⁶. Tai taip pat susiję ir su Paleotti darbe išdėstyta mintimi, kad tikrasis kūrinio autorius yra Dievas³⁷, įkvepiantis menininką ir vedžijantis jo ranką – jei pastarasis bus pamaldus ir giliai tikintis, sukurs nepaprastos vertės darbus. Atkeiptinas dėmesys, kad taip sukuriama kelių pakopų kontrolė – už darbą pirmiausia atsakingas menininkas, tačiau priežiūra pavedama ir užsakovui.

Federico Borromeo darbe išsakoma populiari mintis apie meno poveikumą, kuris palyginamas su retorika teigiant, kad menininkai, tarsi pamokslininkai, turėtų panaudoti savo talentą kreipdami žmones tinkamo krikščioniškojo pavyzdžio link. Jis vaizdingai palygina šiuos du menus rašydamas: „kaip Oratorius geriausiai atlieka pareigą, kai kalba su paveikti sielas galinčiu jauduliu ir užsidegimu, taip išsiskirs paveikslas, kurio spalvos ir kontūrai bus tokie, kad įskiepytų sieloje

³³ *Dailės istorijos šaltiniai*, 2012, 623.

³⁴ Ten pat, 630.

³⁵ Federico Borromeo, *Sacred painting; Museum*, edited and translated by Kenneth S. Rothwell, Jr. ; introduction and notes by Pamela M. Jones. Harvard University Press, 2010, 2. „Atque tractando tali anos et docente satisfacere conabimur in hac etiam parte Sacri Concilii Tridentini Decreto, quo iubentur Episcopi tradere Populo Fidei mysteria historiasque Sacras non verbo solum sed pictura etiam, vel quapiam alia mysteriorum eorum imagine, quae animos sensusque hominum ad Fidei capita recolenda excitare possit.“

³⁶ Federico Borromeo, 2010, 46.

³⁷ Paleotti, 2012, 102–104.

pamaldumo jausmą, baimę ir sielvartą – koks tik reikalas bebūtų“.³⁸

Potridentiniame laikotarpyje vietą atrado ne tik aukštasis menas ir architektūra, tačiau ir smulkesnės kūrybinės formos, kurios dėl mažesnių išlaidų buvo pigesnės, todėl ir lengviau platinamos: altorių puošyba, statulos, raižiniai, medžio drožiniai ir kiti religiniai kūrinėliai. Dėmesys sutelktas ir į religinius spaudinius, kuriuose, plečiantis spaustuvių techninėms galimybėms, vis dažniau ir originaliau vietą atrado vaizdo ir teksto dermė. Dažniausiai buvo iliustruojami ypač populiarūs siužetai (švč. Mergelė Marija, šventasis, pamaldi scena), o šalia glausčiau arba plačiau pakomentuojama reikšmė ir simbolika³⁹. Tokių spaudinių tikslas taip pat buvo *dilettare, insegnare et mouvere* – kartais pardavinėjami, o kartais atiduodami veltui, jie sudarė gausią meninę tridentizmo kūrybą.

Taigi, glaustai aptarti XVI a. antros pusės – XVII a. pradžios teoretikai savo darbuose formavo meno, pasitarnaujančio Bažnyčios triumfo susigrąžinimui, postulatus. Į šį visapusišką Katalikiškojo atsinaujinimo procesą įtrauktos visos jo formos, kūrėjai ir užsakovai. Kaip taikliai pastebėjo istorikas Ronnie Po-chia Hsia, spaudiniai ir altorių puošyba kalbėjo ta pačia kalba kaip ir Caravaggio, Pietro da Cortona ar Rubenso paveiksai – visi siekė gyvomis spalvomis ir realistinėmis detalėmis perteikti stebuklingą ir dievišką patirtį⁴⁰.

1.3. Jėzuitų vaizdo teorija

Eligijus Raila yra rašęs, kad Katalikų Bažnyčios reforma, kaip ir „Kontrrreformacija, dažnai tiesiog vadinta jėzuitų stiliumi“.⁴¹ Iš tikrųjų, neaptarti šio ordino svarbos Katalikiškajame atsinaujinime – reikštų nuošaly palikti plačią vaizdo teorijos sistemą, padariusią stiprią įtaką vaizduojamųjų menų stiliams bei paskirčiai.

Kaip minėta, jėzuitų ordinas nuo pat pradžių buvo stipriai susijęs su vaizdų gerbimo įteisinimu. Žymiausioje įkūrėjo šv. Ignaco Lojolos (1491–1556) knygoje „Dvasinės pratybos“ (*Exercitia spiritualia*, 1548) nuolat pabrėžiama vaizduotės galia – meditacijos metu yra siūloma pažvelgti „vaizduotės akimis“ ir „įsivaizduoti Kristų, mūsų Viešpatį, čia pat kybantį ant kryžiaus, ir kalbėtis“⁴², „vaizduotės akimis matyti pragaro ilgį, plotį ir gylį“⁴³, „vaizduotės akimis matyti

³⁸ Federico Borromeo, 2010, 46. „Ac sicuti ad Oratoris munus plurimi refert, ea, quae dicuntur, enunciari cum affectu et vigore, qui movere animos possit, ita magnum picturae opus erit, si colores et lineamenta erunt eiusmodi, ut inserant animo pios sensus metumque et dolorem quotiescumque res postulabit.“

³⁹ Po-chia Hsia, 2005, 166.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Eligijus Raila, „Barokas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [et al.], Vilnius: Aidai, 2001, 58.

⁴² Ignacas Lojola, *Autobiografija; Dvasinės pratybos*, iš ispanų k. vertė Lionginas Virbalas. Vilnius: Aidai, 1998, 104.

⁴³ Ten pat, 108.

didžiules liepsnas ir sielas esančias lyg degančiuose kūnuose⁴⁴ etc. Šį žvilgsnį turėjo palengvinti dailės kūriniai: jėzuitas Bartolomeo Ricci (1490–1569) yra rašęs, kad Lojola kaskart prieš meditaciją kurį laiką žiūrėdavo į paveikslus, kuriuos šiam tikslui turėjo surinkęs ir išdėstęs savo kambaryje⁴⁵. Vis dėlto, pačioje ordino egzistavimo pradžioje kilo įtarimų, kad Lojola su bendražygiais vysto ne individualistinę meditacijos būdą, o užsiiminėja naujovišku dvasingumu, susijusiu su *alumbrados*⁴⁶ praktika. Tai buvo pavojingi kaltinimai, į kuriuos atsikirto du dominikonų ordino nariai, su kuriais ankstyvieji jėzuitai palaikė glaudžius ryšius.

Prancūzų kilmės inkvizitorius Matthieu Ory (1492–1557) veikale „Apie atvaizdų garbinimą“ (*De cultu imaginum*, 1552) pasiūlė neotomistinę vizualinės percepcijos teoriją, kurioje fizinių atvaizdų gerbimas ir vaizduotės ugdymas suvokiamas kaip analogas dvasinei praktikai. Jis atskyrė dvasiškai naudingus ir žalingus vaizdinius teigdamas, kad vienaip turi būti vaizduojamas Kristaus gyvenimas, o kitaip – nuodėmės apmąstymams skirtos scenos. Pirmuoju atveju tinkamas tiesioginis, paveikus bibliinių asmenybių ir vietų įvaizdinimas, tačiau antruoju per tiesmukumą rizikuojama tikintįjį pastūmėti į nuodėmę. Todėl pasiūlytas netiesioginio, metaforinio vaizdavimo, besikoncentruojančio ne į nusidėjimą, o į jo pasekmes, būdas⁴⁷. Antruoju „gynėju“ tapo jau minėtas italų teologas Ambrogio Catarino Politi, kuris veikale *Disputatio* ypač teigiamai atsiliepė apie didaktiniams ir mnemotechniniams tikslams naudojamus vaizdus, jeigu jie, žinoma, taip pagerbia reprezentuojamąjį⁴⁸.

Teorijas iliustruoja ispanų jėzuito Jeronimo Nadalio (1507–1580), aktyvaus ordino nario bei jėzuitiškosios edukacinės programos kūrėjo knyga „Evangelijos istorijos atvaizdai“ *Evangelicae historiae imagines*, pirmą kartą pasirodžiusi 1593 m.⁴⁹ (ilustracija Nr. 1). Paties Lojolos prašymu sukurtas veikalas susideda iš komentarų ir 153 medžio raižinių, iliustruojančių Evangelijos skaitinius pagal naujai išleistą Romos mišiolą. Knyga sukurta taip, kad palengvintų ordino seminaristų meditaciją ir susikaupimą malda apmąstant Jėzaus gyvenimą, Kančią ir Prisikėlimą. Leidinys susilaukė didelio populiarumo ir netrukus raižiniai tapo pavyzdžiu tapybos ir grafikos darbams, leidinį kaip ikonografijos pavyzdį į keliones imdavo jėzuitų misionieriai⁵⁰.

Iš ankstesnių iliustruotų meditacijos knygų pastaroji išsiskiria tuo, kad raižiniai neturi

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Thomas Buser, „Jerome Nadal and Early Jesuit Art in Rome“, *The Art Bulletin*, Vol. 58, No. 3, 1976, 425.

⁴⁶ *Alumbrados* [iš ispan. k. – nušviestieji] XV–XVI a. Ispanijoje išplitusi sekta, siekusi dvasinio nušvitimo ir vienybės su Dievu.

⁴⁷ Boer, 2016, 58–62.

⁴⁸ Ten pat, 63–65.

⁴⁹ *Evangelicae historiae imagines: ex ordine evangeliorum, quae toto anno in missae sacrificio recitantur, in ordinem temporis vitae Christi digestae*, Antuerpiae, 1593.

⁵⁰ Rūta Janonienė, „Kristaus Prisikėlimo ikonografija Tytuvėnų bernardinų konvento sienų tapyboje“, *Menotyra*, t. 18, nr. 1, 2011, 23.

glaudaus ryšio su tekstu. Kaip teigia istorikas Thomas Buseris, pradinis knygos sumanymas buvo sukurti ne meditacijų iliustracijas, bet pasiekti, kad kiekvienas susikurtų savo maldos kelią sekdamas pateiktais vaizdais ir anotacijose išdėstyta egzegeze⁵¹. Imamas pavyzdys iš Lojolos *Exercitia*, kur, kaip jau minėta, patariama prieš meditaciją atkurti vietos kompoziciją ir vaizduotės galia rekonstruoti apmąstomą sceną: „pavyzdžiui, kai kontempliuojame mūsų Viešpatį Kristų, kuris yra regimas, „sudėstymas“ reiškia vaizduotės akimis matyti materialią vietą, kurioje yra mano kontempliuojamas dalykas. Sakau „materiali vieta“, pavyzdžiui, šventykla ar kalnas, kur būna Jėzus Kristus ar Mergelė Marija, priklausomai nuo to, ką noriu kontempliuoti“.⁵²

Pažymėtina tai, kad jėzuitai ypač greitai įvaldė religinių spaudinių formas. Be meditacinių knygų, didelę leidinių dalį užėmė *suffragia*, skirta jėzuitų Marijos sodalicijai bei brolijoms, siekiant pagerbti jų globėjus. Taip pat gaminti spaudiniai katekizmo besimokantiems vaikams, kuriems pamokas vesdavo ordino nariai⁵³.

Svarbu šiame kontekste paminėti ir italų kilmės polemiką, diplomata, vieną iš jėzuitų edukacinės programos kūrėjų Antonio Possevino (1533–1611). 1593 m. Vatikano spaustuvėje pasirodė jo darbas *Bibliotheca selecta*⁵⁴, kuris dėl apimties (beveik 300 *folio*), temų platumo (aptariama nuo dailės kūrinii iki karybos) ir pripažinimo (popiežiaus Grigaliaus XIII pagyros įžanginiame žodyje) vadinamas kontrreformatiškąja enciklopedija.

Vienas iš šio išpūdingo veikalo skyrių buvo praplėstas ir 1594 m. publikuotas atskira knyga „Traktatas apie poeziją ir dailę“ (*Tractatio de poesi et pictura*)⁵⁵. Tekste pasikartoja jau minėto teoretiko – Paleotti, kurį Possevinas net rekomenduoja skaitytojams – mintys⁵⁶. Ypač pabrėžiama emocinė menininko būseną – sekdamas *ut pictura poesis* nuostata⁵⁷, autorius cituoja Horacijaus eilutes: „jei nori, kad aš verkčiau, pirmiausia sielvartauti turi tu“.⁵⁸ Jis teigia, kad tapytojas privalo jausti stiprias emocijas ir aukščiausias menas būtų tas, „kuris atkartotų ir sielose įtvirtintų pačią esmę, pavaizduotų kankinystę besikankinančiuose, verksmą raudančiuose, sielvartą kenčiančiuose,

⁵¹ Buser, 1976, 425.

⁵² Lojola, 1998, 102.

⁵³ Po-Chia Hsia, 2005, 167.

⁵⁴ Antonio Possevino, *Societatis Iesu Bibliotheca selecta qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda*, Romae: ex Typographia Apostolica Vaticana (Domenico Basa), 1593. Kiti leidimai pasirodė Venecijoje 1603 m. ir Kelne 1607 m.

⁵⁵ Antonio Possevino, *Tractatio de poesi et pictura ethnica, humana et fabulosa collata cum vera, honesta et sacra*, Lugduni: apud Ioannem Pillehotte, 1594.

⁵⁶ Ten pat, 289.

⁵⁷ *Ut pictura poesis* [iš lot. k. – paveikslas tarsi poezija] – eilutės iš Horacijaus (65–8) veikalo *Ars Poetica*, kuriame sugretinami poezijos ir tapybos menai. Šiai temai Possevinas dedikuoja skyrių „Pictura similis poesi“ (p. 278–281). Apie šių menų sąsają XVI a. žr.: Rensselaer W. Lee, „Ut Pictura Poesis: The Humanistic Theory of Painting“, *The Art Bulletin*, Vol. 22, No. 4, 1940, pp. 197–269.

⁵⁸ „Si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi“, *Ars Poetica*, 102–103 eilutė.

šlovę ir džiaugsmą pakilusiuose“.⁵⁹

Antikos paveldo klausimas Possevino darbe nėra tolydus. Jis bjaurisi pagonišku mitų scenomis ir galinčia gašlias mintis sukelti nuogybe, teigia, kad poezija ir menas pirmiausia turi atskleisti tikrąjį Dievą ir paaiškinti tikėjimo paslaptis, o ne garbinti pagonių stabus ir herojus⁶⁰. Tačiau galutinai Antikos ir Renesanso paveldo Possevinas neatmetė ir manė, kad naudingiau būtų atsargiai ir sumaniai apgalvojus pastarąjį asimiliuoti, nei bandyti visiškai panaikinti⁶¹. Kaip pastebi literatūrologė Eugenija Ulčinaitė, „antikinei mitologijai, kėlusiai daugiausia sunkumų krikščioniškiesiems autoriams, buvo siūloma taikyti alegorinį interpretacijos metodą, traktuojant pagoniškuosius dievus kaip tam tikrų filosofinių, etinių sąvokų bei reiškinių personifikacijas. Tokiu būdu Junona, sakysim, simbolizavo pavydą ir išdidumą, Minerva – išmintį, Marsas – karą, o likimo deivės Parkos – dieviškąją apvaizdą“.⁶² Šios asimiliacijos rezultatai akivaizdūs tridentizme, tačiau apogėjus pasiektas Baroko klestėjimo laikotarpiu.

Jėzuitų ordinas kontreformacijoje suvaidino ryškų vaidmenį ir iš kitų brolijų išsiskyrė organizuotumu, paklusnumu ir edukacinės sistemos sėkme. Jie steigė kolegijas, kūrė spaustuves, polemizavo su „klaidatikiais“, vykdė propagandines misijas. Šioje nenuilstančioje ordino veikloje anksti pastebėta vaizdų galia ir, suformulavus pastarųjų paskirtį, buvo sumaniai pritaikyti tikslams pasiekti, daugiausia dėmesio skiriant dvasiniam (meditacija ir sielovada), bei edukaciniam tobulėjimui.

1.4. *Kalbos užkrėsti vaizdai*: emblema ir ikonologija XVI a.

Emblema, turbūt, ne tik vienintelė žanrinė forma, atsiradusi ir išstobulėjusi neolotyniškoje Renesanso ir Baroko literatūroje⁶³, tai ir tam tikras viso XVI–XVII a. mozaikiškumo – tradicijos ir originalumo dermės – simbolis.

Kaip pabrėžia istorikas Janusz Pelcas, emblematika ir jos jaunesnioji sesuo ikonologija iškilo kaip subrendęs Renesanso menininkų ir teoretikų rezultatas⁶⁴. Jose susilieja žavėjimasis graikų ir romėnų antikiniu palikimu, egiptiečių ir chaldėjų hieroglifais ir magais, viduramžių riterių

⁵⁹ Possevino, 1594, 297. „At ego summam esse artem constantissime affero quae rem ipsam imitetur, martyria in martyribus; fletum in flentibus, dolorem in patientibus, gloriam, et laetitiam in resurgentibus exprimat, & in animis figat. Haec nimirum substantia artis est: haec, quae arti formam indit, quod videlicet inspectione dignum est.“

⁶⁰ Ten pat, 299 ir 307–308.

⁶¹ Janusz Pelc, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*. Kraków: Universitas, 2002, 211–212.

⁶² *Dainos pasauliui, saulei ir sau = Cantus solo, soli et sibi: Lietuvos 16-17 amžiaus poezijos antologija*, sud. Eugenija Ulčinaitė, vertė Aleksandra Bendoriūtė et al. Vilnius: Vaga, 1993, 9.

⁶³ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI-XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*. Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 39.

⁶⁴ Pelc, 2002, 8.

heraldika ir krikščioniškąją tradiciją⁶⁵. Epigrama iš specifinės epitafinės formos išsivystė į literatūros žanrą, orientuotą į platų skaitytojų ratą. Nuo XVI a. pabaigos, išaugus veikalų leidybos ir vertimų į gimtąsias kalbas skaičiui, daugumos emblemų kolekcijos tapo specializuotos ir nesunku atskirti, pavyzdžiui, XVII a. italų emblemas nuo tuo metu ar net vėliau sukurtų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijoje⁶⁶.

Emblemą paprastai sudaro trys dalys: trumpas *motto* (inskripcija, lema, epigrafas), pasitarnaujantis kaip antraštė ar pavadinimas; dažniausiai medžio ar vario raižinio *pictura (imago)*; *subscriptio* (epigrama, komentaras, elogijus) – eiliuotas arba prozinis tekstas, paaiškinantis ankstesnių elementų reikšmę ir prasmę. Tai nėra vienintelis žanras, jungiantis tekstą ir vaizdą: panašumų turi *impresa* – prie skydų, ginklų, galvos apdangalų ir pan., tvirtinamas skiriamasis ženklas; *castrum doloris* – iliustruoti laidotuvių pamokslai; *affixiones* – emblema grįsti paveikslai, turintys reprezentacinę arba didaktinę tikslą; *Schriftmusterbücher* – pavyzdinės dailės knygos; knygu frontispisai, dekoruoti emblemomis.

Kaip nurodo dailėtyrininkė Jolita Liškevičienė, emblemų leidinius galima išskirstyti į tris rūšis: herojines (susijusias su individu – Biblijos personažais, šventaisiais, Bažnyčios Tėvais, žymiais pasaulio vyrais, valdovais ir pan.), etines (Biblijos iliustracijos, Kristaus gyvenimo scenos, Kristaus širdies emblemos, Marijos, Bažnyčios ir vienuolių knygos, šventųjų atvaizdai ir pan.), didaktines (universalūs, enciklopedinio pobūdžio leidiniai apie žmogų, jo temperamentą ir išmintį apie pasaulio sandarą, mitai, pasakojimai ir pan. Šiai grupei taip pat priskiriami ir ikonologinio pobūdžio veikalai⁶⁷.

Pirmasis emblemos menui skirtą veikalą parašė italų kilmės teisininkas Andrea Alciato (1492–1550). 1529 m. jis išleido *Selecta Epigramata*, kuri, gausiai papildyta jo paties sukurtomis ir iš *Anthologia Graeca* išverstomis epigramomis, 1531 m. Augsburgėje pasirodė kaip „Emblemų knyga“ (*Emblematum liber*), ir tuojau pat susilaukė nepaprasto populiarumo⁶⁸ (ilustracija nr. 2). Kaip pastebi literatūrologė Eglė Patiejūnienė, Alciatas žodį „emblema“ vartojo „mozaikos“ prasme ir taip siekė atkreipti dėmesį, kad knygą sudarė iš įvairių šaltinių surinkęs epigramas, „aprašančias *tai, kas reiškia ką kita*, vadinasi, žodine forma perteikiančias tą patį turinį, kuris slypėjo ir

⁶⁵ Emblemos kilmę lietuvių kalba yra aptarusi E. Patiejūnienė, žr. Patiejūnienė, 1998, 39–75.

⁶⁶ Žinoma, kad visoje Europoje tam tikros tendencijos ir mados, dažniausiai gimusios Italijoje, paprastai būdavo perimamos kaip pavyzdinės. Tačiau šalies ar regiono politiniai, kultūriniai, finansiniai ir religiniai veiksniai nulemdavo ten besivystančios emblemos ypatybes, kurias įmanoma atpažinti. Pavyzdžiui, dėl skirtingo meninio bei kultūrinio vystymosi italų ir flamandų emblemų knygos skiriasi siužetais ir raižymo technika. O, pavyzdžiui, Olomouce (Čekija) 1573 m. įsteigtoje jėzuitų kolegijoje, kurioje profesoriai palaikė glaudžius santykius su Lenkijoje ir LDK klestinčiomis kolegijomis, dalindavosi ne tik dovanotomis knygomis, bet ir plintančiomis idėjomis.

⁶⁷ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, 35–45.

⁶⁸ Iki šimtmečio pabaigos pasirodė dvidešimt leidimų. Žr. Green, Henry. *Andrea Alciati and His Books of Emblems: A Biographical and Bibliographical Study*. London: Truebner, 1872.

paveikslėliuose, savo ruožtu vaizduojančiuose *tai, kas reiškia kažką kita*“.⁶⁹

Pradėjus *Emblematum liber* versti į užsienio kalbas ir ruošti pakartotinius leidimus, pastarieji imti pildyti aiškinamosiomis pastabomis⁷⁰. Vienas pirmųjų išsamesnių bandymų buvo 1573 m. leidime pasirodęs teisininko Claude Mignault iš Dižono įvadas, kuriame jis rašo: „iš tikrųjų, kaip galiu būti nesužavėtas nauda šios emblemos, kuri be epigrafo, viso dalyko sielos, nuostabiai apglėbia du broliškus menus – tarp savęs susietus ir surištus – tapybą ir poeziją, ir kurie save taip pateikia, kad vienas kitą paaiškina? Nėra tokio, kuris nežinotų paveikslą esant tylinčia poema, o poeziją – kalbančiu paveikslu: vienas išreiškia dvasią, kitas – kūną“.⁷¹

Toliau jis paaiškina ir praktinį emblemos aspektą: „mūsų yra vertinamas oratorius, poetas, istorikas, filosofas ar kuris kitas rašytojas, jei žinomomis *maksimomis* tarsi žvaigždelėmis išsiskiria ir spindi: jos, kai kur nors yra perskaitomos, pirštu arba šoniniu rašikliu⁷² pažymimos, kad lengviau įsimintų ir, reikalui esant, į galvą ateitų. Tačiau nėra lengva nei įvairiose vietose, nei visada, nei visur surasti jų posakius, o tuo tarpu nėra emblemos, kuri prieš sentenciją sielos nepaveiktų dalyko naujumu ir koku nors rinktinės antikos vaizdiniu. Dar daugiau, *maksimos* yra kartais neaiškios ir gali būti ne visiems prieinamos, o tuo tarpu emblemos dėka, kuri ar tai dėl prijungto piešinio, ar poemos *hermenėjos*, ar *epigrafo* daug suprantamesnė yra, protas gali atsipūsti“.⁷³ Taigi, trumpai tariant, ši meninė forma buvo vertinama dėl dvilypio poveikio – galinti džiuginti akį ir lavinti protą.

Vis dėlto, teisingam simbolių, personifikacijų, žodžio ir vaizdo jungimo supratimui ir interpretavimui Alciati knyga, palyginti, nedaug teskyrė dėmesio. Šią spragą, dar nepasibaigus šimtmečiui, pabandė užpildyti Cesare Ripa (Giovanni Campani, 1560–1622). *Accademia dei Filomati e degli Intronati* narys, pasišventęs Antikos palikimo tyrinėtojas ir puoselėtojas savo

⁶⁹ Patiejūnienė, 1998, 55.

⁷⁰ Iki šio po trumpą komentarą buvo parašęs Barthelemy Aneau (1549 m., Lionas, pranc. k.) ir Franciscus Sanctius (1573, Lionas, lot. k.).

⁷¹ Andrea Alciati, *Omnia Andreae Alciati V. C. Emblemata*, Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, 1577, 20. „Qui vero mihi non placuisset Emblematis ipsa ratio, quae praeter epigraphen, rei totius animam, duo admirabiliter inter se iuncta copulataque complectitur, picturam nimirum et poesim, artes germanas, et quae se ita explicent, ut altera sit alterius interpres? Nemo nescit picturam esse poema tacens, poesim vero picturam loquentem: illa quidem refert animum, haec corpus, quo fit ut earum rerum tam multiplicium novitas, et ingeniosa priorum hominum adinventio non possit non esse grata, in qua et aures dulci carminum numero delectentur, et oculi picturae lineis oblectationem capiant.“

⁷² Turimi omenyje ☞ ir plunksnos simboliai. Vadinami indeksu (pirštu rodanti ranka – manikulu [lot. k. *maniculus* – rankelė]), skirti pažymėti reikšmingesnes vietas tekste.

⁷³ Alciati, 1577, 24. „Laudatur a nobis Orator, Poeta, Historicus, Philosophus, aut aliquis alius scriptor, si *γνώμας* insignioribus tanquam stellulis effulgeat et splendescat: quae cum alicubi leguntur, digito aut transverso calamo notantur, ut memoriae commodius infigantur, et citius occurrant, cum iis opus erit. Atqui has sententias non passim, nec semper, nec ubivis reperire est facile, cum nullum sit Emblemata, quod praeter sententiam non afficiat animum rei novitate, et egregia quadam antiquitatis cognitione. Adhaec *γνώμαι* sunt interdum obscuriores, neque omnibus perviae esse possunt: Emblemata vero aut subiectae picturae causa, aut carminis *έρμηνεία*, aut *έπιγραφή*, aliquam facilitatem habet, in qua possit animus conquiescere.“

globėjui kardinolui Antonijui Maria Salviati 1593 m. dedikavo knygą „Ikonologija“ (*Iconologia*)⁷⁴. Kaip pastebi dailėtyrininkė Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Ripos veikalą galima vadinti abstrakčių sąvokų ir idėjų reprezentavimo enciklopedija, kurioje abėcėlės tvarka pateiktos ir apibūdintos simbolinių įvaizdžių personifikacijos, išskiriamos atributais ir spalvomis“.⁷⁵ Ripos veikalas nebuvo naujiena – yra žinomi Viduramžiški aiškinamieji Romos bažnyčios tekstai (pavyzdžiui, Guillelmo Durando *Ratione divinatorum officiorum*, c. 1286), o iš XV–XVI a. (ir iš anksčiau) yra išlikę rytų krikščionių (graikų, gruzinų, rusų) ikonų pavyzdžių / originalų (aiškinamieji) rinkiniai, skirti ikonų tapytojams, kuriuose aprašomi ne tik kanoniniai siužetai, bet ir kompozicijos, konkrečių ikonų detalių spalvos⁷⁶. Veikalas taip pat sulaukė populiarumo – tai simbolizuoja ne tik pakartotiniai leidimai, bet ir Italijos bei kitų Europos šalių XVII–XVIII a. freskų, emblemų, knygų graviūros. Pavyzdžiui, Giovanni Francesco Guerrieri (1589–1655) paveikslai Borghese rūmuose Romoje nutapyti pagal *Iconologia* nurodymus, o Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje esančios Kalno palaiminimų skulptūrinės kompozicijos taip pat sudėliotos remiantis Ripos komentarais⁷⁷.

Veikalas buvo (ir yra) pravartus tiek žiūrovams, norintiems teisingai suvokti vaizdinio prasmę, tiek menininkams, besistengiantiems sukurti prasmingą ikonografiją. Ripos darbe surinkta medžiaga iš mitologinių žinytų, epigramų knygų, pasinaudota ir amžininko Pierio Valeriano *Hieroglyphica* (1556), aptartojo Alciato *Emblemata liber* ir pan. Daug nuorodų tiek į Antikos, tiek į krikščioniškuosius tekstus, ikonos aprašytos detalios, išskiriant svarbiausius simbolius, drabužius ir jų *motto*. Pavyzdžiui, Išmalda (*Elemosina*) apibūdinama kaip doro veido moteris su ilgu ir gerbtinu drabužiu, paslėpusi savo veidą šaliu, nes tie, kaip aiškina Ripa, kurie duoda išmalda, neturėtų matyti, kam ją duoda. Jos abi rankos po drabužiu tiesia pinigus dviem vaikams, stovintiems prie jos. Paslėptos rankos aiškinamos šv. Mato žodžiais: „Kai tu daliji išmalda, tenežino tavo kairė, ką daro dešinė“ (Mt 6)⁷⁸.

Kreipdamasis į skaitytojus Ripa nurodo būtinybę dalintis žiniomis apie šias paslaptį saugančias figūras, nes taip elgėsi jau ir senovės autoriai, kurie palikuonims perduodavo išmintį paaiškindami ir išplėtodami užkoduotas kitų žymių vyrų darbų vietas⁷⁹. Jis išreiškia nusivylimą, kad tie, kurie stengiasi imituoti senųjų lotynų, graikų ar dar anksčiau buvusių senolių išmintį, dažnai

⁷⁴ Cesare Ripa, *Iconologia overo Descrittione*, Romae: per gli Heredi di Gio. Gigliotti, 1593. Pirmasis leidimas pasirodė be iliustracijų. 1603 m. pakartotinai išleistas Romoje, papildytas 400 sąvokų ir iliustruotas medžio raižiniais. XVII a. pasirodė 15 leidimų, buvo nuolat gausiai pildomi.

⁷⁵ *Dailės istorijos šaltiniai*, 2012, 278.

⁷⁶ Ten pat, 2012, 582.

⁷⁷ Žr. Indrė Šurkutė, „Kalno palaiminimų skulptūrinės kompozicijos Vilniaus šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje“ (1 dalis), *Logos*, Nr. 53, 2007, 203–213; (2 dalis) *Logos*, Nr. 54, 2008, 188–200; (3 dalis) *Logos*, Nr. 55, 193–202.

⁷⁸ Ripa, 1593, 66. Šv. Mato citata iš Rubšio ir Kavaliausko LVK (katalikų) 1998 m. vertimo [internetinė nuoroda <http://biblija.lt/>]. Atkreiptinas dėmesys, kad ir toliau tekste naudojamos šio vertimo citatos.

⁷⁹ Ripa, 1593, *Proemio à lettori*, 2.

daro klaidas ir viską suvelia – ar dėl nežinojimo, ar dėl to, kad apsiima per daug. Todėl jis savo knygą siūlo kaip vadovėlį, galintį padėti tinkamai parinkti figūros atributus ir spalvas, bei juos paaiškinti⁸⁰.

Religinės emblemikos meną puikiai įvaldė ir jėzuitai, šį žanrą panaudoję net ceremonijose, ritualuose, švenčių metu. Įvairiuose *Ratio studiorum* leidimuose pabrėžiamas alegorinis vaizdavimas – tiek literatūrinis, tiek vizualinis, studentai drąsinami kurti inskripcijas, emblemas ir įvairias engimas, kurios lavina protą, atmintį ir kūrybiškumą, retorikoje gali pasitarnauti kaip tropai⁸¹. Tačiau nuo jau aptarto Alciato praktikuojamų emblemų jėzuitiškosios akivaizdžiai skiriasi. Jose antikiniai įvaizdžiai naudojami ypač saikingai, ir tinkamiausiais „žaidimais“ laikomi tie, kurie sukurti pagal Senąjį ir Naująjį Testamentus, tarnauja meditaciniams bei sielovados tikslams.

Meno kritikas Thomas W. J. Mitchellas yra išsireiškęs, kad emblemos, kartu su hieroglifais ir piktogramomis yra vaizdai, „labiausiai užkrėsti kalbos“.⁸² Iš tikrųjų, įvaldytas tridentizme, šis užkrėstumas vėliau tampa reprezentuojančiu – vaizdo ir žodžio dermė Baroko epochoje pasiekia nepaprastas menines aukštumas. Todėl, kaip pastebėjo literatūrologai Éva Knapp ir Gábor Tüskés, emblematika gali užimti ir užims svarbią vietą, aiškinantis neišspręstas XVI–XVII a. literatūros, meno ir kultūros istorijos problemas: „jeigu ignoruosime tai, ko ji mus gali išmokyti, niekada nepasieksime nei Renesanso ir Baroko rašytojų įvardyto ekspresijos būdo supratimo, nei turėsime galimybę pamatyti, kaip tam tikra galvosena ir raiška buvo panaudota organizuojant ir struktūruojant iš kelių skirtingų žanrų sudarytus literatūros darbus“.⁸³

Taigi, šiame skyriuje glaustai, akcentuojant tik svarbiausius įvykius ir autorius, buvo siekiama įvardyti tridentizmo bei tridentiškojo meno ištakas ir apibūdinti jų formavimosi pradžią. Vienos svarbiausių XVI a. organizacijų – Romos Bažnyčios – atsinaujinimo procesas paveikė visas tikinčiųjų gyvenimo sferas. Kadangi Tridente buvo apsispręsta daugumai reformatų idėjų nepritari, Bažnyčia visu pajėgumu ėmė ginti savo poziciją ir menas tapo puikiu įrankiu, pasitarnaujančiu skleidžiant „tikrąją tiesą“. Kad ir apie ką rašytų aptartieji meno teoretikai – bažnyčių statybą ar emblemų kūrimą – pabrėžiama dvilypė meno prigimtis: jis gali tikintįjį mokyti, perduoti Tikėjimo tiesas, ir taip pat jaudinti, estetiškai paveikti. Todėl buvo skatinama šias savybes panaudoti Bažnyčios dogmų sklaidai, Šventraščio istorijų ir tradicijos perdavimui, tikinčiųjų gražinimui į „tiesos kelią“. Akcentuojamas ir atsakomybės už kito ir savo kūrinį aspektas – kardinolai yra

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*, Turnoni: apud Claudiom Michaelem, 1603, 118–120.

⁸² Thomas W. J. Mitchell, *Picture Theory*, London: The University of Chicago Press, 1995, 215.

⁸³ Éva Knapp, Gábor Tüskés, *Emblematics in Hungary: a study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature*, Tübingen: Niemeyer, 2003, 6.

įpareigoti rūpintis, kad skleidžiamas menas būtų „tinkamas“, o kūrėjams pabrėžiamas menininko pamaldumas kaip aukštesnio artistiško garantas. Toliau pristatomo Tomo Treterio veikla ir darbai – taiklus tridentizmo idėjų realizavimo pavyzdys, atskleidžiantis šią įvairiapusišką, dvilypę meno prigimtį įvaldžiusią kontrreformatoriaus dvasią.

2. Tomo Treterio gyvenimo ir kūrybos metmenys

Tomas Treteris (Tomasz Treter, Tomus Treterus, Thomasso Tertero) gimė 1547 m. kovo 1 d. šalia Poznanės esančiame Chvaliževe⁸⁴, knygrišio Jokūbo Treterio ir Agnieškos iš Rožanovskių šeimoje⁸⁵. Pradinį išsimokslinimą veikiausiai įgijo Jano Lubrańskio (1456–1520) akademijoje (*Collegium Lubranscianum*)⁸⁶, o 1565 m. buvo priimtas į tais metais įsteigtą jėzuitų kolegiją Braneve. Stanislovas Hozijus (1504–1579), grįžęs iš Tridento susirinkimo, aktyviai ėmėsi reformų, tarp kurių buvo ir *Societas Iesu* narių įkurdinimas Lenkijoje. Jam pavyko atidaryti *Collegium Hosianum*, kurioje suformuotos taisyklės, „kaip pavyzdinės, buvo taikomos ir kitoms jėzuitų vadovautoms seminarijoms visoje respublikoje“.⁸⁷

Treteris Branevo kolegijoje mokėsi iki 1569 m.⁸⁸ Atsižvelgiant į chronologiją galima teigti, kad jis priklausė pirmajai kolegijos studentų kartai. Archyvų duomenimis, į kolegiją dėstyti buvo pakviesti vienuoliai iš Vokietijos, Flandrijos ir Škotijos⁸⁹. Dominavo lotynų, tačiau Hozijaus pageidavimu buvo mokoma ir vokiečių kalbos⁹⁰. Minima retorika, poezija, matematika, dialektika, studentai praktikavosi lavindami proginės ir poleminės literatūros įgūdžius, vaidindami teatro spektakliuose⁹¹, mokėsi ir muzikos (dainavimo), kad galėtų tinkamai patarnauti pamaldų metu⁹².

1569 m. Hozijus turėjo išvykti į Romą kaip Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo

⁸⁴ Chwaliszewo, dab. Poznanės miesto rajonas (Lenkija).

⁸⁵ Apie Treterio tėvus beveik nėra duomenų. Umińskis nurodo, kad tėvas buvo iš Poznanės, žr. Józef Umiński, „Zapomniany rysownik i rytownik polski XVI w., ks. Tomasz Treter i jego Theatrum virtutum D. Stanisłai Hosii“, *Collectanea Theologica* 13/1-2, 1932, 15–16. 1566 m. sausio 18 d. Jano Petruso (Jan Petrus, † 1583) laiške Hozijui, kuriame rekomenduojamas Treteris, yra minimas „pana Jakóba intrologatora, ojca Tomaszewego“ (*Kronika Miasta Poznania: kwartalnik poświęcony sprawom kulturalnym stol. m. Poznania: organ Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania*, Nr. 4, Poznań: Magistrat Stoł. M. Poznania, 1930, 376–377).

⁸⁶ Treteris dedikacijoje Gniezno arkivyskupui Joanui Tarnawski mini, kad prisimena Lubrańskio akademijos auloje ištapytus popiežius („memoriam pontificum, quam in aula Lubransciana olim depictam, relatione maiorum acceperam, nullam amplius, exstare viderem“; *Vitae Episcoporum Posnaniensium*, 1604, Branevas, (nuo antraštinio lapo) 6). Umińskis mano, kad tai patvirtina ten įgytą Treterio pradinį išsilavinimą (Umiński, 1932, 16), tačiau Chrzanowski šį faktą laiko nesvariu (Tadeusz Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, 10). Vis dėlto, yra ir kita priežastis manyti, kad Treteris ten mokėsi: minėtame 1566 m. rekomendaciniame laiške jaunąjį Treterį Hozijui giria ir Poznanės daktaras Stefanas Mikanas (Stephanus Micanus). Pastarasis, kaip pavyko nustatyti, pats dėstė Lubrańskio akademijoje (Michał Nowicki, *Działalność oświatowa i naukowa Akademii Lubrańskiego w XVII i XVIII wieku*, daktaro disertacija, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Poznań, 2011, 67; Józef Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, t. 2, Poznań, 1838, 211), todėl galėjo siūlyti Treterį kaip pažangų mokinį. Akademija buvo įsteigta 1519 m. ir tai buvo pirmosios pastangos humanistinę edukacinę reformą įgyvendinti už Krokuvos ribų.

⁸⁷ Liudas Jovaiša, Irena Vaišvilaitė, „Stanislovas Hozijus ir Lietuva“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2004, Nr. 5, 264.

⁸⁸ Halina Keferstein, „Pisarze związani z Braniewem na przełomie XVI-XVII wieku“, *Komunikaty Mazursko - Warmińskie*, Nr 4, 1980, 518.

⁸⁹ Ten pat, 510.

⁹⁰ Ludwik Piechnik, „Gimnazjum w Braniewie w XVI w.: studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce“, *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Nr. 7, 1958, 35. Pats Hozijus turėjo vokiško kraujo, be to, matė, kad ši kalba istorinėse Prūsijos žemėse leisti pasiekti didesnę tikinčiųjų auditoriją.

⁹¹ Keferstein, 1980, 508.

⁹² Ten pat, 38–42.

kunigaikščio Žygimanto Augusto (1520–1572) atstovas ir su savimi pasiėmė dvidešimt dviejų Treteri⁹³. Kaip nurodo istorikas Henris Wojtyska, Hozijaus namai Romoje visada buvo perpildyti globotiniais – ne tik turtingų lenkų didikų sūnumis, bet ir gabiais, nors ir neturtingais, studentais, kurių išsimokslinimą Varmės vyskupas dažnai pats apmokėdavo⁹⁴. Kai Treteris prisijungė prie Hozijaus, šis jau ėjo šešiasdešimt penktuosius metus⁹⁵. Buvęs Tridento susirinkimo teologas tebeturėjo didelę įtaką, tačiau vis silpnesnę sveikatą. Vis dėlto, jis ir toliau uoliai rūpinosi katalikybės sklaida: finansavo jėzuitų kolegijas, buvo *Congregatio Germanica* narys, įsteigė lenkų slaugos ligoninę ir prieglaudą šalia Chiesa di Santo Stanislao dei Polacchi Romoje. Neveltui į protestantizmą konvertavęs italų humanistas Pjeras Paolas Vergerijus (1498–1565) Hozijų įvardijo kaip vieną grėsmingiausių Reformacijos priešų⁹⁶, su protestantais kovojusį iki pat mirties 1579 m. Tų pačių metų gruodį, artimas patikėtinis ir sekretorius Stanislovas Reška tuometiniam Varmės kanauninkui Johanui Kretzmeriui vardijo visoje Europoje žinomus Hozijaus epitetus: „vieni vadina [jį] Bažnyčios kolona, kiti Kardinolų Kolegijos puošmena, Kardinolų Purpuru, Lenkų Patriarchu“ ir pan.⁹⁷

Fromborko kanauninkas Stanislovas Reška⁹⁸ (1544–1600) taip pat suvaidino svarbų vaidmenį

⁹³ Gali būti, kad Treterio draugijoje vyko ir kitas Hozijaus globotinis, būsimasis Vilniaus akademijos rektorius (1592–1595) Fridrikas Barčius. Paulius Rabikauskas mini, kad Barščių, „ką tik Braunsbergo jėzuitų kolegijoje baigusį studijas pasikvietė kard. S. Hozijus važiuoti drauge į Romą“. Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, 173.

⁹⁴ Henryk Damian Wojtyska, *Cardinal Hosius legate to the Council of Trent*, Rome: Institute of ecclesiastical studies, 1967, 66.

⁹⁵ Hozijus (Stanisław Hozjusz, Stanislaus Hosius) gimė 1504 m. gegužės 5 d. Krokuvoje, augo Vilniuje. Apie 1519 m. pradėjo studijas Krokuvos universitete, kur jį pastebėjo Krokuvos arkivyskupas Piotras Tomickis (1464–1535). Pastarojo dėka Hozijus mokėsi Paduvos ir Bolonijos universitetuose, apsigynė teisės mokslų daktaro vardą. Grįžęs į Lenkiją buvo Tomickio, Krokuvos vyskupo Jono Chojeńskio, Samuelio Maciejowskio, nuo 1538 m. – asmeninis karaliaus Žygimanto Augusto sekretorius. 1543 m. išventintas, gavo Krokuvos kanauninko pareigas. 1549 m. karalius Hozijų paskyrė Kulmo vyskupu, 1551 m. perkėlė į Varmę. 1562–1563 m. kaip vienas iš keturių popiežiaus legatų vadovavo baigiamajam Tridento susirinkimo etapui. 1563 m. grįžo į Lenkiją, tačiau nuo 1569 m. vėl teko išvykti į Romą. 1573 m. paskirtas didžiuoju penitenciariumi. Mirė 1579 m., palaidotas Romoje, Santa Maria in Trastevere bazilikoje. Apie Hozijaus gyvenimą žr.: Liudas Jovaiša, Irena Vaišvilaitė „Stanislovas Hozijus ir Lietuva“, *Naujasis židinys-Aidai*, Vilnius: 2004, Nr. 5, p. 263–265. Apie dalyvavimą Tridento susirinkime žr.: Henryk Damian Wojtyska, *Cardinal Hosius legate to the Council of Trent*, Rome: Institute of ecclesiastical studies, 1967. Hozijaus darbų ir jo garbei skirtos senosios literatūros sąrašą žr.: J. Smoczyński, *Bibliographia hosiana*, Pelplini: Sumptibus sedis episcopalis, 1937.

⁹⁶ Wojtyska, 1967, 21. Nurodytas 1559 m. lapkričio 2 d. laiškas Viurtembergo kunigaikščiui Kristupui. Hozijus įvardytas kartu su Ecku, Cocklejumi ir Staphylu.

⁹⁷ *Stanislai Rescii Epistolarum liber unus*, Naepoli: apud Io. Iacobum Carlinum et Antonium Pacem, 1594, 92. „Alii columnam Ecclesiae vocant, alii ornamentum Collegii Cardinalium, alii Phaenicem Cardinalium, alii Polonicum Patriarcham, alii senem vere Abrahamicum, alii malleum haereticorum, alii nostri temporis Augustinum, alii alterum Poloniae Stanislauum, novum Bessarionem, Melchisedechicum sacerdotem, numquam satis laudatum Ecclesiae defensorem, rectae fidei custodem vigilantissimum, orbis miraculum, patrem patratum, Romani senatus ornamentum, Apostolicae sedis propugnaculum, Christi fortissimum athletam, formidabilem haereticorum adversarium, senem suaviloquentem, alterum Numam, micans Latii lumen.”

⁹⁸ Reška (Stanisław Reszka, Stanislaus Rescius) gimė 1544 m. rugsėjo 14 d. miestiečių šeimoje Buke. Mokėsi Lubrańskio kolegijoje Poznanėje, nuo 1558 m. – Krokuvos akademijoje, po to Frankfurte. Apytiksliai nuo 1560 m. tapo Stanislovo Hozijaus sekretoriumi, kartu su juo vyko į Vieną, dalyvavo Tridento susirinkime, lydėjo į Romą. Reška daug bendravo su Martynu Kromeriu, buvo artimas poeto Torquato Tasso ir filosofo Michelio de Montaigne draugas. Išvertė

Treterio gyvenime. 1559 m. prisijungęs prie Hozijaus dvaro, su laiku įgijo ypatingą globėjo pasitikėjimą – gyvenimo pabaigoje jis ne tik atlikdavo asmeniškai Hozijaus patikėtas užduotis, bet ir gavo jo testamentą vykdytojo įgaliojimus. Kai Treteris tapo kardinolo aplinkos dalimi, Reška jau buvo išgarsėjęs kaip diplomatas, tačiau tik pradėjęs rašytojo ir polemiko kelią.

Panašu, kad paties Treterio atvaizdas neišliko, tačiau mūsų dienas pasiekė toks Branevo spaustuvininko Georgo Schönfelso († c. 1626–1631) paliktas apibūdinimas: „pritinkančiu aukštesniu nei vidutinis ūgiu, gerbtina išvaizda, plačia kakta, gyvomis akimis ir veidu, linkusiu į žmoniškumą ir gailestį, linksma ir malonia kalba, kukliu gyvenimo būdu ir nuomone apie save“.⁹⁹

Kartu su Hozijumi išvykęs į Romą, Treteris pateko į visiškai naują – bažnytinės hierarchijos elito – aplinką, atsidūrė meno ir kultūros epicentre, kuris padarė stiprią įtaką jaunuolio intelektiniam ir kūrybiniam formavimuisi. Šios asmenybės biografijoje gausu miglotų vietų, tačiau iškalbingi palikti darbai – jie supažindina su kontreformacinėmis vertybėmis, tridentizmo idėjomis ir leidžia suvokti įvairialypes menines konstrukcijas, pasitelktas joms įgyvendinti.

2.1. Hozijaus triptikas: Bažnyčia, Kryžius, Roma

Pirmieji Treterio darbai lenkų tyrinėtojo Tomaszo Chrzanowskio praminti Hozijaus triptiku (*Tryptyk Hozjański*), nes visi buvo skirti kardinolui¹⁰⁰. Tai įspūdingos, sudėtingų motyvų ir simbolių kupinos kompozicijos, prie kurių idėjinės autorystės prisidėjo Treteris, o realizavo garsus to meto raižytojas, spaustuvininkas ir leidejas Giovanni Battista de Cavalieri (c. 1525–1601), nuo 1559 m. dirbęs Romoje¹⁰¹. Chrzanowskis teigia, kad Treteris buvo ne tik jo mokinys, bet ir įkvėpimo šaltinis¹⁰².

Chronologiškai anksčiausias – 1574 m. Luko Barteli spaustuveje Venecijoje pagamintas

Hozijaus *Konfederacyjej w Warszawie 1573 rozbiernie*, parašė pirmąją biografiją *Stanisłai Hosii vita* (Roma, 1587). Sukūrė teologinių ir panegirinių veikalų, ypač svarbus jo 1583–1589 m. dienoraštis (J. Czubek, *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 15, 1915). 1592 m. išvyko į Neapolį, ten 1600 m. mirė.

⁹⁹ Thomas Treter, *Symbolica vitae Christi meditatio*, Brunsbergae: G. Schönfels, 1612, 6. „Thomas Treterus natione Polonus Patria Posnanien: vir fuit vere hoc est propria virtute Nobilis: statura corporis supra mediocrem decent: faciem verendus, patula utcunque fronte, vividis oculis, et ore prono in humanitatem ac misericordiam: sermone comis et affabilis, cultu ac sensu de se modicus.“

¹⁰⁰ Chrzanowski, 1984, žr. skyrių „Pierwszy okres rzymski — „Tryptyk Hozjański“; „Typus Ecclesiae – Hozjańska alegoria Kościoła“, *Sztuka Pobrzeża Bałtyku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, 1978, s. 275–299. Taip pat visų trijų darbų ištakas, leidybą ir ikonografiją išsamiai yra aptarusi Grażyna Jurkowlaniec: „Typus Ecclesiae catholicae – trydencka wizja Kościoła, jej geneza i recepcja“, *Sztuka po Trydencie*, ed. Kazimierz Kuczman, Andrzej Witko, Cracow, Wydawnictwo AA, 2014, s. 23–38.

¹⁰¹ Grażyna Jurkowlaniec, „L’immagine della Chiesa nelle stampe di Tomasz Treter dedicate a Stanisław Hozjusz. Contributo polacco alla cultura artistica europea ai tempi della Controriforma“, *Atti dell’Accademia Polacca*, vol. II, Roma, 2012, 145. Cavalieri buvo labai produktyvus, darbuose vyrauja didaktinės, propagandinės, pamaldumo temos. Žinomiausieji veikalai: *Pontificum Romanorum Effigies* (1580, Roma), *Romanorum Imperatorum Effigies* (1583, Roma), *Ecclesiae Militantis Triumphus* (1583, Roma), *Ecclesiae Anglicanae Trophaea* (1584, Roma).

¹⁰² Chrzanowski, 1984, 68–69.

„Katalikų Bažnyčios atvaizdas“ (*Typus Ecclesiae Catholicae*)¹⁰³ (ilustracija nr. 3). Treteris paruošė pieštą eskizą, Cavalieri išraižė, o darbo *Explicatio* parengė Stanislovas Reška¹⁰⁴. Pačiame centre – karūnuota Bažnyčios personifikacija, rankose laikanti valdžios rutulį su kryžiumi ir feniksą. Jos ištiestas rankas supančiojusios grandinės, kurias suėmę dangaus gyventojai – tai stipraus ryšio tarp Kariaujančios Bažnyčios žemėje ir Triumfuojančios Bažnyčios danguje simbolis¹⁰⁵. Pačiame viršuje į nukryžiuotą Kristų ir Šventąją Dvasią rankas tiesia Dievas Tėvas, Kristų supa švč. Mergele Marija ir Jonas Krikštytojas, o už jų pavaizduoti šventieji. Kita grandinė jungia indus, reprezentuojančius septynis sakramentus. Iš visų išskirtas krikštas, įkomponuotas tarsi jungtis tarp Šventosios Dvasios ir Bažnyčios.

Chrzanowski pastebėjo, kad Hozijus darbu buvo akivaizdžiai patenkintas, nes netrukus raižinio kopijos buvo išsiuntinėtos to meto svarbiausiesiems dovanų¹⁰⁶. Yra žinoma, kad po egzempliorių gavo portugalų humanistas Jerónimas Osório (1506–1580), jau minėtas kardinolas Carlo Borromeo, Fuldos vienuolyno abatas Balthasaras von Dernbachas (1548–1606), tik ką išrinktas Lenkijos karalius Henrikas Valua (1551–1589), Švedijos karalius Jonas III (1537–1592), jo žmona Kotryna Jogailaitė (1526–1583) ir Zigmantas Vaza (1566–1632), būsimasis Lenkijos karalius¹⁰⁷. Raižinio populiarumą patvirtina ir tai, kad jis pats tapo įkvėpimu kitiems darbams: pvz., Petro Canisijaus (1521–1597) *Institutiones Christianiae Pietatis seu Parvus Catechismus* (Antverpenas, 1575), Ričardo Verstegano (1550–1640) *Typus Ecclesiae catholicae* (Paryžius, 1585) ir *Speculum pro christianis seductis* (Antverpenas, 1590)¹⁰⁸.

1574 m. sukurtas antrasis raižinys, vaizduojantis Kryžiaus ženklo alegoriją¹⁰⁹ (ilustracija nr. 4). Jį pagamino Cavalieri, o kompoziciją, Hozijui skirtą dedikaciją ir komentarus, vėliau išverstus į italų kalbą, sukūrė Treteris¹¹⁰. Raižinyje iš atskirų figūrų į kompoziciją sudėtas kryžius. Pačiame viršuje – Dievo ranka, o po ja pavaizduotas Dievas Tėvas. Kryžiaus susijungime – Šventoji dvasia,

¹⁰³ Ankstyviausia *Typus Ecclesiae Catholicae* versija sukurta 1573 m. Romoje, pasirašyta Giovanni Battista de Cavalieri. Išspausdinta 1574 m. Venecijoje, Luco Bartelio spaustuvėje. Žr.: Grażyna Jurkowlaniec, „The Crucified Christ as the Source of the Seven Sacraments. Patterns of Reception of a Sixteenth-Century Image on Both Sides of the Alps and on Both Sides of the Atlantic Ocean“, *Artistic Translations between fourteenth and sixteenth centuries international seminar for young researchers. Proceedings*, eds. Zuzanna Sarnecka and Aleksandra Fedorowicz-Jackowska, Warsaw: Institute of Art History, University of Warsaw, 2013, 193.

¹⁰⁴ Stanislaus Rescius, *Explicatio typi Ecclesiae Catholicae*. Roma: apud haer. Antonii Bladii, 1573.

¹⁰⁵ Jurkowlaniec, 2012, 131.

¹⁰⁶ Chrzanowski, 1984, 45.

¹⁰⁷ Grażyna Jurkowlaniec, „La porpora cardinalizia e l'arte nera dell'incisione: Tomasz Treter tra gerarchie ecclesiastiche e stampatori romani e veneziani“, *Italian music in Central-Eastern Europe. Around Mikolaj Zieleński's 'Offertoria' and 'Communiones' (1611)*, ed. Tomasz Jeż, Barbara Przybyszewska-Jarmińska, Marina Toffetti, Venezia: Fondazione Levi, 2015, 92.

¹⁰⁸ Jurkowlaniec, 2014, 35–37.

¹⁰⁹ Prie raižinio nėra nurodyto pavadinimo, tačiau italų tyrinėtojai jį vadina „Allegoria del segno della Croce“, o lenkų – „Krzyż Tretera“ (žr. Chrzanowski, 1984).

¹¹⁰ Tretero, *Dichiaratione della figura della Croce per ammaestramento delle persone idiote, con un modo di dire la corona della gloriosa Madonna per via di meditazione*, Alessandro Benaccio, Bologna 1576. Jurkowlaniec, 2012, 134.

apačioje – kūdikėlis Jėzus. Kairysis sparnas baigiasi širdies formoje pavaizduotu Nukryžiuotuoju, o dešinysis vaizduoja prisikėlimą ir Kristaus žengimą į Dangų, kuri vainikuoja Dievo Tėvo figūra. Kryžius įrėmintas – jo šonai ir viršus papuošti 45 medalionais, nurodančiais į pagrindines kryžiaus temas.

Paskutinioji „triptiko“ dalis – 1575 m. pabaigta „Šventoji Roma“ (*Roma Sancta*) (ilustracija nr. 5). Šventųjų metų – Jubilejaus – proga sukurtas raizynys iliustruoja *Urbs Aeterna* puikumą, kuria Romos kaip Šventojo miesto įvaizdį ir tuo pačiu tarnauja kaip specifinis piligriminis vadovas. Alegoriją sukūrė ir Hozijui dedikavo Cavalieri, o komentarus parašė Treteris. Centre vaizduojama Romos personifikacija, jos dorybių iliustracijos ir keturios patriarchalinės bazilikos (*Archibasilica Sanctissimi Salvatoris*, *Basilica Sancti Petri*, *Basilica Sancti Pauli extra moenia* ir *Basilica Sanctae Mariae Maioris*). Miestą supa upė – Tibras. Raizinio apačioje pateikti paaiškinimai tais pačiais metais pasirodė ir atskiru leidimu¹¹¹.

Darbai skirti skelbti ir platinti Tridento nutarimų postulatus. *Typus* ir *Kryžiuje* simboliškai užtvirtinama septynių Sakramentų, Bažnyčios hierarchijos, Tradicijos idėja, o *Roma Sancta* raizinyje išryškina Amžinojo miesto ir jo, kaip piligriminės kelionės tikslo, svarbą¹¹². Kaip pastebi istorikė Grażyna Jurkowlaniec, atskiri „triptiko“ simboliai ir motyvai nėra originalūs, tačiau kompozicijos ir bendras vaizdas – ypač savitas¹¹³. Chrzanowskio nuomone, idėjos raiziniams galėjo būti pasitelktos iš Hozijaus darbų (*Confessio fidei catholicae Christiana* ir *De expresso Dei verbo libellus*¹¹⁴), nes ten galima rasti procesijų į minėtas bazilikas, pavaizduotas *Roma Sancta*, aprašymų¹¹⁵. Bažnyčios doktrinų atspindžiuose nėra tiesioginių nuorodų į polemiką su protestantais, tačiau autorių nuomonę atskleidžia *Typus* raizinio apačioje pavaizduoti skęstantieji, iškelę klaidingą mokymą simbolizuojančias knygas – „Martinus Lutherus“, „Michael Servetus“ ir t. t.

Atkreiptinas dėmesys, kad *Typus* ir *Roma Sancta* raiziniuose Katalikų Bažnyčios įvaizdinimas turi XVI a. kartografijos aspektą. Kaip pastebi Jurkowlaniec, jūros–sausumos metaforos ir vaizdavimas „iš paukščio skrydžio“ tuo metu buvo populiarus ir labai vertintas¹¹⁶. Taiklų pastebėjimą galima sukonkretinti: Bažnyčios įžemėlapinimas susijęs su sakraliosios geografijos praktika. *Geographia sacra* – plati sąvoka, bendrąja prasme reiškianti XVI–XVII a. vykusią

¹¹¹ Thomasso Tertero, *Roma santa ovvero dialogo, nel quale un Romano ammaestra un Pellegrino delle cose spirituali, e sante di Roma*, Roma, Heredi di Antonio Blado Stampatore Camerali, l'anno del Giubileo, 1575. Jurkowlaniec, 2015, 91.

¹¹² Liuteris griežtai pasisakė prieš piligrimines keliones, ypač – į Romą. Apie tai plačiau šiame darbe žr. p. 37.

¹¹³ Jurkowlaniec, 2012, 145.

¹¹⁴ *Confessio Fidei Catholicae*, Kraków, 1553; *De expresso Dei verbo libellus*, Dilinge: Excudebat Sebaldus Mayer, 1558.

¹¹⁵ Chrzanowski, 1984, 50–51.

¹¹⁶ Jurkowlaniec, 2012, 136.

biblinio kraštovaizdžio rekonstrukciją ir sakraliojo teksto perteikimą žemėlapyje¹¹⁷. Naujojo pasaulio atradimai ir besivystanti spausdinimo kultūra iššaukė geografinio mąstymo revoliuciją, kuri, sumišusi su Katalikiškojo atsinaujinimo ir antikvarizmo idėjomis, išvystė sakraliosios geografijos reiškinių. Tai buvo ne tik kelionės po Šventajame Rašte aprašytas vietas, išlikusių monumentų žymėjimas ir kruopštus jų tyrimas, bet ir Biblijoje paminėtų žemių, tautų ir kalbų atkūrimas. Šiuo *mąstymo būdu* pasinaudojo ir Bažnyčia, tiek vizualiai, tiek tekstualiai įžemėlapiindama jai priklausančias juridines bei dvasines erdves ir taip sureikšmindama savo įtaką bei didybę¹¹⁸.

Pažymėtina, kad toks vaizdavimas sukuria visa valdančios imperijos įspūdį. Raižiniuose perteikiama turtinga, galinga ir įtakinga sistema, tarp savęs susijusi dangiškaisiais ir žemiškaisiais saitais. Protestantų lyderis LDK Radvila Juodasis (1515–1565), komentuodamas popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano (1496–1559) kaltinimus erezija, sukritikavo, kad Romos Bažnyčia kuria Kristaus karalystę tokią, „kokia buvo Kiro, kokia buvo Aleksandro, kokia buvo Augusto imperija, – klestinti ir traukianti akis turtais, galybe, sėkme“.¹¹⁹ Radvila manifeste akcentavo dvasinį, „ne šį pasaulį“, esantį kaip priešpriešą Romos Bažnyčios visuotinei galiai, prisirišimui prie žemiškojo pasaulio turtų ir valdžios.

Taigi, kardinolo Hozijaus užsakymu, žodžiu ir vaizdu yra skelbiamos katalikų tikėjimo doktrinos. Konkrečia proga arba kaip palankumo ženklas sukurtas raižinys džiugina kūrybiškumu ir tuo pat metu pasitarnauja kaip Katalikų Bažnyčios pozicijos įvaizdinimas. Neveltui *Typus* buvo siunčiamas valdovams tų šalių, kuriose pavojingai plito protestantiškos idėjos – Lenkija, Vokietija, Švedija. Raižiniuose matomas turtingos, įtakingos, klestinčios organizacijos–imperijos įvaizdis, taip pat Romos, kaip šventovės, simbolis. Pažymėtina, kad Treteris iškyla kaip idėjinis (eskizo ir kompozicijos) raižinių bei komentarų autorius. Matomas siekis senąsias dogmas, išreiškiamas per tradicijoje susiformavusius simbolius, pateikti naujai, populiariai, aktualiai ir, svarbiausia, pritraukiančiai.

¹¹⁷ Zur Shalev, *Sacred Words and Worlds: Geography, Religion, and Scholarship, 1550-1700*, Brill, 2012, 3. Ypač žr. 5 skyrių „Putting the Church on the Map: Ecclesiastical Cartography across the Denominational Divide“. Sakralioji geografija aptarta bakalauro darbe „M. K. Radvilos Našlaitėlio „Kelionė į Jeruzalę“ ir Renesanso sakraliosios kelionių geografijos kontekstai“ (autorė E. Buožytė, darbo vadovė – Dainora Pociūtė–Abukevičienė, Vilniaus universitetas, 2015).

¹¹⁸ Shalev, 2012, 206. Atkreiptinas dėmesys, kad raižiniai šį reiškinių perteikia tik alegoriškai ir simbolinis pavaizdavimas toli gražu nesiekia XVII a. išvystytos ekleziastinės geografijos praktikos.

¹¹⁹ *Du laiškai = Two letters: popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556)*: studija, "Duae Epistolae" (Karaliaučius, 1556) faksimilė, kritinis komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą. Parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 441.

2.2. Žiedai iš Horacijaus sodo

Tyrinėtojai Treterio sudarytą „Kvinto Horacijaus rodyklę“ (*Qvinti Horatii Index*)¹²⁰, išleistą 1575 m. Antverpene, pamini tik bibliografiškai. Vis dėlto, nedidelis darbo komentaras padėtų atskleisti kai kuriuos XVI a. antros pusės požiūrio į poeziją aspektus ir paaiškinti Treterio vėlesnės kūrybos niuansus¹²¹.

Šv. Jeronimas laiške Eustochijai klausė: „Ką bendro turi su psalmynu Horacijus, su Evangelijomis Vergilijus, su apaštalu Ciceronas?“¹²² Nors ne kartą pats savo laiškuose gynė klasikinių autorių vertę¹²³, šventasis griežtai tvirtino, kad pastarieji krikščioniškuose tekstuose turėtų būti minimi tik iškalbos grožiui atskleisti. Kaip jau sakyta, ši mintis įsitvirtino tridentizme – buvo sutarta, kad antikinės literatūros paveldą galima asimiliuoti ir net pritaikyti skatinant katalikiškąjį pamaldumą. Autorių atranką iliustruoja *Ratio studiorum* pateiktos rekomendacijos retorikos mokytojams: „kalbos žinios, kurios susideda iš ypatingo [pasakymų] taisyklingumo ir turtingumo, turėtų būti dėstomos kasdieniuose skaitymuose: iš oratorių – tik Ciceronas, ypač tos jo knygos, kurios apima moralės filosofiją. Iš istorikų – Cezaris, Saliustijus, Livijus, Kurcijus ir panašūs. Iš poetų – ypač Vergilijus, išskyrus kai kurias ekloges ir ketvirtą *Eneidos* knygą, taip pat atrinktos Horacijaus odės bei garsių Antikos poetų elegijos, epigramos ir kitos poemos, tik nuo visų nepriderančių pasakymų apvalytos“.¹²⁴ Taigi, Horacijus pakliuvo tarp „išrinktųjų“ – dar nuo XVI a. antros pusės, nors ir griežtai peržiūrėtu turiniu¹²⁵, pasirodė daug jo kūrybos perleidimų¹²⁶.

Treteris darbą dedikavo Hozijui ir laiške skaitytojui nurodė, kad knygelė skirta padėti

¹²⁰ Thomas Treter, *In Qvinti Horatii Flacci Venusini, poetae lyrici, poemata omnia, rerum ac verborum locupletissimus index. Studio et labore Thomae Treteri Posnaniensis collectus, et ad communem studiosorum utilitatem, nunc primum, editus*. Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regii, 1575. Vėliau perleistas su Horacijaus tekstais: *Quincti Horatii Flacci, Venusini poetae lyrici, poemata omnia: quibus respondet index Th. Treteri nuper excusus*, Antuerpiae, Christophori Plantini, 1576. 1575 m. leidimo dedikacijoje Hozijui Treteris mini, kad sudaryti rodyklę jam padėjo Stanislovas Drozinijus (Stanislaus Drozinus: „iuvene optimarum artium meique studiosissimo, non mediocriter adiutus, magna diligentia, multa opera et labore“; p. 3), tačiau žinių apie bendradarbį rasti nepavyko.

¹²¹ Treterio darbo *Theatrum virtutum* odės parašytos Horacijaus stiliumi.

¹²² „Sancti Eusebii Hieronymi epistulae. Pars I: epistulae I–LXX“, in: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum latinorum, vol. LIV*. Vindobonae: F. Tempsky, 1910, 189. Epistula XXII 29 d. „quid facit cum psalterio Horatius? cum evangeliiis Maro? cum apostolo Cicero?“

¹²³ P vz., ep. LXX. Plačiau žr.: Arthur Stanley Pease, „The Attitude of Jerome towards Pagan Literature“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 50, 1919, pp. 150–167.

¹²⁴ *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*, Turnoni: apud Claudiom Michaellem, 1603, 143. „Ad cognitionem linguae, quae in proprietate maxime, et copia consistit, in quotidianis praelectionibus explicetur: ex Oratoribus unus Cicero iis fere libris, qui philosophiam de moribus continent; ex historicis Caesar, Sallustius, Livius, Curtius, et si qui sunt similes; ex poetis praecipue Virgilius, exceptis aliquibus Eclogis, et quarto Aeneidos; praeterea Odae Horatii selectae, item Elegiae, Epigrammata et alia poemata illustrium poetarum antiquorum, modo sint ab omni verborum obscoenitate expurgati.“

¹²⁵ Pavyzdžiui, 1588 m. Horacijaus leidimo antraštėje nurodyta, kad „nuo visų nešvankybių apvalytas“: *Quintus Horatius Flaccus: Ab Omni Obscoenitate Purgatus*, Coloniae Agrippinae: Myrilius, 1588.

¹²⁶ XVI a. pasirodė virš dviejų šimtų naujų Horacijaus kūrybos leidimų. Žr.: Edward A. Henry, „A Bimillennium Horatianum Check List“, *The Classical Journal*, Vol. 30, No. 8, 1935, pp. 489–491.

studentams rasti tinkamesnius išsireiškimus, gražesnius žodžius maldoms bei raštams, o Horacijaus poemos – tikras lobynas. Jis akcentuoja poveikio aspektą: „kurie apie dieviškus dalykus aiškiai ir puošniai parašo, tie lyg ir stipriau žmonių protus paveikia; o tiems, kurie skaito, sukelia stiprų susižavėjimą ir meilę“.¹²⁷ Treteris užsimena apie minėtus nesutarimus dėl Antikos poetų citatų krikščionių darbuose, tačiau nurodo, kad „posakiai, paimti iš pagonių rašytojų ir Teologų teorijose pritaikyti, išskyrus tuos, kuriems stinga grožio, ypatingai tarnauja žmonių jaudinimui“.¹²⁸ Jis vaizdingai užsimena, kad jo pateikiama rodyklė – tarsi žiedai iš gražiausių Horacijaus sodų – skirta tam, kuris siekia padailinti kalbą ir paversti ją įtaigesne¹²⁹.

Rodyklė įdomi ir savo leidybos istorija. Ilgą laiką Treterio darbas neturėjo analogų¹³⁰ ir tik beveik po šimtmečio – 1667 m. – Danielis Avemanas jį perleido, pakeisdamas ir pavadinimą¹³¹. Naujoji rodyklė buvo daug pranašesnė – Treteris savąją sudarė tik specifiniam 1545 m. Lijono spaustuvininko Sebastiano Gryphius (1493–1556) leidimui, o Avemano buvo universali. Dar po kelių dešimtmečių tą pačią rodyklę atnaujino ir papildė žinomas klasikas ir filologas Richardas Bentley (1662–1742)¹³². Pažymėtina, kad „naujieji redaktoriai“ nepamiršo pavadinime ar įvade nurodyti pirminio šaltinio, taip pagerbdami Treterio įnašą ir pradėtą darbą¹³³.

Treteris, vykdydamas Hozijaus sekretoriaus pareigas ir turėdamas garbės kardinolo vardą susirašinėti su to meto eruditais, be abejo, kad skyrė dėmesio rašymo įgūdžių ir formuluočių lavinimui. Tačiau tokios rodyklės sudarymas atskleidžia daug platesnius jo – kaip filologo – interesus, dėmesį Antikos palikimui ir poezijai ne tik iš meninės, bet ir mokslinės pusės. Pažymėtina ir tai, kad net ir tokio, palyginti, nedidelio darbo tikslas – teologinis. Antikos paveldas tridentizme tampa toleruojamu ir yra atsargiai skatinamas tuomet, kai nukreipiamas į religinių idėjų formos tobulinimą. Taigi, akcentuojamas iškalbos veiksmingumas bei gebėjimas „stipriau žmonių protus paveikti“ yra reikalingas kovoje prieš protestantus ir grąžinant tikinčiuosius į „doros kelią“.

¹²⁷ Treter, 1575, 5. „Ex quo evenit, ut quae de rebus divinis pure et eleganter scribuntur, ea magis quodammodo mentes hominum afficiant; et eos qui legunt, in magnam sui admirationem et amorem traducant.“

¹²⁸ Ten pat, 6. „Sententiae praeterea e profanis scriptoribus depromptae, et ad Theologorum rationes accommodatae, praeterquam quod sua venustate non carent, ad excitandos homines maxime conducunt.“

¹²⁹ Ten pat. „[...] flosculos ex amoenissimis Horatii Flacci hortis decerpandos.“

¹³⁰ Nepavyko rasti kitos tuo metu atskiru leidimu pasirodžiusios Horacijaus poemų rodyklės.

¹³¹ Daniel Aveman, *Hodegeta Horatianus, sive index omnium verborum in Horatii poematibus contentorum*.

Braunschweig: Chr. Zilliger, 1667. Apie Avemaną žinių rasti nepavyko.

¹³² Q. Horatius Flaccus, *ex recensione et cum notis atque emendationibus Richardi Bentleyi*, Amstelaedami: Wetstenius, 1713.

¹³³ Avemanas rašo apie Treterio darbą ir tobulinimo tikslą 1667 m. leidimo „Praefatio ad Lectorem“ p. 2; Bentley leidimo antraštiniame lape įrašyta: „Index in Q. Horatium Flaccum olim quidem collectus a Thoma Tretero, deinde omnibus editionibus accommodatus a Daniele Aveman, nunc vero, additis etiam V. Cl. Richardi Bentley variantibus lectionibus, pluribus quam mille & quingentis locis auctus & emendatus ab Isaaco Verburgio“.

2.3. Embleminiai popiežių ir imperatorių atvaizdai

Vieni sėkmingiausių Cavalieri ir Treterio bendradarbiavimo vaisių – viena po kitos pasirodžiusios knygos „Romos popiežių atvaizdai“ (*Pontificum romanorum effigies*, 1580)¹³⁴ ir „Romos imperatorių atvaizdai“ (*Romanorum imperatorum effigies*, 1583)¹³⁵.

XVI a. pradžioje protestantai ne tik neslėpė nepasitenkinimo popiežiumi, bet ir kritikavo jo valdžios, kaip Šventojo sosto, idėją. Štai 1521 m. Vitenberge išėjo „Kristaus ir Antikristaus kančia“ (*Passional Christi und Antichristi*) kurią iliustravo žymus vokiečių kilmės dailininkas ir raižytojas Lukas Cranachas Vyresnysis (1472–1553), o tekstus parašė teologas Filipas Melanchthonas (1497–1560) (ilustracija nr. 6). Joje lyginamas Kristaus gyvenimas ir popiežiaus elgesys: kairėje knygelės pusėje vaizduojama, pavyzdžiui, kaip Jėzus varo iš Jeruzalės šventyklos pinigų keitėjus, o kitoje – kaip popiežius, sėdėdamas soste, prekiauja indulgencijomis ir atleidimo raštais, atvirai rodo prieš save sukrautas aukso monetas. Ši knygelė – tik vienas iš daugelio spausdintų leidinių, užsipuolusių ir atvirai kritikavusių Šventojo Tėvo visagalybę.

Atsakydami į popiežiaus ir Apaštalo sosto kritiką, katalikai ėmė leisti „popiežiškias knygas“ – žemiškų Bažnyčios valdovų portretus, jų trumpas biografijas, svarbiausių darbų sąrašus, taip siekdami apginti ir atstatyti vyriausiojo pontifiko autoritetą. Vienas iš pavyzdžių – *Pontificum Romanorum effigies*, dedikuotas kardinolui Andrejui iš Austrijos (1558–1600). Knygą sudaro 230 popiežių atvaizdai nuo apaštalo Petro iki popiežiaus Graigaliaus XIII, už kuriuos buvo atsakingas Cavalieri, ir svarbiausi jų gyvenimo faktai bei pasiekimai, surinkti ir pritaikyti Treterio¹³⁶. Kiekviena iliustracija originali¹³⁷ – vaizduoja „herojų“ su jam būdingais veido bruožais, priskiriamomis insignijomis ir drabužiais (ilustracija nr. 7).

Kitas darbas – *Romanorum imperatorum effigies* – buvo dedikuotas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui Batorui (1533–1586). Kompozicija tokia pati kaip ir *Pontificum effigies*, tik pasikeitę vaizduojamieji – Cavalieri išraižė 157 Romos imperatorių

¹³⁴ *Pontificum Romanorum effigies serenissimo principi et domino Andreae S.R.E. card. de Austria D. opera et studio Ioannis Baptistae de Cavalleriis collectae ac typis aeneis incisae, ex typographia Dominici Basae*, Romae: apud Franciscum Zanettum, 1580. 1585 m. ten pat pasirodė antras papildytas leidimas.

¹³⁵ *Romanorum imperatorum effigies elogiis ex diversis scriptoribus per Thomam Treterum collectis illustratae, opera et studio Io. Bap. de Cavalleriis aeneis tabulis incisae*, Romae: apud Vincentium Accoltum, 1583. Antras leidimas tokiu pačiu pavadinimu pasirodė 1592 m., Franciscum Coattinum spaustuvelyje Romoje.

¹³⁶ *Pontificum Romanorum effigies*, 1580, (nuo antraštinio lapo) 18. „[...] dilecto filio Thomae Tretero Polono Canonico Sanctae Mariae Transtiberim probatis auctoribus desumptis fabricaveris, confeceris et compilaveris, illudque in unum librum voluminis octavi folii redegeris, ac ad Dei laudem, et Sanctae Romanae Ecclesiae decorem, necnon publicam omnium utilitatem et etiam spirituale catholicorum Christi fidelium consolatione, et priscorum temporum memoriam novum opus huiusmodi in lucem edere plurimum desideres, et intedas.“

¹³⁷ Didelę dalį atvaizdų Cavalieri nukopijavo iš italų istoriko Onofrio Panvinio (1529–1568) 1568 m. išėjusio darbo *XXVII Pontificum Maximorum elogia et imagines accuratissime ad vivum aeneis*. Christopher L.C.E. Witcombe, *Copyright in the Renaissance: Prints and the Privilegio in Sixteenth-Century Venice and Rome*, Brill, 2004, 164.

atvaizdus, o Treteris, jo „ypatingai geras draugas“, iš įvairių raštų surinko ir užrašė informaciją¹³⁸.

Knygoje taip pat daug dėmesio skiriama veido bruožams, apdarams ir insignijoms. Pavyzdžiui, Bizantijos imperatorius Konstantinas VI (770–797) pavaizduotas su motina Irena (752–803), kurią graikų ortodoksų Bažnyčia yra paskelbusi šventąja. Sūnus tiesia valdžios rutulį, o abiejų rankos laiko puošnų kryžių ilgu stiebu – Jono Krikštytojo simbolį (ilustracija nr. 8). Imperatorių, kaip ir popiežių, gyvenimo aprašai padaryti iš neilgų, abstrakčių sakinių, paminimi tik svarbiausi faktai: tėvai, žymūs giminaičiai ir nuopelnai valdymo laikotarpiu. Pavyzdžiui, Domiciano (51–96) treteriškame *curriculum vitae* nurodyta: „Pastatė daug visuomeninių pastatų. Atnaujino biblioteką. Atliko keturis žygius be jokio nuostolio didžiajai Respublikai: vieną prieš sarmatus, kitą prieš katus, du prieš dakus“.¹³⁹

Atkreiptinas dėmesys, kad ir imperatorių istorijos yra susiejamos su katalikybe. Pavyzdžiui, išdėstoma imperatoriaus Augusto biografija, o paskui imama pasakoti, kaip jo valdymo laikotarpiu gimęs Jėzus; skyrelyje apie Neroną nemažai dėmesio skirta krikščionių persekiojimų aprašymams ir t. t. Akivaizdu, kad Bažnyčios istorija tampa visuotine ir joje akcentuojama tai, kas palanku jos valdovams. Pažymėtina, kad tokios žymių ir nusipelnusių vyrų „rikiuotės“ sukuria galios įpūdį – imperatoriai aprašomi stovėję ir besąlygiškai palaikę Romos Bažnyčią, gynę ją nuo „klaidatikių“. Taip perduodama žinia, kad jau nuo istorinių laikų vadovai pakluso popiežiškajai valdžiai ir toliau skatinama imti pavyzdį.

Taklus istoriko Rafaelio Zafros Molinos pastebėjimas, kad XVI a. išpopuliarėjusias knygas apie garsius ir didelę šlovę pelniusius vyrus galima pavadinti embleminės literatūros subžanru¹⁴⁰. Pro akis nepraslysta tai, kad knygoje asmenybės pavaizduotos pagal klasikinę emblemą: portretas atstoja *pictura*, vardas – *motto*, o gyvenimo aprašas – *subscriptio*. Tačiau, kaip pastebi Molina, tokie darbai dažnai nustumiami į žanro paraštes¹⁴¹, nes turinys neatitinka Alciato nustatyto simbolinio ir metaforinio vaizdavimo šablono.

Nėra aišku, ar Treteris eskizais prisidėjo prie Cavalieri darbo, tačiau tikrai jį konsultavo, stengdamasis, kad istoriniu pagrindu būtų atkurtas kuo tikslesnis kiekvienos asmenybės paveikslas, tačiau pati istorija panaudota Bažnyčios autoriteto formavimui. Tad čia kūrėjas iškyla kaip Petro

¹³⁸ Treter, *Romanorum imperatorum effigies*, 1592, 3. „Huc accedit, quod qui vitas et elogia Imperatorum, ex variis Scriptoribus succincte collecta, iconibus eorum apposuit, Thomas Treterus Canonicus Sanctae Mariae Transtyberim, summus amicus meus, Polonus est, Maiestati tuae subiectus; qui labores suos, nulli mortalium rectius dicari posse iudicavit, quam tibi Regi et Domino suo, quem non vulgari illo, et communi, quo subditi principes suos debent, sed singulari quodam modo propter insignes dotes, quibus te largitor omnium bonorum Deus affatim cumulavit, observat, colit et veneratur.“

¹³⁹ Ten pat, 36. „Aedificia publica multa fecit. Biibliothecas incendio absumptas reparavit. Expeditiones quatuor habuit, non sine magna Reip. pernitie: Unam adversus Sarmatas, alteram adversus Cattos: duas adversus Dacos.“

¹⁴⁰ Rafael Zafra Molina, „Los icones de varones ilustres: un género emblemático“, *IMAGO Revista de Emblemática y Cultura Visual*, Nr. 6, 2014, pp. 129–143.

¹⁴¹ Ten pat, 135.

įpėdinių ir pasaulietinių valdovų istorikas ir antikvaras, kruopščiai atrenkantis ir pritaikantis visuomenės sukauptas žinias. Pažymėtina, kad šios knygos turėjo ir akivaizdų mokomąjį – didaktinį tikslą, kuriuo buvo siekiama priminti, o kartais ir specialiai išryškinti, ypač sudarytojams palankius asmenybės charakterio bruožus ir darbus. Neveltui Ciceronas sakė, kad *Historia est Magistra vitae* – istoriniai pavyzdžiai geriausiai moko ir įkvėpia.

Prieš mirtį Hozijus pasistengė pasirūpinti savo sekretorių ateitimi – 1571 m. Reška gavo Varmės, o Treteris 1578 m. – Švč. Mergelės Marijos Trasteverėje bazilikos kanauninko vietą¹⁴². Nuo 1580 m. bazilikos titulinio kardinolo pareigas ėjęs Markas Sitticas Altemps (Markas Sittichas von Hohenenmsas, 1533–1595) siekė atnaujinti šventovės dekorą, tad Treteris buvo pakviestas būti darbų ikonografinės kompozicijos vyriausiuoju prižiūrėtoju¹⁴³. Reška taip pat Treterį įtaisė ir karalienės Anos Jogailaitės sekretoriumi¹⁴⁴, paskyrė užduotį 1583 m. pasirūpinti kardinolo Andriaus Batoro (c. 1562–1599) apsilankymu Romoje¹⁴⁵. Akivaizdu, kad Treteriui netrūko darbų, jis turėjo galingus užtarėjus, buvo vertinami jo gabumai ir žinios.

1593 m. Treteris visam laikui¹⁴⁶ grįžo į tėvynę ir apsisėjo Fromborke, kur ėjo katedros kustodo ir prelado pareigas. Su energija ir užsidegimu ėmėsi darbų – užsakė vietinius archyvus, mezgė naujus ir atnaujino senus ryšius, išleido naujų veikalų¹⁴⁷. Chrzanowski pastebi, kad paskutiniai septyniolika Treterio gyvenimo metų kūrybiniu požiūriu nebuvo labai produktyvūs, nes dėmesį atitraukė administracinių pareigų našta¹⁴⁸. Ir vis dėlto, būtent šiuo laikotarpiu Treteris ryškiausiai „išspaudė“ savo pėdsaką Lenkijos ir LDK meno puslapyje.

2.4. *Hierosolymitana peregrinatio*: Radvilos Našlaitėlio kelionė ar katalikiškoji Treterio propaganda?

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1611), protestantų lyderio Lietuvoje Radvilos

¹⁴² Neaiški paskyrimo data, tačiau jau 1578 m. jis ėjo kanauninko pareigas. Jukowlaniec, 2015, 87.

¹⁴³ Plačiau apie bazilikoje esančio antkapio ir *Theatrum virtutum* knygos raižinio panašumus yra rašiusi Jurkowlaniec „Cult and Patronage. The Madonna delta Clemenza, the Altemps and a Polish Canon in Rome“, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 72. Bd., H. 1 (2009), pp. 69–98; Chrzanowski, 1984, žr. 4 skyrių „Działalność Tomasza Tretera w bazylice S. Maria in Trastevere“.

¹⁴⁴ Chrzanowski, 1984, 18.

¹⁴⁵ 1583 m. Batoras, rūpindamasis savo karjeros ir dėdės (Stepono Batoro) interesais, lankėsi Romoje. Plačiau apie tai ir Treterio šia proga sukurtą raižinį žr.: Jurkowlaniec „Palestrina's motet, a letter from Carlo Borromeo and an engraving by Tomasz Treter: Andrew Báthory's souvenirs from his first Roman sojourn“, *Ars musica and its contexts in medieval and early modern culture*, ed. P. Gancarczyk, Warsaw, 2016, pp. 419–437.

¹⁴⁶ Treteris buvo grįžęs į Lenkiją 1584–1586 m.

¹⁴⁷ Be aptariamų darbų paminėtina: *Vitae Episcoporum Posnaniensium Per Ioannem Dlugossium conscriptae Opera Thomae Treteri in lucem editae*, Brunsbergae: Schönfels, 1604.

¹⁴⁸ Chrzanowski, 1984, 21.

Juodojo (1515–1565) sūnus, dar iki 1569 m., tikriausiai jėzuitų pastangomis, grįžo į katalikybę¹⁴⁹. Kaip pats paliudijo, 1575 m., pašlijus sveikatai, mišių metu davė pažadą aplankyti Viešpaties kapą, jei bus sugrąžinta sveikata¹⁵⁰. Prašymas buvo patenkintas, todėl Radvila, susiklosčius palankioms aplinkybėms, 1583 m. iškeliavo į Siriją, Šventąją Žemę ir Egiptą. Grįžęs išleido laiškų forma parašytą kelionių dienoraštį „Kelionė į Jeruzalę“ (*Hierosolymitana peregrinatio*, 1601)¹⁵¹. Po kelionės ėmėsi mecenatystės – steigė bažnyčias, fondus našlaičiams ir nukentėjusiems kare, rūpinosi karo belaisvių išpirkimu, rėmė Viešpaties Karsto, Maltos riterių ordinus ir įvairias vienuolijas¹⁵². Jo užsakymu buvo pastatyta Dievo Kūno bažnyčia pagal Romoje esančios *Il Gesu* bažnyčios pavyzdį, kurios kartinį akmenį pašventino Radvilos brolis Jurgis¹⁵³. Kaip pastebi literatūrologė I. Vedrickaitė, Našlaitėlis „ėmė tobulinti vietą, iš kurios buvo kilęs. [...] Naujosios Jeruzalės idėją perkėlė į Nesvyžių“.¹⁵⁴ Taip pat didiko dėka čia buvo įkurdinti ir jėzuitai¹⁵⁵, kuriems jis vėliau perleido 1576 m. Vilniuje įkurtą spaustuvę, pridėjęs 1000 auksinių, kad nusipirktų popieriaus ir atnaujintų spaudmenis¹⁵⁶.

Kaip teigia istorikas Tomaszas Kempa, Radvila nusprendė išversti kelionės aprašymą į lotynų kalbą pirmiausia todėl, kad tekstas pasiektų skaitytojus už LDK ribų ir garsintų Radvilų vardą¹⁵⁷. Tikriausiai su Treteriu leidybos klausimus didikas aptarė 1596 m., kai viešėjo Braneve, o 1599 m. rugsėjį perdavė manuskriptą¹⁵⁸. Kodėl būtent Varmės kanauninkui buvo patikėta tokia atsakinga užduotis, nėra iki galo aišku, tačiau galimai jį rekomendavo Radvilos pažįstami jėzuitai. O ir kaip teigia Kempa, pats Radvila nesiėmė darbo iš kuklumo – manė, kad turintis tinkamos patirties knyga geriau pritaikys religinei propagandai¹⁵⁹.

¹⁴⁹ Greičiausiai, kad tai galėjo būti kardinolo Komendonės ir Graciano įtaka (Dainora Pociūtė–Abukevičienė, *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, 521; Tomasz Kempa, *Mikolaj Krzysztof Radziwill Sierotka (1549-1616), wojewoda wilenski*, Warszawa: Wydawn. Naukowe Semper, 2000, 40–42).

¹⁵⁰ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*. Iš lot. k. vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1990, 35.

¹⁵¹ *Hierosolymitana peregrinatio Nicolai Christophori Radivili, IV epistolis compraehensa: translata et nunc primum edita Thoma Tretero, interprete*, Brunsbergae: apud G. Schönfels, 1601. Iki XXI a. pasirodė 4 leidimai lotynų, 2 vokiečių, 10 lenkų, 3 rusų ir kartą lietuvių kalba.

¹⁵² *Literatūros chrestomatija XI klasei, 1 dalis*, sud. Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011, 86.

¹⁵³ Jadvyga Misiūnienė, „Kunigaikščių Radvilų giminės portretų albumas“, *Tarp knygų*, nr. 10, 2010, 14.

¹⁵⁴ Imelda Vedrickaitė, *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, 70.

¹⁵⁵ Apie tai plačiau žr. Dainora Pociūtė, „Vilniaus tėvas, Vytauto įpėdinis: jėzuitų edukacinė strategija Stepono Batoro laikais ir valdovo įvaizdis amžininkų literatūroje“, *Nuo apaštalių iki kankinių. Jėzaus draugijos reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių iki uždraudimo*. Guido Mongini et al., Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Versus aureus, 2016, 106–107.

¹⁵⁶ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 105.

¹⁵⁷ Kempa, 2000, 124–125.

¹⁵⁸ Kaip teigia Chrzanowski, su Treteriu Našlaitėlis galėjo susipažinti dar kelionės į Jeruzalę metu arba netrukus po grįžimo, kai kanauninkas su kardinolu Batoru lankėsi Lenkijoje. Be to, trys Radvilos sūnūs 1599–1601 m. studijavo Branievo jėzuitų kolegijoje, kur tuo metu gyveno Treteris. Chrzanowski, 1984, 206.

¹⁵⁹ Kempa, 2000, 124–125.

Ižanginiame žodyje Treteris išdėsto pagrindinį veikalo leidybos tikslą – apginti protestantų kritikuotą piligrimystę ir atskleisti jos naudą tikinčiajam. Treteris aršiai piktinasi eretikų „aklumu ir beprotybe“, protestantais, kurie „paprastai įtempia visus savo sugebėjimų nervus, nuolatos skelbdami karą piligrimų kelionėms į Šventąją Žemę, daugiausia motyvuodami tuo, kad vien tik tikėdami (tą visu balsu trimituoja), atmesdami gerus darbus, dvasinį sielos lavinimą, kūno marinimą, – kad be rūpesčių, ramiai galėtų pagal savo pačių norą gyventi ir, apsiėdę mėsos pilnus dubenis, patogiausiai nei Egipto šėtono vergai bedievystės ir melagystės duoną valgyti, – taip jau tvirtai įsitikinę neabejotinai būsią išganyti, kad nė nepasispyrę kojoms, be sparnų pakilsią į dangų“.¹⁶⁰

Išties, dar 1520 m. Liuteris rašte „Krikščioniškajai vokiečių tautos diduomenei“ (*An den christlichen Adel deutscher Nation*) griežtai pasmerkė piligrimystę į Romą teigdamas, kad reikia drausti tokias keliones „ne todėl, kad pati piligrimystė yra bloga, bet todėl, kad mūsų dienomis ji veda link blogybės; Romoje piligrimas nemato gero pavyzdžio, tik pyktį“.¹⁶¹ Nors istorikas Zuras Shalevas argumentuotai įrodė, kad XVI–XVII a. protestantai taip pat keliavo į Šventąją Žemę¹⁶², tačiau tuometinis piktinimasis relikvijų garbinimu ir „atsakomybės trūkumu“ buvo palydėtas tokios gausios raštijos, kad katalikai privalėjo ginti savo poziciją. Kaip taikliai įvardijo literatūrologė Imelda Vedrickaitė, Našlaitėlio knyga turėjo būti „karingas akibroktas reformatų nuostatai, kad Dievo pasaulis yra vienodai šventas visur. Šis tekstas turėjo priminti religijos centro reikšmę, jo spinduliuojamą galią, pasiekiančią ir periferijoje plytinčius bedieviškus kraštus“.¹⁶³

Įvado tekste juntamas daiktiškumo, fizinės erdvės sureikšminimas. Kalbėdamas apie Jeruzalės piligrimus, Treteris nurodo, kad jie, „paskendę mintyse apgalvodami žmonių atpirkimą, pagauti nustebimo dėl tokio dydžio Viešpaties mirties pėdsako, dažnai patiria kažką dieviška“.¹⁶⁴ Vardydamas piligriminių kelionių naudą, pirmiausia nurodo garbę Dievui ir šventiesiems – būtent ji parodo, „kaip labai mes juos aukštiname, kad, trokšdami aplankyti jų atminimo vietas, niekais laikome kelionių pavojus ir vargus“.¹⁶⁵ Treteris įvardija, kad būtent Jeruzalėje, „kur Kristaus kojos stovėjo, jis daug veiksmingiau garbinamas“.¹⁶⁶ Taigi, išryškinama sakralios vietos galia – ten net ir tikėjimas tampa stipresniu, negiliai tikinčius krikščionis priverčia parklupti ir raudoti vietose, kuriose Jėzus vaikščiojo. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nors Treteris vis pabrėžia neteisingą „klaidatikių“ mokymą ir skatina atlikti piligrimines keliones, nes pavojai ir kūno sunkumų iškentimas užtarnauja didesnę garbę, tačiau, rašydamas apie Radvilos užrašų įtaigumą, užsimena,

¹⁶⁰ Radvila, 1990, 26.

¹⁶¹ Martin Luther, *An den christlichen Adel deutscher Nation, Von der Freiheit eines Christenmenschen, Sendbrief vom Dolmetschen*, Published by Reclam, Stuttgart, 1996, 58.

¹⁶² Shalev, 2012. Žr. 4 skyrių „The Phoenicians are coming! Samuel Bochart’s protestant geography“, pp. 141–203.

¹⁶³ Vedrickaitė, 2010, 41.

¹⁶⁴ Radvila, 1990, 25.

¹⁶⁵ Ten pat, 26.

¹⁶⁶ Ten pat, 27.

kad „atrodė, jog pats savo akimis matau ir be jokių išlaidų, be kūno nuovargio džiaugiuosi matydamas tuos labai gražius daiktus“.¹⁶⁷

Drąsus šio poskyrio pavadinimas siekia ne suponuoti, kad knygos antraštėje skelbiamai pavardei nepriklauso autorystė, o greičiau priminti, kad nėra aišku, kiek stipriai Treteris šlifavo ir tvarkė tekstą jį versdamas¹⁶⁸. Žinoma, kad Našlaitėlis buvo labai išsilavinęs, tačiau tam tikrų autorių paminėjimas galėjo būti Treterio išmonės vaisius – be Biblijos citatų, veikale randamos dar devynių autorių pavardės – Steponas Ragūzietis (*Frater Bonifacius Stephanus Ragusinus, Praedicator Apostolicus, et Stagni Episcopus*)¹⁶⁹, Adrichomijus (*Christianus vero Adrichomius Delph*), Juozapas Flavijus (*Iosephus*), Petras Belonas (*Petrus Bellonius Cenomanus*), šv. Jeronimas (*Divus Hieronymus*), Plinijus Vyresnysis (*Plinius*), Kedrenas (*Georgius Cedrenus*), Tacitas (*Tacitus*) ir Benjaminas iš Tudelos (*Beniamin Hebraeus*)¹⁷⁰. Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, Tacitas, galėjo būti cituojami iš tradicijos, tačiau kitų pavardžių pasirodymas aiškinant miestų pavadinimų, žodžių etimologiją, svarbių pastatų ar monumentų istoriją, kelia klausimą, ar šiuos veikalus žinojo Našlaitėlis, ar, tarsi „pastebėjimus“, pridėjo Treteris. Mokslininkai sutaria, jog būtent jis suteikė užrašams laiškų formą¹⁷¹, tačiau nėra aišku, kiek tvarkė patį teksto turinį, kad pastarajame geriau atsispindėtų sakralioji kelionės reikšmė, ir ar ne jis bus pridėjęs veikale pasitaikančius stebuklingus nutikimus¹⁷². Galima tik spėti, kad pakilus tonas aprašant šventvietes ir Biblijoje minimas pamatytas istorines vietas, buvo suteiktas būtent Treterio.

Galų gale, vienas ar kitas atsakymas į keliamą klausimą nesumažina bestselerio svarbos ir grožio. Lotyniškąją *Hierosolymitana peregrinatio* leidimą galime vadinti sėkmingu kunigaikščio ir Treterio bendradarbiavimu, padėjusiu ne tik išgarsinti Radvilų vardą, bet ir sustiprinti katalikų Bažnyčios pozicijas bei skaitančiajam padėti bent mintimis aplankyti Kristaus kapą. Nuolat akcentuojama „vietos“ ir „daiktų“ svarba sukuria vietų reikšmingumo išsiskaidymą – vienos šventvietės yra sakralesnės už kitas, jose galima „stipriau įtikėti“. Atkreiptinas dėmesys, kad tai tikėjimą ir doktriną išmėlapina, jas stipriau susieja su žemiškuoju pasauliu.

¹⁶⁷ Ten pat, 29.

¹⁶⁸ Nepavyko rasti mokslinių Radvilos Našlaitėlio nuorašų ir lotyniškojo varianto palyginimų.

¹⁶⁹ Skliausteliuose surašyti 1601 m. leidime nurodyti vardai.

¹⁷⁰ Radvilos knygoje randamų autorių ir jų paminėjimo analizė atlikta minėtame bakalauro darbe (2015 m., darbo vadovė Pociūtė–Abukevičienė, žr. 3.2.1. „Kitų autorių balsai Radvilos Našlaitėlio knygoje „Kelionė į Jeruzalę“, p. 37–43).

¹⁷¹ Kempa, 2000, 124; Jūratė Kiaupienė, „Įvadas“, *Kelionė į Jeruzalę*, Vilnius: Mintis, 1990, 18.

¹⁷² Radvilos knygoje matome susidūrimą su tam tikrais stebuklais (pvz., Jėzaus rankų, kelių ir kojų įspaudai, Pasikalbėjimo akmuo (*Lapis Dialogi*), kelionės jūra metu pasirodo šv. Elmo ugnis). Plačiau apie visus stebuklus ir jų reikšmę Radvilos knygoje – minėtame bakalauro darbe (2015 m., darbo vadovė Pociūtė–Abukevičienė, 3.2.3 „Miraculum „Kelionėje į Jeruzalę“: Radvilos Našlaitėlio santykis su stebuklais ir jų vertinimas“, p. 46–48).

2.5. Trijų ostijų legenda

1609 m., Treteriui jau einant šešiasdešimt antruosius metus, Georgo Schönfelso spaustuvėje¹⁷³ Braneve pasirodė 96 puslapių knygelė „Švenčiausiojo Kristaus Kūno istorija ir stebuklai“ (*Sacratissimi Corporis Christi Historia Et Miracula*)¹⁷⁴. Tai buvo paskutinė Treterio knyga, išleista dar jam gyvam esant. Darbas sudarytas iš dviejų dalių – pirmojoje su iliustracijomis papasakota istorija apie Kristaus Kūno bažnyčios Poznanėje įkūrimą, o antrojoje pateikti įvairūs su ja susiję stebuklai.

Veikalas pradedamas epigrama ir dedikacija Andrzejui Opalińskiui (1575–1623), tuo metu ėjusiam Poznanės vyskupo pareigas. Treteris rašte giria Kristaus Kūno bažnyčią ir brolius karmelitus, aukština stebuklų vertę ir galią sakydamas, kad įvairių kraštų šventose vietose vyksta didelių stebuklų, tačiau „šiam Poznanės mieste, kuris tave, šviesiausias pone, kunigu ir vyskupu paskyrė, visų stebuklų didžiausias ir garsiausias yra Kristaus Kūnui stūksantis paminklas, daugybės žmonių dėl dieviškos paguodos nuolat lankomas“.¹⁷⁵ Išstudijavus dedikaciją paaiškėja ir praktinė knygos leidybos priežastis – prašymas paremti ir finansuoti garsiąją bažnyčią. Subtiliai Treteris užsimena, kad daug karalių, kunigaikščių, princų, vyskupų ir didikų žavisi šia vieta, tačiau aukos yra menkos ir tokiai stebuklingai bei gausiai lankomai vietai per mažos¹⁷⁶. Prakalboje Treteris įvardija ir teologinį stebuklų aspektą akcentuodamas, kad žmogus gausiai apdovanotas, kai Dievo galia ir didybė reiškiasi per jam parodomą malonę. Jis nesivaržydamas išpeikia klaidingą „velnio pagimdytų eretikų ir schizmatikų“ mokymą, pabrėždamas, kad jie patys jokiais stebuklais neišgarsėjo, todėl juos ir neigia¹⁷⁷.

Knygoje iš viso yra vienuolika raižinių – titulinis lapas ir dešimt graviūrų, iliustruojančių Trijų ostijų legendą¹⁷⁸. Antraštė nurodo, kad prie graviūrų kūrimo prisidėjęs ir Treterio sūnėnas

¹⁷³ Su leidėju bendradarbiauta nuo grįžimo į Lenkiją. Jie buvo ir artimi draugai – *Symbolica vitae Christi meditatio* (1612) pratarmėje Schönfelsas pateikia turbūt pirmąją kūrėjo biografiją ir darbų sąrašą (žr. (nuo antraštinio lapo) 7–11).

¹⁷⁴ *Sacratissimi Corporis Christi Historia Et Miracula. Quae in Ecclesia Posnaniensi Ordinis S. MARIAE Carmelitarum Divina bonitas operatur, Studio et Labore Thomae Treteri Posnanin. Custodis et Canonici Varmien. ex antiquis M. S. libris et maiorum traditione fideliter collecta. Et Aeneis Typis per Blasium Treterum Vic. Varmien. Illustrata. Anno Domini L.M.DCIX*). Lietuvos bibliotekose yra likęs vienintelis nepilnas (nuo 17 iki 62 puslapio) šios knygos egzempliorius (Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, šifras III 351). Iki mūsų dienų pasirodė leidimai: *Trzy Święte Hostye, w Poznaniu 1399. Roku Nożami od Zydow Uklote W. Xiądz Tomasz Treterus*, Poznań: Druk. Akademicka, 1772; *Trzy święte hostye w Poznaniu 1399 roku nożami od żydów uklóte*, Poznań: E. Schmaedicke, 1897.

¹⁷⁵ Treter, 1609, 5. „In hac vero Civitate Posnaniensi, cuius te Illustrissime Domine, pastorem et Episcopum Dominus constituit, miraculum omnium miraculorum maximum, et celeberrimum vivifici Corporis Christi extat monimentum: quod ingenti hominum concursu, ob divinas consolationes, assidue frequentatur.“

¹⁷⁶ Ten pat.

¹⁷⁷ Ten pat, 11. „Schismatis et Haereses parens Daemon.“

¹⁷⁸ Dvyliktuoju raižiniu galima priskaičiuoti didiko emblema, o tryliktuoju – tabernakulio raižinį prieš stebuklų skyrių.

Blažiejus Treteris, tačiau tikslus jo indėlis nėra aiškus¹⁷⁹. Pats Treteris dedikacijoje teigia, kad pasakojimų apie ostiją girdėjęs dar vaikystėje, lankydamasis karmelitų Kristaus Kūno bažnyčioje, ir istorija jam buvusi tokia įkvėpianti, kad, gyvendamas Romoje, išraižė dešimt pasakojančių vaizdinių ir juos išsiuntė karmelitams į Poznanę¹⁸⁰.

Tituliniame lape antraštė įrėminta stačiakampio formos arkoje, kurios skliautus laiko keturios toskaninės kolonos. Po pamatais – Trijų ostijų legendą simbolizuojanti scena, kurioje vieni karikatūriškai ir stereotipiškai vaizduojami žydai peiliais bado ant stalo padėtas ostijas, o kiti du pakėlę akis į skaitytoją ir į antraštę. Legendą pasakojantys raižiniai sunumeruoti ir apačioje turi paantraštes, komentuojančias scenas. Galima teigti, kad, jeigu nebūtų kiekvieną raižinį papildančio teksto, vis tiek užtektų informacijos sekti ir suprasti istoriją.

Raštu papildyti raižiniai pasakoja įvykį, nutikusį 1399 m. rugpjūčio 15-tą – Švč. Mergelės Marijos dangun ėmimo dieną. Kaip rašoma, Poznanėje keli žydai papirko krikščionę moterį, kad ši jiems atneštų ostijų. Gavę ėmė badyti peiliais, tačiau iš ostijų pasipylė kraujas ir išsigandę niekintojai nusprendė išmesti jas už miesto sienų. Skubėdami nepastebėjo, kad ostijų galia kiekvienas sergantysis, kurį prabėgo, pasveiko, o aklasis praregėjo. Žydai paliko jas pievoje, tačiau kitą dieną pro tą vietą keliavo piemuo ir pamatė virš žemės pakilusias ir antgamtiška šviesa spinduliuojančias ostijas. Jis nubėgo apie tai papasakoti tėvui, o šis apie neįtikimą stebuklą perpasakojo rotušėje. Niekas jų pasakojimais nepatikėjo ir uždarė į kalėjimą, tačiau grotos stebuklingai prasivėrė ir valstietis galėjo laisvai išeiti. Tuomet valdininkai pasakojimu patikėjo ir kartu su vyskupu, kad šis paliudytų įvykio stebuklingumą, nuvyko į vietą. Vyskupas atvyko su paterna ir šventosios ostijos pačios į ją sukrito. Jos buvo gražintos į bažnyčią, o atminimui išsaugoti pastatyta koplyčia. Apie stebuklą sužinojęs karalius Vladislovas Jogaila liepė tučtuoju sumūryti bažnyčią, skirtą Kristaus Kūnui, o ją saugoti paskyrė brolius karmelitus. Tuo tarpu žydai ir šventvagiškai pasielgusi moteris buvo viešai su šunimis sudeginti.

Kiek žinoma, pirmasis šį įvykį aprašė lenkų istorikas Janas Dlugošas „Analų“ dešimtoje knygoje. Tarp kitų 1399 m. įvykių jis paminėjo ir brolių karmelitų Kristaus Kūno vienuolyną už Poznanės miesto sienų, įsteigtą ir aprūpintą karaliaus Jogailos dėl stebuklingos savo istorijos. Tačiau pateikta versija glausta ir orientuota į bažnyčios įkūrimo faktą ir jos globėją¹⁸¹.

¹⁷⁹ Chrzanowski teigia, kad ypač žemas kai kurių raižinių lygis (plokštumoje prastai išdėstyti kūnai sudarko perspektyvą, pavaizduoti žmonės anatomiciškai netikslūs ir neproporcingi) rodo, jog daug ką atliko tuo metu Varmės vikaro pareigas ėjęs sūnėnas. Chrzanowski, 1984, 198 ir 200.

¹⁸⁰ Treter, 1609, 4.

¹⁸¹ Jan Długosz, *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber 10, 1370-1405*, Varsaviae: Państw. Wydaw. Naukowe, 1985, 236. „Fundatio et dotatio coenobii Corporis Christi fratrum Carmelitarum extra muros civitatis Posnaniensis per Wladislaum regem. Veneris die quinta Augusti mulier quedam de Poznania, procurata in monasterio fratrum Predicatorum Poznanie Divinissimo Eucaristie Sacramento, illud ex ore sustulit Iudeis Poznanie commorantibus venditura. Quod in pratis civitatis Posnaniensis reperimentum magna mortalibus prestare beneficia in loco

Ostija ir jos šventumas įtvirtintas 1215 m. IV Laterano susirinkime, po kurio Romos Bažnyčia Kristaus buvimą Eucharistijoje stengėsi visaip įrodyti ir įtvirtinti. Iš dalies kovodami su erezija, iš dalies aiškindami patį ostijos sakralumą, katalikų mokslininkai rinko ir užrašinėjo jos galia padarytus stebuklus, taip populiarindami arba net sukurdami kulto vietas, į kurias traukdavo piligrimai. Kartu su garbinimu ėmė plisti ir legendos apie eretikus, išniekinusius ostijas. Kaip teigia Joshua Trachtenbergas, tokie kaltinimai žydams pasipylė nuo XIII a. pabaigos¹⁸². Anksčiausiuose pasakojimuose ostiją bandančiam išniekinti žydui nutinka stebuklas (surakinama burna, perveria skausmas ir pan.) ir jis, supratęs ostijos galią, atsiverčia į krikščionybę. Vėlesnė versija daug žiauresnė. Siužetas prasideda žydui papirkus krikščionį ir įpareigojus jam atnešti ostiją, kurią gavęs bando išniekinti (daužo, trypia, pjausto į gabaliukus, degina, trina grūstuvėje). Tuomet iš ostijos pasirodo kraujas ir nutinka stebuklas (žydas paralyžiuojamas, ostija pakyla jam iš rankų, dangiškas balsas kalba apie bausmę). Pasakojimas baigiasi žydu ir išdaviko krikščionio smurtine mirtimi¹⁸³. Šį ir panašius pasakojimus, viduramžiais tapusius ypač populiariais ir platinusius skaudžias pasekmes turėjusį antisemitizmą, lenkų istorikė Hanna Węgrzynek yra įvardijusi „juodosiomis legendomis“.¹⁸⁴

Knygoje aprašyti stebuklai trumpi ir turi gana aiškia struktūrą – kažkuriuo metu kažkurioje vietoje žmogui nutikusi nelaimė ir, būdamas beviltiškoje padėtyje, jis sužino apie Kristaus Kūno bažnyčią Poznanėje. Trokšdamas situacijos pagerėjimo, jis duoda įžadą aplankyti arba aplanko bažnyčią, ir įvyksta stebuklas, jo troškimas išsipildo. Aprašomi įvykiai nėra vienodi, tačiau originalumu nepasižymi – tarp ligų varijuoja nepaaiškinami skausmai, silpnumas, negyjančios žaizdos, epilepsija, *morbus gallicus*, dabar žinoma kaip sifilis, išgelbėjimo prašo kariai, plėšiamieji, sergantieji ir t. t. Atkreiptinas dėmesys, kad ir vėl akcentuojamas tam tikros vietos sakralumas, galintis ne tik paliudyti tikėjimą, bet ir padaryti „tikrus“ – matomus, jaučiamus, akivaizdžius – stebuklus.

Be praktinio motyvo (Opalińskio paramos ir globos prašymas, Poznanės Kristaus Kūno bažnyčios vardo garsinimas), ši knyga atlieka kontreformacinės polemikos funkciją. Visų pirma, skiriasi protestantų ir katalikų požiūris: reformatai Eucharistiją laiko ženklų (simboliu), liuteronai tvirtina konsubstanciaciją, o katalikai Tridento susirinkime pripažino transubstanciacijos doktriną. Pastarieji teigia, kad mišių metu duona ir vynas paverčiami tikru Kristaus kūnu ir krauju, ir

eodem fratrum Carmelitarum erigit cenobium sub titulo Corporis Christi et choro monasterii de cocto latere pulcerrimo opere fabricato molendinum regium pro sustentacione fratrum dat predicto cenobio in dotem.“

¹⁸² Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*, 2nd edition, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2002, 111.

¹⁸³ Ten pat, 114.

¹⁸⁴ Žr. Hanna Węgrzynek, *"Czarna legenda" Żydów: procesy o rzekome mordy rytualne w dawnej Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1995.

stebuklų, kurie susiję su ostijos šventumu, aprašymai, turėjo pagrįsti ir įtvirtinti šį mokymą. Pavyzdžiui, su „juodąja legenda“ susijusi ir popiežiaus nuncijaus Lippomano veikla. 1556 m. pavasarį, vykdant misiją LDK, ji pasiekė gandas, kad kaimo gyventoja gautą komuniją nuslėpė ir pardavė žydams, kurie peiliais išgavo iš jos kraujo ir naudojo apipjaustymo apeigose. Nuncijus ėmė spausti Lovičiuje vykusį bažnytinį sinodą, kuris, galiausiai, be karaliaus Žygimanto Augusto pritarimo, nuteisė moterį ir keturis žydus mirties bausme sudeginant¹⁸⁵. Šis gestas buvo priimtas kaip Lippomano savivalės išraiška ir protestantai pasinaudojo juo kritikuodami visą misiją ir Romos Bažnyčios pažiūras. Vėliau šis faktas ir nuncijaus teikti siūlymai Reformacijos šalininkams taikyti fizinio susidorojimo ir mirties bausmes, buvo panaudoti Radvilos Juodojo atsakyme Lippomanui (1556). Jis Katalikų bažnyčią apibūdino „kaip imperinės galios metodus taikančią jėgą. Bažnyčia, jo nuomone, tapo tironija, gyvenanti ne pagal gyvąjį krikščionių mokslą, bet taikanti „strateginių gudrybių“ arsenalą, kaip priemonės savo galiai išlaikyti“.¹⁸⁶

Pažymėtina, kad Kristaus Kūno kultas Lenkijoje turi didelę reikšmę. Jis prasidėjo įvykus jau minėtam Laterano susirinkimui, tačiau išpopuliarėjo nuo 1420 m. Gniezno sinodo, kai Kristaus Kūno ir Kraujo pagerbimo diena visame krašte buvo pripažinta krikščioniška švente (Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa). Dluogošo ir vėlesnių kronikų autorių atpasakojami ir populiarinami ostijų stebuklai davė pagrindą Kristaus Kūnui dedikuotoms bažnyčioms – jos imtos statyti tose vietose, kur, pasak legendų, būta švento įvykio¹⁸⁷. Nenuostabu, kad vienuoliai, globojantys „per stebuklą“ iškilusias šventoves, taip pat skatino jų atsiradimo legendas, siekdami pritraukti daugiau tikinčiųjų¹⁸⁸. Kitas šiuo atveju svarbus aspektas – žydų bendruomenės paplitimas Lenkijoje. Miestuose ir kaimuose dvi viena šalia kitos gyvenančios kultūros ne tik nuolat bendravo, tačiau taip pat dalijosi vienais įstatymais bei teismais, juos siejo prekybiniai ir ekonominiai ryšiai – žydai buvo didelė ir svarbi gyvenančios krikščionių bendruomenės dalis¹⁸⁹.

Pažymėtina, kad knygoje skaitytojo dėmesys telkiamas į stebuklų reikšmingumą, tačiau taip pat svarbus Romos Katalikų bažnyčios pozicijos išdėstymas. „Juodosiomis legendomis“ pasinaudota siekiant atskirti „tikrąjį“ ir „klaidingą“ tikėjimą, ginant smurtinių veiksmų prieš kitatikius poziciją ir siekiant paliudyti ostijos stebuklingumą, galią bei Kristaus kūno ir kraujo

¹⁸⁵ Pociūtė, 2008, 365–366.

¹⁸⁶ Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, 105.

¹⁸⁷ Stefan Gąsiorowski, „Familiarization with the Polish Diaspora. Selected Legends of the Mediaeval Jews“, *Scripta Judaica Cracoviensia*, Vol. 8, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2010, 55.

¹⁸⁸ Magda Teter, „Sacilegi e spazi sacri e profani. Ebrei e cristiani nella Polonia d'età moderna“, *Brotherhood and Boundaries: Fraternalità e barriera*, Pisa: Edizioni della Normale, 2011, 218. Teter taip pat teigia, kad karmelitų vienuoliai suvaidino didelę rolę platindami ostijos išniekinimo legendą Poznanėje, nes siekė pritraukti daugiau tikinčiųjų ir tvirtino ostijos šventumo kultą.

¹⁸⁹ Debra Kaplan, Magda Teter, „Out of the (Historiographie) Ghetto: European Jews and Reformation Narratives“, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 40, No. 2, 2009, 381.

virtimo duona ir vynu tikrumą. Lyginant su kitais darbais, šią autoriaus knygą galima pavadinti sentimentalio dedikacija vaikystėje lankyta bažnyčia ir taip pat pasitaikusiai progai dar kartą liudyti Romos bažnyčios mokymo tiesą.

2.6. Treterio mokyklos sklaida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Nėra žinoma, kiek Treteris turėjo mokinių, kaip ir kurias (teologijos, istorijos ir / ar grafikos) žinias jiems stengėsi perduoti. Tačiau aišku tai, kad, bent jau Chrzanowskio nuomone¹⁹⁰, talentingiausias buvo Tomas Makovskis (c. 1575–1630), įvardijamas „žymiausiu XVII a. pradžios graveriu LDK“.¹⁹¹

Žinome daugiau Tomo Makovskio darbų, nei jo gyvenimo faktų. Pažymėtina, kad 1600–1611 m. jis tarnavo Radvilai Našlaitėliui Nesvyžiuje ir Vilniuje, o po to, iki gyvenimo pabaigos, apsisėjo Krokuvoje. Žinomiausias jo kūrybinis palikimas – 1601 m. Radvilos *Hierosolymitana peregrinatio* iliustracijos, kurių gamybos metu ir susibendravo su Treteriu, 1603 m. K. M. Dorohostaiskio *Hippica* raižiniai, 1613 m. Radvilos žemėlapis, Nesvyžiaus Jėzuitų kolegijos studentų J., Z. ir M. Skorulskių *Panegyrica*, skirta Radvilos pagerbimui¹⁹².

Vienas įdomiausių ir aptariama tema svarbiausių darbų – Makovskio ir Vilniaus akademijoje filosofiją studijavusio jėzuito Jeronimo Bildziukevičiaus (Hieronymus Bildziukiewicz) 1610 m. pasirodęs „Tėvynės globėjo šventojo Kazimiero dorybės, išreikštos emblemomis“ (*Divi tutelaris Palrii Casimiri insigne Virtutum*)¹⁹³. Eglė Patiejūnienė taikliai nurodo, kad knygos emblemos yra labai aukštos kokybės ir autorius „siekė į vietinę kultūrą įskiepyti vakarietišką simbolistinę, emblemą mąstymą“.¹⁹⁴ Gali būti, kad prie šių idėjų perdavimo prisidėjo būtent Treteris.

Dedikacijoje karalienei Konstancijai Habsburgaitei (1588–1631)¹⁹⁵ rašoma, kad „mūsų tėvynės šventąjį globėją Kazimierą iš pirmųjų žiūrovų, purpurą dėvinčių palaimintųjų, eiliu išvedžiau į šią emblemų sceną ne pasipuošęs savo purpuriniu rūbu, ne vilkintį trabėją ir apsuptą valdžios ženklų, o tik virve susijuosusį mano liaupsių apsiaustą. Žinau, kad jis bjaurėjosi išpūstos šlovės prašmatniu apdaru, ir po auksu tviskančiais drabužiais jam prie kūno blyksėjo dygliuotas

¹⁹⁰ Chrzanowski, 1984, 206–211.

¹⁹¹ Taip jį įvardijo istorikė Tojana Račiūnaitė LDK istorijos populiarinimui skirtame puslapyje *Orbis Lituaniae* [internetinė nuoroda: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/tomasas-makovskis-15751630-zymiausias-xvii-a-pradzios-graveris-ldk/1246>, paskutinį kartą žiūrėta 2017 m. gegužės 18 d.]

¹⁹² Makovskio biografiją žr. *Lietuvos dailininkų žodynas, T. I, XVI-XVIII a.* Sudarytoja ir atsakomoji redaktorė Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 172–173.

¹⁹³ Darbą yra aptarusi Patiejūnienė (1998), Jolita Liškevičienė „Miles Christianus įvaizdis LDK kultūroje“, *Acta Academiae artium Vilnensis*. 2002, T. 24, p. 127–169.

¹⁹⁴ Patiejūnienė, 1998, 166.

¹⁹⁵ Darbas sukurtas karaliaičio Jono Kazimiero gimimo (1609) proga.

diržas, po brangakmeniais – šiurkšti ašutinė. Mat, tauresnėms sieloms tarp juokingų fortūnos barškaliukų mielos tik Dorybės puošmenos“.¹⁹⁶ Jaučiama asketiška jėzuitų retorika taip pat puikiai atsispindi Makovskio raižiniuose ir Bildziukevičiaus sukurtose odėse – 24 emblemose vaizduojamos svarbiausios šventojo dorybės: „Valdžia“ (*Imperium*), „Karalystė“ (*Principatus*), „Šviesa“ (*Claritas*), „Ramybė“ (*Securitas*), „Pamaldumas“ (*Pietas*), „Uolumas“ (*Perseverantia*), „Vienybė“ (*Concordia*), „Išmintis“ (*Sapientia*), „Autoritetas“ (*Authoritas*), „Narsa“ (*Fortitudo*), „Budrumas“ (*Vigilantia*), „Amžinybė“ (*Aeternitas*), „Tvirtumas“ (*Constantia*), „Atsparumas“ (*Perennitas*), „Šlovė“ (*Decus*), „Našumas“ (*Faecunditas*), „Laisvė“ (*Libertas*), „Dosnumas“ (*Munificentia*), „Begalybė“ (*Infinitas*), „Ilgaamžiškumas“ (*Diuturnitas*), „Viešpatavimas“ (*Regimen*), „Stabilumas“ (*Stabilitas*), „Tvirtybė“ (*Firmitas*) ir „Teisingumas“ (*Iustitia*). Per šias dorybes akivaizdžiai atsispindi ir jėzuitų, ypač kontrreformacijos veikėjo, teologo, pirmojo Vilniaus universiteto rektoriaus jėzuito Petro Skargos (1536–1612) kelta idėja, kad krikščioniškoji moralė turi sutapti su meile Tėvynei¹⁹⁷ – pavartojamos ne tik žmogiškos vertybės, bet ir valdžią apimančios sąvokos.

Kaip pastebi literatūrologė Eglė Patiejūnienė, yra akivaizdžių ženklų, kad autorius savo darbą siejo su renesansine hieroglifika – pavyzdžiui, „viena iš dvidešimt keturių ten atspausių ikonų – gervė su akmeniu virš vandens iškeltoje kojoje, reiškianti „Budrumą“ [...], – nukopijuota iš J. Pierijaus Valeriano „Hieroglifikos““.¹⁹⁸ Be abejo, kad yra matomų sąsajų su pirmaisiais emblemų kūrėjais, tačiau stilius gana stipriai skiriasi – Makovskio emblemose simboliai paskiri, orientuoti į vieną ženklą, atsisakant visų nereikalingų, XVI a. pradžiai ir viduriui būdingų „papildymų“ (kraštovaizdžio, dangaus, architektūros)¹⁹⁹. Šį darbą greičiau galima sieti su specifiniu jėzuitų stiliumi – emblema meditacinė, skirta per vieną konkrečią nuorodą apmąstyti tam tikrą siužetą, įsigilinti į karalaičio dorovinį gyvenimą ir jo šventumą.

Puikus jėzuitiškos emblemos pavyzdys galėtų būti jau po Treterio mirties išleistas *Symbolica vitae Christi meditatio*²⁰⁰. Knygą, dedikuotą tuometiniam Varmės vyskupui Simonui Rudnickiui, sudaro šimtas keturi vario plokštelių raižiniai. Blažiejus nurodo, kad jis raižikliu ir presu kiekvieną

¹⁹⁶ Sigita Maslauskaitė, *Šventojo Kazimiero atvaizdo istorija XVI–XVIII a.* Vertėja Monika Kisliakovaitė, rodyklės sudarytoja Nijolė Deveikienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010, 265.

¹⁹⁷ Eugenija Ulčinaitė, „Petro Skargos „Seimo pamokslai“: retorikos ir didaktikos dermė“, *Seimo pamokslai. Kvietimas atgailauti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams*, sud. ir "Kvietimą atgailauti" iš lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė, "Seimo pamokslus" iš lenkų kalbos vertė ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 10.

¹⁹⁸ Patiejūnienė, 1998, 163.

¹⁹⁹ Emblemas bandyta palyginti ir su Alciato, tačiau kai kurie tuos pačius dalykus reiškiantys vaizdiniai yra visiškai skirtingi (pvz., Alciatas *Concordia* pavaizdavo kaip du draugus (XXXIX emblema), o Makovskis išraižė surištas į vieną glėbį strėles, kurių neįmanoma perlaužti).

²⁰⁰ *Symbolica vitae Christi meditatio*, Brunsbergae: typis Geor. Schönfels, 1612.

paveikslą sukūrė, o dėdė ir jo „ikonoglifikos meno Mokytojas“ sumanė ir jam nupasakojo²⁰¹.

Kaip jau minėta, ankstyvieji Jėzuitų ordino teoretikai nurodė mene pirmiausia naudoti tokias temas kaip Kristaus gimimas, Jėzus atpirkėjas, šventųjų gyvenimai – vaizdas turi padėti paaiškinti tikėjimo paslaptis ir padėti susikaupti maldos metu. Būtent tai ir stengiamasi padaryti Treterio knygoje – embleminės kompozicijos ikonos atlieka meditacijos reikšmę ir, kaip prakalboje skaitytojui rašo Blažiejus, „šie simboliai ne venerišką nešvankybę, ne marsišką tuštybę primena, bet Dievišką meilę ir neapykantą piktadarystėms. Jie Kristaus išganingą pergalę, krikščionio sielai neįveikiamiausius šarvus ir lengviausią priešų įveikimo būdą parodo, bei pamaldiems protams įsiteikia“.²⁰²

Daugumos emblemų *motto* paimti iš Šventojo Rašto. Pavyzdžiui, Evangelijoje pagal Joną aprašytas neregio išgydymas, Treterio knygoje pavaizduotas kelių svarbių simbolių kompozicija – iš debesies iki riešo išlindusi ranka dviem pirštais liečia akių porą²⁰³. Tai iliustruoja Naujojo Testamento istoriją, kai Jėzus „spjovė žemėn, padarė purvo iš seilių, patepė juo neregio akis ir tarė jam: „Eik ir nusiplauk Siloamo tvenkinyje.“ [...] Tasai nuėjo, nusiplovė ir sugrįžo regintis“.²⁰⁴ Kitoje emblemoje pavaizduotos iš dviejų debesų iškištos rankos, laikančios vieną drabužį, o ant žemės – du dideli žaidimo kauliukai²⁰⁵. Tai eilučių iš Evangelijos pagal Joną įvaizdinimas: „Kareiviai, nukryžiuotą Jėzų, pasiėmė jo drabužius ir padalijo juos į keturias dalis – kiekvienam kareiviui po dalį; pasiėmė ir tuniką. Ji buvo be siūlės, nuo viršaus iki apačios ištisai megzta. Todėl jie tarėsi: „Neplėšykime jos, bet verčiau meskime burtą, kam ji teks“. Taip išsipildė Raštas: Jie drabužius mano dalijas, / meta dėl mano apdaro burtą. / Šitaip kareiviai ir padarė“.²⁰⁶ Taigi, visas dėmesys emblemoje yra telkiamas tik į patį objektą, moralinės idėjos pagrindą, kuris turi būti atspirtis toliau apmąstant ir kontempliuojant Jėzaus gyvenimą, o šalia emblemos pateikti paaiškinimai padeda simbolį teisingai interpretuoti.

Šv. Kazimiero emblemose simboliai yra persipynę su antikiniais, krikščioniškaisiais ir istoriniais motyvais, tačiau vizualinė jų išraiška panaši į ką tik aptartą Treterio veikale. Pavyzdžiui, viena iš šventojo dorybių – „Tvirtumas“ (*Constantia*)²⁰⁷, emblemoje pavaizduota skriestuvo figūra (ilustracija nr. 10), o epigrame rašoma:

²⁰¹ Ten pat, 5. „in hac arte iconoglyphica Magistro meo“.

²⁰² Ten pat, 3. „Symbola hac non Veneream impuritatem, non Mavortiam vanitatem redolent, sed Caelestes amores, scelerum odia; Christi salutiferam victoriam, invictissimam Christiani hominis panoplian, et facilimum animae hostes revincendi modum exhibent, piisque mentibus insinuant.“

²⁰³ Treter, 1612, 77.

²⁰⁴ *Jn* 9, 6–7.

²⁰⁵ Treter, 1612, 183.

²⁰⁶ *Jn* 19, 23–24.

²⁰⁷ Maslauskaitės knygoje (2010) yra verčiama „Pastovumas“. Iš tikrųjų, tai pati pirmoji lot. k. žodžio *Cōnstantia* reikšmė, tačiau taip pat galima versti pastovumas, tvirtumas, nekintamumas. Atsižvelgiant į toliau pateiktą eilučių ir visos emblemos prasmę, siūloma *motto* versti „Tvirtumu“.

„Tuo pačiu atstumu skriestuvus liniją brėžia,
Ar vienoj, ar kitoj vietoj pradėsi ją brėžt.
Lygiai taip, nors pati Dionė iš guolio pakilus
Būtų, ar su trenksmu griūtų ūmai pats dangus,
Ar Sumano vaikai, visaip klaidinti įpratę,
Apgaudinėtų, nakties demonai vestų ratu,
Būtų iš kelio vis tiek Kazimieras neišsukęs:
Ryžęsis skaisčiai gyvent, jis taip ir mirė skaisčius“.²⁰⁸

Visų pirma, skriestuvus²⁰⁹, kaip nuoseklumo ir patikimumo simbolis, buvo išpopuliarintas vieno žymiausių XVI a. spaustuvininko Kristoferio Plantino (1520–1589), kuris savo *motto* skelbė „Darbe ir Tvirtume“ (*Labore et Constantia*) – skriestuvo ašis simbolizuoja tvirtybę, o judančioji – sunkų darbą. Šiuo atveju tai simbolizuoja ir nekintamumą – nesvarbu, kur įrankis pradeda brėžti, jo linija visada bus nutolusi tuo pačiu atstumu. Eiliuotoje dalyje paminima Dionė – Afroditės motina, arba pati Afroditė – meilės ir grožio deivė. Sumanas (iš lot. k. *summus* – aukščiausias, vyriausias) romėnų mitologijoje buvo lygus su Jupiteriu dievas, o gal net ir viršesnis už jį, valdęs naktinį dangų. Mitologijoje neminimi jo vaikai, tad šiame kontekste tai gali reikšti pačius naktinius žaibus, dėl kurių jis ir buvo garbinamas. O apie minimą šv. Kazimiero dorybingą gyvenimą yra rašęs diplomatas ir istorikas Martynas Kromeris (1512–1589): „pasakojama, kad jis taip skaisčiai ir santūriai gyvenęs, kad gydytojams siūlant sanguliauti, jei norėtų pasveikti, panoro verčiau pasitikti mirtį nei peržengti krikščioniškojo tikėjimo įstatymą“.²¹⁰ Taigi, keliomis svarbiomis nuorodomis yra sukuriama labai konkreti ir vientisa reikšmė – kad ir kas beviliotų, kad ir kokios nelaimės ar apgaulės tykotų, šventasis išliks tvirtas dorybingame kelyje, nenubrėš netiesios ir netikslios gyvenimo linijos.

Įvertinti tikrąjį Treterio indėlį į Makovskio kūrybą yra sunku, nes trūksta informacijos ir konkretnės tiek vienos, tiek kitos asmenybės darbų analizės. Tačiau panašu, kad jie ne tik bendradarbiavo, bet talentingas raižytojas taip pat sėmėsi idėjų iš buvusio kardinolo Hozijaus sekretoriaus. Būtų per drąsu teigti, kad dėl Makovskiui priskiriamų darbų kokybės ir puikumo yra atsakingas būtent Treteris – jis greičiau galėjo perimti stiliaus elementus, tam tikros simbolikos, kompozicijos išdėstymo aspektus. Tačiau aišku tai, kad Treteris tikrai prisidėjo tarpininkaudamas įpinat Romos Katalikų Bažnyčios kultūrinės ir meninės idėjas į LDK emblematicos ir iliustruotų spaudinių kontekstą.

²⁰⁸ Maslauskaitė, 2010, 269.

²⁰⁹ Atkreiptinas dėmesys, kad varijuoja skriestuvo simbolikos reikšmės. Jis taip pat gali reikšti ir kūrėją (*Biblia pauperum* miniatiūroje pavaizduotas Dievas skriestuvu kuriantis pasaulį).

²¹⁰ Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai = *Casimiriana: fontes vitae et cultus S. Casimiri*. Sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2003, 75.

Treterio darbų apžvalga, visų pirma, atskleidžia Treterio, kaip reformuotos Bažnyčios ideologijos skleidėją, figūrą ir kūrybinį universalumą. Jis yra aiškinamųjų ir teologinių tekstų, komentarų bei vertimų autorius. Akivaizdu, kad jo veikla sėkminga – komentarai dažnai perleidžiami pakartotinai, lotyniškas Radvilos Našlaitėlio veikalas tampa bestseleriu, net ir Horacijaus poemoms sudaryta rodyklė išsiskiria kruopštumu ir patikimumu. Raižinių įgyvendinimo procese Treteris akcentuojamas kaip idėjinis – simbolių ir kompozicijos – autorius, iš esmės sudėliojantis būsimą darbo pagrindą. Graviūros ir emblemos taip pat susilaukusios dėmesio, siunčiamos į svečias šalis, dovanojamos kaip palankumo ženklai ir taip garsina užsakovo ir kūrėjo vardą. Visa tai įrodo, kad Treterio darbai buvo paveikūs, įtaigūs, skatinami. Grįžęs į Lenkiją, savo sukauptą patirtį ir įgūdžius naujais darbais skleidė Lenkijoje, o per Tomą Makovskį – ir LDK. Galima teigti, kad jis tapo vienu iš saitų, kuriais buvo perduodamos vakarietiškos – Romos – emblematikos ir raižybos idėjos bei technikos.

Atkreiptinas dėmesys, kad visoje veikloje figūruoja Bažnyčios tiesų mokymo ir sklaidos funkcija. Tiesiogiai arba perkeltiniu būdu yra oponuojama protestantams ir ginama katalikų tikėjimo doktrina – išaukštinamos ir pagrindžiamos Tridento susirinkime patvirtintos doktrinos, peikiamas „klaidatikių“ mokymas, taip sukuriant griežtą atskyra tarp to, kas yra teisinga, ir to, kas peiktina bei vengtina. Net ir Radvilos vertimas – didiko kelionė į Šventąją Žemę – tampa piligriminių kelionių argumentu, Poznanės Kristaus Kūno bažnyčios stebuklai – ostijos šventumo įrodymu, o nedidelės Antikos poeto Horacijaus rodyklės sudarymas – siekiu paversti katalikiškuosius tekstus įtaigesniais ir paveikesniais. Visa ši veikla, paprastai tarsi pasislepianti didžiojo meno šešėlyje, buvo pagrindinis kelias, kuriuo visuomenę pasiekdavo katalikiškojo atsinaujinimo idėjos.

Pažymėtina, kad raižiniuose ir literatūriniuose bei poleminiuose tekstuose yra kuriamas galingos Romos Katalikų Bažnyčios įvaizdis. Jos valdos ne tik aprašomos, bet ir įžemėlapinamos – siekiama kartografiškai pademonstruoti Kristaus karalystės ribas nuo jūros iki jūros. Galios išpūdį suteikia ir popiežių bei imperatorių sąrašai, kuriuose yra minima veikla katalikybės labui, nenuilstanti Romos Bažnyčios gynėjų pozicija, taip siekiant sukurti ir vėlesniems valdovams sektiną pavyzdį. Šiomis detalėmis yra perteikiama imperinė Romos Bažnyčios istorija, dabartis projektuojama ir ateitis.

3. *Theatrum virtutum*: Stanislovo Hozijaus asmenybė etografo akimis

Treterio gyvenime Hozijus suvaidino ypatingą vaidmenį – jo dėka kūrėjas išvyko į *Caput Mundi*, gavo bažnytininko pareigas, tarnavo valdovams, bendravo su žymiais ir įtakingais to meto visuomenės veikėjais, turėjo galimybę atskleisti savo kūrybinius ir intelektualinius gebėjimus. Todėl nenuostabu, kad Treteris visą pagarbą, atsidavimą bei nuolankumą įamžino kardinolo asmenybę ir gyvenimą šlovinančiame veikale, šiandien žinomame kaip „Pono Stanislovo Hozijaus dorybių teatras“. Tyrinėtojai brandžiausiu Treterio darbu²¹¹ jį laiko ne be reikalo – šis įspūdingos apimties (100 raižinių ir 100 odžių), simboliškas, alegorijomis ir istoriniais faktais prisodrintas *magnum opus* atspindi ne tik Hozijaus gyvenimą bei to laikotarpio realijas, bet ir XVI a. pab. meniškumą, tradicinių ir originalių motyvų bei formų jungtį.

3.1. Bibliografiniai kodai ir autorystės problema

Aptariamas Treterio kūrinys ypatingas ne tik turiniu, bet ir publikavimo istorija. Spaudinių retumas, problemiškos leidybos aplinkybės ir kai kurių istorinių faktų trūkumas verčia kelti ne tik raižinių autorystės klausimą, bet taip pat kvestionuoti adresatą, numanomai teisingą knygos perskaitymo ir supratimo būdą. Atsižvelgiant į tai, pasirodė tinkama ir prasminga *bibliografinio kodo* sąvoka²¹². Į apibrėžimą įeina knygos elementų (popieriaus, įrišimo, šriftų, iliustracijų, formato, platinimo ypatybių) visuma, arba spaudinio materialusis kūnas, įtaigiai veikiantis skaitymą ir vertinimą. Šiuo atveju, į akiratį patekus retiems ir išskirtiniams seniesiems spaudiniams, ši sąvoka taikoma konkrečioms egzemplioriams. Deja, dėl išvardytų aplinkybių, mūsų dienas pasiekusių leidimų bibliografinio kodo elementus pavyko apibūdinti ne vienodai plačiai ir vieni šiuo klausimu patyrinėti išsamiau, o kiti – tik bendrais bruožais. Atkreiptinas dėmesys, kad susikonuota ne į kuo smulkesnę tekstologinę analizę, o dėmesio verto reiškinio aptarimą. Šiuo atveju svarbi visa informacija – jei ji nepadės išspręsti dabar kylančių problemų, supažindins su tolimesniais tyrimams liekančiais klausimais.

Manoma, kad seniausias mūsų dienas pasiekęs knygos variantas – autografas. Sukurtas iki 1582 m.²¹³, antraštiniame lape įrašytas pavadinimas: *Theatrum virtutum ac meritorum D. Stanislai*

²¹¹ Chrzanowski, 1984, 91.

²¹² Bibliografinio kodo sąvoka aptarta Giedrės Jankevičiūtės ir Miko Vaicekausko studijoje *Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos "Metai" iliustracijos ir vaizdinis kanonas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013. Paulius V. Subačius pratarėje nurodo, kad tai yra „materialios knygos ir jos platinimo (tiražas, kaina) ypatybės, kurios generuoja reikšmę“ ir jis „(ypač knygos formatus, įrišimas ir viršelio dizainas) net pirmiau už antraštę ar autoriaus vardą suformuoja skaitytojo lūkestį – išankstinį nusiteikimą, kuris „sukalibruoja“ potencialų veikalo reikšmių priėmimo (atpažinimo) ir atmetimo mechanizmą vėlesniame skaitymo (ar pavartymo) procese“ (p. 19).

²¹³ Rankraštinio varianto sukūrimo laikas skaičiuojamas atsižvelgiant į 1582 m. Reškoš laišką Martynui Kromeriui, kuriame pranešama, kad Treteris sukūrė šimtą kardinolo gyvenimo atvaizdų ir odžių. Žr.: *Acta historica res gestas*

*Hosii S.R.E. presb. card., maioris penitentiarii et episcopi Varmiensis*²¹⁴. Aptardamas senųjų tekstų istorijos tyrimus, tekstologas Paulius V. Subačius pažymi, jog „labai reti atvejai, kad veikalas, parašytas iki Vėlyvųjų Viduramžių (o Rytų Europoje – net iki XVI a.), būtų pasiekęs mūsų dienas autografo ar kitu autorizuoto teksto pavidalu“.²¹⁵ Tad belieka pritarti literatūros istorikės Teresos Bałuk-Ulewiczowos minčiai, kad *Theatrum* yra visiška bibliografinė retenybė²¹⁶.

Knygoje esančių 120 lapų formatas *in quarto* (21x15,5 cm), tekstai – lotynų kalba²¹⁷. Vidiniame kairiajame viršelio puslapyje – 1804 m. grafo Stanislovo Zamoiskio ir 1815 m. Zamoiskių bibliotekos ekslibrisai. Dešiniajame puslapyje – Olomouco dekanas ir kanauninkas Jono Philipo Dambrovijaus²¹⁸ Hozijui dedikuota epigrama. Po antraštinio lapo pateiktas raižinių pavadinimų sąrašas (*Iconum Catalogus*), po jo – ovalioje hermoje įrėmintas Hozijaus atvaizdas. Iš 105 piešinių, patalpintų kairėje pusėje, dauguma nupiešti mėlyna spalva. Ranka dešinėje pusėje iš eilės, prie prišinio, įrašytos dešimt odžių. Po paskutiniu piešiniu knygoje palikti keli tušti lapai, o po jų – du spalvoti paveikslukai, vaizduojantys lenkų didikus vasarine ir žiemine apranga²¹⁹. Paskutiniai lapai – tušti.

Svarbiausias rankraščio bruožas – schemiškumas. Kai kurios figūros pieštos tvirtesne ranka, kitos – eskiziškai, pastebimas pieštukas. Chrzanowskio nuomone, su šiuo variantu buvo susipažindintas tam tikras žmonių ratas (pvz., Reška), Treteris konsultavosi dėl darbo kokybės ir tikslumo, klausė patarimo, atsižvelgęs į pastabas – tobulino²²⁰.

Seniausias žinomas spausdintas knygos variantas – 1588 m. *Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii*²²¹, sukurtas Cavalieri dirbtuvėse Romoje²²². Piešiniai, be odžių²²³, iš esmės „perkelti“ į vario raižinius, tačiau atlikta kompozicinių ir turinio pakeitimų.

Visų pirma, raižinių skaičius sumažintas iki 100²²⁴. Spausdintame variante atsiranda dailus

poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795. Editionem curaverunt Franciscus Hipler & Vincentius Zakrzewski. Kraków: Collegia Historici Academiae Cracoviensis, T. 4, T. 1., 1879, 125. „Thomas noster Treterus centum figuras vitae, rerumque a Cardinale gestarum finxit, pinxit, carminaque scripsit: quod opus mirum quam ab intelligentibus viris commendatur.“

²¹⁴ Egzempliorius saugomas Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje (šriftas Rps BOZ 130). Dėl išskirtinumo ir retumo skaitytojams yra siūloma aukštos kokybės skaitmeninė versija (žr. Šaltinių sąrašas).

²¹⁵ Paulius Vaidotas Subačius, *Tekstologija: teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, 101.

²¹⁶ Thomas Treter, *Theatrum virtutum divi Stanislai Hosii*. Kraków: Collegium Columbinum, 1998, 1.

²¹⁷ Nėra aišku, kada lapai į knygą buvo „sukabinti“ – tai galėjo padaryti pats Treteris, o gal ir vėlesni piešinių savininkai.

²¹⁸ Įrašas: „Joann: Philip: Dambrovius: decan. et Can. Olomucen“. Išsamesnių žinių apie asmenybę rasti nepavyko.

²¹⁹ Pirmasis piešinys turi apačioje antraštę "Nobilis Polonus hyemali habit", antrasis – „Nobilis Polonus“. Nėra aišku, kada tiksliai jie atsirado ir kokių tikslu.

²²⁰ Chrzanowski, 1984, 92–97.

²²¹ Egzempliorius saugomas Čartoryskių bibliotekoje, Krokuvoje (šriftas 2992.IV).

²²² Chrzanowskis teigia, kad Cavalieri galėjo suorganizuoti ir reikmenis Treterio darbui (Chrzanowski, 1984, 68–69).

²²³ Odės nepridėtos, tačiau išlikusiame egzemplioriuje šalia raižinių yra įrašytos ranka, neišvengta rašalo dėmių, patepimų, taisyčių. Atkreiptinas dėmesys, kad tai – perrašas, nes yra netyčinių klaidų, kurias galima pamatyti dėl nubraukimų, pvz., per anksti pradėta rašyti vėliau prasidedanti eilutė, žodis parašytas dukart ir pan.

²²⁴ Nerealizuotas rankraščio 41, 46, 48, 50, 77, 79 paveikslas. Kai kurie paveikslai apkeisti vietomis.

antraštinis ir užbaigiamasis puslapis. Emblemu pavadinimų nebelieka, juos pakeičia po titulinio puslapio pateiktas odžių metru ir jų fizinio išdėstymo aprašas²²⁵. Realizuoti rankraštiniame variante vos matomai padaryti eskizai²²⁶. Iš visų raižinių, tik keturiais atvejais pakeitimai yra radikalūs (iš esmės pakeista kompozicija)²²⁷, trimis atvejais pakeista minimaliai²²⁸, o didžioji dalis piešinių papildyti žmonių figūromis, pastatais, simboliais. Pasikeitusios ir inskripcijos – abiejuose variantuose dauguma raižinių yra be jų, tačiau spausdintame dar keliomis sumažėja²²⁹.

Tik beveik po šimtmečio – 1685 m. ir 1686 m. Krokuvoje, Treterio sūnėno²³⁰ Motiejus Treterio²³¹ pastangomis, išėjo spausdintos odės, pavadinimu *Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii centum odis diversorum generum*²³². Šiuose leidimuose nėra nei vieno Treterio raižinio, tik sumanymo poetinė dalis. 147 lapų knygos formatas *in quarto*, tekstai – lotyniški. Nei vienoje dedikacijoje nėra nurodytas konkretus asmuo – 1685 m. leidimas skirtas Romos Santa Maria in Trastevere bazilikos valdytojams ir globėjams, 1686 m. – Varmės prelatams ir kanauninkams. Antraštinio lapo raižinius (frontispisą ir kitame puslapyje emblemoje pavaizduotą švč. Mergele Mariją su kūdikiu) sukūrė raižytojas Janas Tscherningas (1650–1732). Dedikacijoje Motiejus Treteris nurodo, kad šimtas dėdės sukurtų odžių iki tos dienos buvo tik manuskripto pavidalu ir dabar pirmą kartą išleidžiamos į viešumą²³³. Neužsimenama, kodėl tai nebuvo padaryta anksčiau, tekstas skirtas išaukštinti nepaprastą Hozijaus, kaip kardinolo ir Varmės vyskupo, vaidmenį, iškilmingai pristatyti Treterio asmenį.

Atkreiptinas dėmesys į šifrus – nors odės nėra išskirtos vieta puslapyje²³⁴, pirmiausia pakreiptu šriftu yra parašytas pavadinimas, pvz., „*In profectum in Literis*“, tuomet didesnėmis raidėmis išryškintas metras: „*Ode Dicolos Distrophos VI.*“, o po juo – didžiosiomis raidėmis – „*ARGUMENTUM*“. Į akis krenta metro išryškinimas, kuris nėra būdingas to meto poezijos knygoms. Tikriausiai, kad buvo sekama Treterio paliktame rankraštyje esančiu išdėstymu, galimai

²²⁵ Sąrašo pavadinimas: "Generalia metrorum quibus in hoc opere sumus usi sunt XXII".

²²⁶ Pavyzdžiui, rankraštinio varianto 30-tame piešinyje „*Episcopalis oneris discussio*“ vos matomos labai švelniai eskizuotos figūros, kurios tampa išbaigtomis spaudinyje (1588 m. leidime t. p. 30 raižinys).

²²⁷ Rankraštinio varianto 62 paveikslas (1588 m. leidimo 58), 69 (65), 71 (67), 95 (89).

²²⁸ 1588 m. leidimo 6, 7, 76 raižinys.

²²⁹ Rankraštiniame variante iš 105 piešinių su inskripcijomis tik 28, o Romos leidime iš 100 – 24.

²³⁰ Dedikacijoje kelis kartus pakartoja „*Patruus mei*“.

²³¹ Maciej Treter (1623–1692) (spaudinyje pasirašyta *Matthiae a Lubomierz Treteri*).

²³² *Theatrum virtutum D. Stanislai Hosii centum odis diversorum generum per Thomam Treterum illustratum*, Cracoviae: typis Francisci Cezary, 1685; *Theatrum virtutum d. Stanislai Hosii Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis, majoris poenitentiarum et episcopi Varmiensis centum odis diversorum generum per Thomam Treterum illustratum*. Crac.: typis Francisci Cezary, 1686. Leidimai skiriasi tik dedikacijomis, o ir pastarosiose vietos, kur kalbama apie Treterį, tos pačios.

²³³ Treter, 1686, 4. „*Spiritu huiusmodi animatum, in Hecatomben grati animi surrexit, Patru quoque mei, Carmen hoc posthumum; quod in manuscriptis hactenus servatum, et iam longaevo situ prope obrutum, ipse Gratiae obliterari non sunt passae.*“

²³⁴ Odės eina iškart viena po kitos, nėra atskirtos (pvz., nauja neprasideda nuo dešinio puslapio viršaus ir pan.).

padarytu siekiant atkreipti dėmesį, kad eilės parašytos ne vienu, o keliais skirtingais metrais²³⁵. Kai kuriose odėse, kai įvykis stipriai susijęs su kokia asmenybe, pridamas jam skirtas kreipimasis (pvz., Petru Miškovskiui, Martynui Kromeriui, Stanislovui Reškai ir pan.).

Tyrinėtojai kelia klausimą, ar Treteris sukūrė raižinius. Uminskis atkreipė dėmesį, kad pirmojo leidimo lotyniškuose įrašuose yra klaidų²³⁶, raižiniai atskirai nepasirašyti, kai kurie įsispaudę veidrodiniu atspindžiu. Vis dėlto, jis ir Chrzanowskis tvirtina, kad nėra pagrindo manyti, kad sudarytojas buvo ne Treteris ir prielaida, kad jis su kuo nors kooperavosi, yra antrinė arba labai hipotetinė²³⁷.

Vis dėlto, abejonių dėl autorystės kyla. Pirmiausia, klausimą dėl 100 raižinių atlikimo patvirtina tai, kad iš ankstesnės Treterio darbų analizės pastebėta, jog kūrėjas dažniausiai yra idėjinio – simbolių, kompozicijos, komentarų – autorius, o ne įgyvendina patį techninį darbą. Žinoma, kad iš biografijos, darbų ir bendradarbiavimo su Cavalieri akivaizdu, jog jis tuo užsiėmė, tačiau sunku patikėti, kad pats įgyvendino šį sumanymą. Antra, akivaizdus stilistinis raižinių skirtumas. Pervertus darbą nesunku pastebėti, kad vieni yra paprastesni, vaizduojantys tiesiogiai perteiktą sceną, kiti – ypatingai simboliški, perkrauti vaizdais ir alegorijomis. Reiktų pažymėti, kad įprastai XVI a. spaustuose dirbdavo asmenys, padedantys įgyvendinti užsakovų projektus – jiems būdavo nupasakojama idėja, duodami eskizai ar vaizdo aprašai, kuriais remiantis pavykdavo realizuoti darbą²³⁸. Galbūt Treteriui padėjo Cavalieri, o gal dar vienas ar keli meistrai – nesistengiama tokiomis abejonėmis sumenkinti paties veikalo ir jo atlikimo, o tik drįstama abejoti idėja, kad tuo metu kanauninko ir sekretoriaus pareigas ėjęs asmuo būtų savarankiškai įgyvendinęs tokio masto darbą²³⁹.

Klausimų kyla todėl, kad nėra Ankstyvųjų Naujųjų laikų knygoms būdingos dedikacijos, pratarmės skaitytojui. Neaišku, ar veikalas buvo skirtas Hozijų pažinojusiųjų ratui (tai argumentuotų egzempliorių retumas), ar platesnei auditorijai.

²³⁵ Tadeusz Batógas nustatė šešis skirtingus metrus, penki iš jų seka Horacijumi. Tai nestebina turint omenyje, kad Treteris buvo puikiai įsigilinęs į pastarojo poeziją. Išsamų sąrašą su metrų pavadinimais ir jų grafinį užrašymą žr.: *Theatrum virtutum Stanislawi Hosii*, ed. et annotationibus instruxit Thaddaeus Batóg. Posnaniae: Bogucki Wydaw. Naukowe, 2003, 123–125.

²³⁶ Umiński, 1932, 46.

²³⁷ Chrzanowski, 1984, 100.

²³⁸ Kitas pavyzdys gali būti pasitelkiamas iš Pranciškaus Skorinos darbų – kaip nurodo Ilja Lemeškinas ir Petras Voitai, Rusėniškosios Biblijos rengimas buvo sudėtingas ir komplikotas darbas, nes spaustuvininkai glaudžiai bendradarbiavo su menininkais, kurie buvo pakankamai užimti, kiekvienas meno kūrinys reikalavo sau laiko. Taip pat svarbūs buvo ir tokie faktoriai kaip popieriaus atsargos, laisvų spaudmenų išteklių ir pan. Žr.: „Skorina ir Čekija. Rusėniškoji Biblija“, Pranciškaus Skorinos *Rusėniškajai Biblijai* – 500, sud. Sigitas Narbutas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017, p. 49–68. Nėra pakankamai duomenų, kad negalėtume panašių aplinkybių priskirti ir Treterio atvejui.

²³⁹ Atkreiptinas dėmesys, kad šiandienos mokslininkai (pvz., Jurkowlanec) šios problemos neliečia. Tačiau Adriano Amendola užsimena, kad dar vienas menininkas galėjo dalyvauti kuriant ne tik graviūras, bet ir rankraštį, deja, plačiau šios minties neargumentuoja („Kardinolas Stanislovas Hozijus – kultūrų tarpininkas tarp Lietuvos, Lenkijos ir Italijos katalikų“, *Lietuva-Italija: šimtmečių ryšiai*, mokslinių straipsnių rinkinys, sud. Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, 250).

Galiausiai, opus ir teisingo veikalo perskaitymo klausimas. Tyrinėtojai sutartinai teigia, kad nuo pat pradžių Treteris siekė pateikti skaitytojui darbą, kuriame derintųsi du – žodžio ir vaizdo – menai²⁴⁰. Vis dėlto, pirmą kartą tokį spausdintą variantą matome tik po daugiau nei 300 metų²⁴¹. Net jei pritarsime minčiai, kad Varšuvoje saugomas pieštinis egzempliorius tikrai yra pirmas ir autografas²⁴², nėra aišku, kada buvo įrašytos odės ir kodėl jų yra tik dešimt. Antra, leidimas pasirodė Treteriui dar būnant Romoje ir aktyviai bendradarbiaujant su Cavalieri, todėl kyla klausimas, kodėl nebuvo realizuota tariama poetinė sumanymo dalis. Nors išlikusiame variante turime ranka perrašytas odes, nėra aišku, kada perrašas buvo padarytas, koku tikslu. Tikrai gali būti, kad Treteris siekė vaizdinio ir poetinio meno sintezės, tačiau su jo priežiūra pasirodžiusiame vieninteliame išlikusiame leidime tos dermės nėra.

Taigi, *Theatrum virtutum* sudarymo ir publikavimo aplinkybės daug kur lieka neaiškios. Nuodugni Treterio veiklos ir išlikusių dokumentų analizė galbūt padėtų atsakyti į šiuos klausimus, nukreiptų dabartinio skaitytojo žvilgsnį tinkama linkme ir atskleistų veikalo temos niuansus. Tačiau pažymėtina, kad, nors odės ir nepasirodė pirmajame leidime, jos yra svarbus papildantis elementas ir reikšminga idėjos – viso Hozijaus dorybių teatro – dalis. Todėl, omenyje turint leidimų problematiką, vis dėlto nuspręsta analizėje remtis abiem tekstais – tiek vaizdiniu, tiek žodiniu.

3.2. *Theatrum virtutum* teatriškumas: žanro ir stiliaus ypatybės

Visų pirma, reikia tarti bent kelis žodžius apie viso darbo pavadinimą. Istorikas Po-chia Hsia retoriškai klausia: „kas dar buvo Katalikų Bažnyčia, jei ne išganymo teatras, [...] teikęs tokius darbų pavadinimus kaip *Theatrum vitae humanae* arba *Theatrum sacrum*?“²⁴³ Mokslininkas, kalbėdamas apie jėzuitų dramą, įvardijo, kad pastaroji sujungė kasdienišką ir dievišką reikalą, įvedė jungtį tarp natūralumo ir stebuklo, taip sukurdama iliuziją, nukreipusią pamaldžių žvilgsnį nuo kasdienio

²⁴⁰ Umiński, 1932, 22.

²⁴¹ XX a.: 1938 m. pasirodė Umiński pastangomis sudaryta reprezentacinė knyga, kurioje pirmą kartą Treterio raiziniai ir odės atsidūrė vienoje knygoje, de ja, ne šalia viena kitos, o atskiromis dalimis – pirmiausia pateikti raiziniai, o tik po to – odės. Tai didelio formato knyga, raiziniai iš 1588 m., odės – iš 1685 m. leidimo. 1998 m., švenčiant *Theatrum* 410 metų jubiliejų, paruoštas leidimas su angliška pratarne ir faksimilėmis. Didelis formatas leidžia pamatyti, kaip „originaliai“ turėtų atrodyti knygos kompozicija. Leidėjų atrinktos dvidešimt penkios odės išverstos į lenkų kalbą ir pateiktos po originalų. Vis dėlto, visa knyga yra skirta Hozijaus atminimui – Treteris minimas tik kaip jo sekretorius, tai reprezentacinis, o ne mokslinis leidinys. Nuo XXI a. pr. išėjo dar du su *Theatrum* susiję leidimai: 2003 m. pasirodė odžių leidimas su lotynišku kritiniu aparatu, komentaruose nurodant tekstologinius leidimų skirtumus ir pakomentuojant klaidas, tačiau neaptariama nei Treterio asmenybė, nei veikla, o 2015 m. – knygelė su raizinių faksimilėmis, taip pat be aiškesnių komentarų. Akivaizdu, kad susidomėjimas *Theatrum* auga, tačiau negausūs moksliniai tyrimai ir egzemplioriaus retumas verčia publikuoti reprezentacinius arba tyrimais nepagrįstus knygos variantus.

²⁴² Atkreiptinas dėmesys, kad tyrinėtojai sutartinai teigia, kad tai yra paties Treterio rankraštis. Nors tai tarsi ir įrodo nuoseklūs pakeitimai ir skirtumai, atsirandantys raiziniuose, nepavyko rasti tyrimų, kuriuose būtų aptartas ir šiandienos techninėmis galimybėmis įvertintas rankraščio autentiškumas.

²⁴³ Po-chia Hsia, 2005, 168.

pasaulio materialumo link dieviškųjų misterijų hiperrealybės²⁴⁴. Tiesiogiai susieti darbo pavadinimą su jėzuitų teatro vystymusi būtų neteisinga, tačiau tam tikrą ryšį randame – Hozijaus asmuo yra pateiktas metaforinėse gyvenimų ir darbų reprezentuojančiose scenose, kuriose alegorijos ir personifikacijos susipina su siekiu pateikti teigiamą, sektiną pavyzdį, tokį reikalingą kiekvienam tikinčiajam ir tokį dažną jėzuitiškose bei moralinėse dramose.

Žinoma, pavadinimas bei kompozicija – ir mados reikalas. Žodis *theatrum* XVI–XVII a. leidinių pavadinimuose ypač dažnas – *Theatrum botanicum*, *Theatrum orbis terrarum*, *Theatrum anatomicum*, *Theatrum instrumentorum et machinarum*, *Theatrum philosophicum*, *Theatrum terrae sanctae* – tėra keli pavadinimai knygų, pasirodžiusių XVI–XVII a. sandūroje. Ir juo naudojosi tiek katalikai, tiek protestantai – štai, pavyzdžiui, Milano arkivyskupui Cesariui Monti (1593–1650) dedikuotoje *Theatrum Temporaneum Aeternitati Caesaris Montii* (Milanas, 1636) emblemų grožiu šlovinama jo šeimos garbė²⁴⁵. O prancūzų kilmės protestanto Jean Jacques Boissard (1528–1602) sukurtame *Theatrum vitae humanae* (1596)²⁴⁶ proza aprašomos Senojo Testamento istorijos, įterpiančios akivaizdžius Alciato šablonais pagamintas raižinius.

Atkreiptinas dėmesys ir į knygos frontispisą, kurio viduryje pavaizduotas amfiteatras, paremtas dviem kolonom (ilustracija Nr. 11). Šalia jų stovi „Religija“ (RELIGIO) ir „Doktrina“ (DOCTRINA) – svarbiausios Bažnyčios tarno ir kiekvieno tikinčiojo palydovės. Pavaizdavimas nėra įprastas – dažniausiai ką tik vardintų knygų tituluose puslapiuose dominuoja scenos ir dekoracijų motyvas, kuriuose skaitytojo / žiūrovo žvilgsnis yra nukreipiamas į pasirodančiuosius. O šiuo atveju susidaro įspūdis, kad pats skaitytojas atsiduria priešais pusračiu kylančius laiptus. Sunku tiksliai įvardyti, ką tokia simbolika norėjo pasakyti autorius, tačiau galimas daiktas, kad dorovinė tema siūlo į sceną kviesti tinkamus pavyzdžius ir būtent jais mokyti tikinčiuosius teisingo gyvenimo.

Raižinių ir odžių skaičius – taip pat reikšmingas. Vokiečių filologas Ernstas Robertas Curtius teigia, kad Renesanso Italijoje šimtinė buvo ypač populiari kaip kompozicinis skaičius, reiškiantis išbaigtumą, tobulumą²⁴⁷. Tarp žinomiausių pavyzdžių – Dantės, Boccaccio, Francesco Filelfo pavardės, bei Simonas Starowolskis (apie 1588–1656), bibliografinio žinyno *Scriptorum Polonicorum éκατοντάς* (1625)²⁴⁸ sudarytojas.

Be abejo, kad *Theatrum* galime priskirti proginės literatūros kūriniai, kuris, kaip taikliai

²⁴⁴ Ten pat.

²⁴⁵ Chrzanowskis rašo, kad neaišku, ar *Theatrum* turi tam tikrą šabloną (1984, 101–102). Akivaizdu, kad yra buvę daug emblemų, kuriose susimbolintas arba suherointas istorinis faktas – įvykis ar asmuo, tačiau nieko panašaus nepavyko rasti.

²⁴⁶ Jean-Jacques Boissard, *Theatrum vitae humanae*. Metz: Excussum typis Abrahami Fabri, 1596.

²⁴⁷ Ernst Robert Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, 2013, 502–508.

²⁴⁸ Simonis Starowolski, *Scriptorum Polonicorum Hekatonatas; Seu Centum Illustrium Poloniae Scriptorum Elogia Et Vitae*, Frankfurt Main Francoforti Zetter, 1625.

įvardijo literatūrologė Eugenija Ulčinaitė, buvo „kultūros reiškiny, jungęs į vieną visumą žodį, vaizdą, parašytą tekstą, deklamacijos, intermedijas, parateatrinis renginys, akademinio mokymo normatyvizmą ir pramogos laisvę, *sacrum* ir *profanum* sferas“.²⁴⁹ Iš tiesų, Treteris Hozijaus atminimui sukūrė originalią panegiriką, kurioje šlovinama Hozijaus kilmė, išsilavinimas, užimtos pareigos, o labiausiai akcentuojamos dvasinės savybės – religingumas, nuolankumas ir dosnumas. Keliais žodžiais reiktų aptarti, kaip šis Hozijaus paveikslas „įrėmintas“ ir išryškinti *Theatrum virtutum* žanro bruožus.

Neteisinga būtų Treterio knygą pavadinti emblemine, tačiau ji akivaizdžiai turi emblemiškumą. Visų pirma, įtraukdami ir poeziją, galime išvelgti trinarę struktūrą: pavadinimas atitinka *motto*, raižinio kompozicija – *pictura*, o odė – *subscriptio*. Treteris darbe sukūrė originalias kompozicijas, kuriose susipina metaforos, simboliai ir alegorijos su istorija. Kaip ir profesorė Ulčinaitė, rašydama apie panegiriką, įvardijo, kad, „prasiskverbę pro išorinės ornamentikos bei retorinio patoso apvalkalą, galime rasti nemažai realių herojaus biografijos faktų, jo gyvenimo eigos atspindį“.²⁵⁰ Tai viena iš svarbiausių *Theatrum* savybių – Hozijaus gyvenimas nėra pavaizduotas nei pernelyg tiesmukai, tik iliustruojant vieną ar kitą įvykį, nei pernelyg simboliškai, sukuriant tik abstrakčios idėjos metaforą. Dauguma atvejų kūrėjui pavyko perteikti vientisą dermę, kurioje nesunku atpažinti tiek vakarų kultūros reikšmes, tiek Hozijaus bei Lenkijos ir LDK istorines realijas. Žinoma, nagrinėjant tiek raižinio, tiek odės tekstą, svarbu nepamiršti ir atskaitos taško, iš kurio žvelgia Treteris, padėties – įvykiai „tapomi“ tik iš Katalikų Bažnyčios ir ypatingai – Hozijaus aplinkos, perspektyvos.

Atidumas realybės fiksavimui ypač išryškėjo palyginus rankraščio ir pirmojo leidimo skirtumus. Pavyzdžiui, vaizduojant lenkų slaugos ligoninės įkūrimą Romoje (*Hospitalis Polonici in urbe institutio*)²⁵¹, rankraštiniame variante matome už Hozijaus, besilenkiančio prie susmukusio lenkų piligrimo, nugaros neiškius žemų statinių braižinius, greičiausiai atspindinčius to meto Botteghe Oscure gatvės vaizdą (ilustracija Nr. 12). Spausdintame variante²⁵² iš esmės pasikeitęs antrasis planas ir pilnai atkurta San Stanislao alle Botteghe Oscure – tad, kaip spėjama, bažnyčia buvo pastatyta laikotarpiu, skiriančiu rankraštinių ir 1588 m. *Theatrum* variantą²⁵³ (ilustracija Nr. 13). Treteris stengėsi ne tik pavaizduoti ir atsekti Hozijaus gyvenimo įvykius, bet ir perteikti juos kuo tikroviškiau.

²⁴⁹ Eugenija Ulčinaitė, „Proginė literatūra“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [et al.], Vilnius: Aidai, 2001, 522.

²⁵⁰ Ten pat, 527.

²⁵¹ Paveikslas nr. 87.

²⁵² Raižinys nr. 79.

²⁵³ Plačiau apie tai žr. Chrzanowskis, 1984, 95. Tokių pavyzdžių, kuriuose matomas rankraščio paveiksle ir pirmajame leidime esančio raižinio „patikslinimas“, yra daug. Juos išsamiai aptarė tiek Chrzanowskis, tiek Umińskis (1932).

Akivaizdu, kad žanrinio požiūriu tai originalus kūrinys, iš kitų to meto panegirinių veikalų išsiskiriantis kompozicija, dėmesiu istorinių faktų atkūrimui ir savitiška tradicijos ir modernybės darna. Treteris seka mada, darbe naudoja įtaigius teatriškumo motyvus, tačiau pagrindas, svarbiausios temos ir simboliai išlieka atpažįstami, aiškūs ir lengvai identifikuojami.

3.3. Pavyzdinio krikščionio paveikslas: pamaldus ir įtakingas Bažnyčios karys

Theatrum padalinta į dvi dalis: nuo 1 iki 85 raižinio / odės yra pasakojamas beveik šventas Hozijaus gyvenimo būdas, jo darbai, kovos su erezijomis, svarbiausi įvykiai ir ramus atsisveikinimas su žemiškuoju pasauliu. Nuo 86 iki 98 – ant pjedestalo sustatytos dvylika dorybių personifikacijų, iliustruojančių Hozijaus asmenybę. 99-oji yra viso darbo apoteozė, o 100-ąja „užsklendžiama scena“²⁵⁴.

Jau minėtas kardinolas Gabrielius Paleotti, rašydamas apie krikščioniškų paveikslų galią mokyti tikinčiuosius teisingo gyvenimo, mini, kad „iš pavaizduotų gerų pavyzdžių mes ne tik lengvai ir glaustai gauname nusimanyimą apie viską, kas reikalinga mūsų išganymui, bet kartu ir visų dorybių pamokymą bei tinkamą gyvenimo pavyzdį“.²⁵⁵ Iš tiesų, Treterio veikalas pirmiausia yra skirtas išaukštinti ir pagerbti Hozijaus atminimą, tačiau taip pat juo siekiama sukurti įtaigų pavyzdinio krikščionio portretą, per kurį būtų skleidžiamas Romos Bažnyčios mokymas ir tikrosios tiesos. Geriausiai tai atsiskleidžia nagrinėjant atskirų scenų kompozicijas ir simboliką – reikšmės kuria sudėtingą, bet vientisą katalikiškąją prasmę.

Nuo pirmo knygos raižinio / odės matome ypatingai valingo, kuklaus, teisingo ir dievobaimingo krikščionio–herojaus portretą. Antikinės biografijos pavyzdžiu pašlovinamas Hozijaus gimtasis miestas – Krokuva²⁵⁶, pasakojama, kad dar iki būsimąjo kardinolo gimimo buvo nuspręstas likimas – motina, vos iščiose pajutusi sūnų, suprato į pasaulį ateisiant Dievo tarną, todėl „ji dvasininko drabužiams, taurei ir ateičiai / kiekvienai būsimai šventai pareigai ruošia“.²⁵⁷ Vaikystėje herojus iš kitų tarpo išsiskiria pagarba vyresniesiems, nuolankumu ir nepaprastai giliu tikėjimu²⁵⁸, svajoja apie galimybę prisijungti prie vienuolyno, pašvęsti save Dievui, net badauja²⁵⁹.

²⁵⁴ Paskutiniame raižinyje įrašas: D.O.M. D. STANISLAO HOSIO S.R.E. CARDINALI MAIORI POENITENTIARIO EPISCOPO VARMIENSI VIRO INCOMPARABILI PRINCIPI PATRONOQUE BENEFICENTISSIME TOMAS TRETERUS ANIMI GRATI MONUMENTUM CONSECRAVIT ROMAE M.D.L.XXX.VIII NONAE MAIL.

²⁵⁵ Paleotti, 2012, 116.

²⁵⁶ 1 raižinys / odė (*In patriam et natalem diem*).

²⁵⁷ Raižinys nr. 2 (*In votum matris*). „Illa sacerdoti vestes calicemque futuro / Quaeque forent sacris usibus apta parat.“

²⁵⁸ Raižinys nr. 3 (*In pueritam*).

²⁵⁹ Raižinys nr. 4 (*In monasticae vitae desiderium*). Odėje rašoma, kad Hozijus, mažas būdamas, Vilniuje matė dominikonų vienuolius ir troško prie jų prisijungti, tačiau tėvas, numatydamas geresnę jo ateitį, neleido. Hozijaus tėvas – Ulrichas Hozijus (1455–1535), Vilniaus pilininkas (1518–1535), jo iniciatyva buvo pastatytas tiltas per Nerį (dab. Žalioasis tiltas). Taip pat 5 (*In puerilem abstinentiam*) aprašoma, kad Hozijus iš pamaldumo buvo pradėjęs tiek badauti,

Jaunystės metais akcentuojamas didelis polinkis į mokslus, atkaklus lavinimasis ir stropumas²⁶⁰, o vėliau – visokeriopos pastangos tarnauti Dievui, saugoti Bažnyčios vardą bei padėti tikintiesiems. Jis nuolankiai atlieka administracines pareigas²⁶¹, dieviškosios apvaizdos galia rašo teologinius darbus²⁶², bendrauja su tautų²⁶³ ir Bažnyčios valdovais²⁶⁴, į Lenkiją atlydi jėzuitus²⁶⁵, visomis išgalėmis – jei reikia, net ir lazda²⁶⁶, gina Bažnyčią nuo eretikų²⁶⁷. Galiausiai, sulaukęs garbaus amžiaus, yra paimamas į dangų, kur jau jo laukia švč. Mergelė Marija su kūdikiu ant rankų²⁶⁸.

Vaizdu ir žodžiu tarp savęs jungiasi du – giliai tikinčio ir stropiai besidarbuojančio Dievo garbei vaizdiniai. Kaip jau buvo užsiminta, Liuteris kėlė *Sola Fides* teoriją, teigdamas, kad išganymui būtinas vien tikėjimas, o katalikai laikėsi požiūrio, kad pastarajam reikalingas ir aktyvus paties žmogaus veikimas. Būtent ši mintis kūrybiškai atskleidžiama *Theatrum* – čia akcentuojamas tiek Hozijaus pamaldumas, dievobaimingumas, tiek jo asketiškas, nuolankus gyvenimo būdas, tiek ir atsakomybė bei pareiga kiekvienoje veikloje. Nors dažniausiai šios dorybės jo treteriškuose gyvenimo puslapiuose persipina, tačiau keliuose pavyzdžiuose galime matyti ypatingą vienos ar kitos savybės išaukštinimą.

Pavyzdžiui, Hozijaus jaunystę (ADOLESCENTIA)²⁶⁹ vaizduojanti alegorija perteikia kardinolo valios ir kūno triumfą prieš žemiškuosius troškimus (iliustracija Nr. 14). Raižinyje pavaizduotas jaunuolis, susisiautęs senoviniu apdaru, persirišęs diržu ir apsiavęs sandalais. Jis dešinėje rankoje laiko ilgą nendrinį kryžių, prie kurio prirašyta „Žudymas“ (*Mortificatio*), atremtą į ant žemės besivejančias gyvates – „Malonumus“ (*Voluptates*). Kaire ranka – „Dykinėjimo tremtimi“ (*Otii fuga*), jis pila iš dubenėlio vandenį²⁷⁰ ir juo vėsina „Troškimus“ (*Libidines*). Virš

kad tėvas, susirūpinęs dėl jo sveikatos, jam paskyrė nuodėmklausį, kad šis dar beveik vaikui patartų dėl teisingo atgailos atlikimo.

²⁶⁰ Polinkis į mokslus akcentuojamas raižinyje nr. 3, 6, 10–14. Dėmesio skiriama ir kūniškų malonumų, ir žemiškųjų laikinųjų džiaugsmų išsižadėjimui (pvz., 8, 9).

²⁶¹ Pvz., raižinys nr. 21, 22, 23.

²⁶² Pvz., raižinys nr. 24, 39, 65, 75.

²⁶³ Pvz., Hozijus vaizduojamas susitinkąs su Žygimantu Senuoju (28), imperatoriumi Ferdinandu I (36), imperatoriumi Karoliu V (35), Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu Brandenburgiečiu (41), princu Maksimilianu (49).

²⁶⁴ Vaizduojamas aktyviai dalyvaujantis sinoduose, lankantis popiežių ir vyskupus, pvz., raižinys nr. 23, 27, 40, 42, 45, 46, 53, 54, 60, 69.

²⁶⁵ Raižinys nr. 62.

²⁶⁶ Raižinys nr. 50 (*De Fausero Vienna pulso*). Popiežius Pijus IV paskyrė Hozijų pasiuntiniu į Vieną, paskirdamas užduotį pasitarti su imperatoriumi Ferdinandu I dėl Tridento susirinkimo atidarymo ir pabandyti sugrąžinti į „tikrojo tikėjimo kelią“ jo sūnų, ėmusį palaikyti protestantizmą. Princas Maksimilianas tuo metu buvo ypač susibičiuliavęs su reformatu Johnu Sebastianu Pfauseriu (1520–1569), kuris mokė jaunuolį Liuterio ir Melanchthono doktrinų. Vis dėlto, Hozijui pavyko susitikti ir pasišnekėti su princu ir šis, paveiktas jo išmonės, grįžo į katalikybę. Raižinyje vaizduojamas Hozijus su lazda išvarantis Pfauserį už miesto sienų.

²⁶⁷ Pvz., raižinys nr. 43, 58, 61, 68, 77.

²⁶⁸ Raižinys nr. 84 (*De transitu Cardinalis Hosii*). Atkreiptinas dėmesys, kad raižinyje vaizduojamas mirties patale gulintis Hozijus ir, tarsi mintyse, matantis švč. Mergelę Mariją su kūdikiu. Nuo vėlyvųjų Viduramžių Mergelė simbolizavo tarpininką (*Maria Mediatrix*) tarp žmonių ir dangiškųjų gyventojų.

²⁶⁹ Raižinys nr. 8 (*In adolescentiam Hosii*).

²⁷⁰ Nepavyko įskaityti užrašo.

jaunuolio galvos pavaizduota saulė, ant kurios užrašyta „Siekimas patikti Dievui“ (*Deo placendi studium*).

Išbandymų laikotarpis dykumoje – svarbus biblinis motyvas. Treterio raižinyje sukurta kompozicija turi akivaizdžių sąsajų su Evangelijoje pagal Matą aprašytu Jėzaus gundymu – Dievo sūnus atsispyrė velnio viliojimams²⁷¹, Hozijus – žemiškiesiems malonumams ir troškimams. Taip pat galima sieti ir su šv. Jonu Krikštytoju Judėjos dykumoje – yra minima, kad šventasis „gyveno dykumoje iki pat savo viešo pasirodymo Izraeliui dienos“²⁷², ten jis „vilkėjo kupranugario vilnų apdaru, o strėnas buvo susijuosęs odiniu diržu“.²⁷³ Svarbu ir tai, kad Evangelijoje pagal Luką parašyta, jog ten Zacharijo sūnui „pasigirdo Viešpaties žodis“²⁷⁴, todėl ši nedidelė detalė dažnai interpretuojama kaip asketiško gyvenimo ir disciplinos simbolis, materialijų gėrybių išsižadėjimas vardan išminties ir tiesos pažinimo.

Krikščioniškame mene dažnas šventųjų, kurie jaunystę ar net visą gyvenimą praleido vienvėje, motyvas. Pavyzdžiui, garsus Diego Velázquezo paveikslas „šv. abatas Antanas ir šv. Paulius Atsiskyrėlis“ (c. 1635), vaizduojantis šventųjų susitikimą dykumoje; šv. Jeronimas (347–420) tapomas vienvėje verčiantis Vulgatą (Düreris, 1496; Tintoretto, 1570). Visur atsiskyrėliai pavaizduoti taip, kaip ir Treterio raižinyje – asketiškais rūbais, sandalais, ilgesniais plaukais, skurdžioje dykynėje. Akivaizdžiai sekama kardinolo Federico Borromeo perspėjimu kreipti dėmesį į kuriamą atmosferą – kalbėdamas apie šv. Jono Krikštytojo dykumoje vaizdavimą, teoretikas rašo, kad „kai kurie tapytojai nutapo šventąjį kažkokioje prietemoje, nuolankiame kampe ir papuošia vaizdingu lauku, vietoje to, kad pavaizduotų gyvūnus, augalus, akmenuotas uolas ir įvairius kraštovaizdžius“.²⁷⁵

Odėje įtraukiamas ir trečias – antikinis – motyvas:

Koks gi čia jaunas atletas iškilo?
Keldamas į aukštybes akis
Apnuogintomis rankomis ugnį gesina,
Gyvates trypia, išlaiko vandenį ir kryžių.

Vėzdu pasilinksminimų viliones viena
Galinga ranka mūsų jaunas Alkidas
Sutriuškino, kita ir klastingo

²⁷¹ Mt 4, 1–11.

²⁷² Lk 1, 80.

²⁷³ Mk 1, 6; Mt 3, 4.

²⁷⁴ Lk 3, 2.

²⁷⁵ Borromeo, 2010, 32. „[...] cum enim pingere velint Divum Iohannem in solitudine, sanctum ipsum in angulo aliquo faciunt obscuro et humili, Campum vero ipsum animalibus et plantis et scopulis varioque prospectu distinguunt“.

Alkido (Heraklio) vaizdinys – galios, pusdieviškos stiprybės, neįmanomus žygdarbius atliekančio herojaus simbolis. Atkreiptinas dėmesys, kad šis didvyris buvo siejamas ir su dorovės pasirinkimu – pavyzdžiui, populiarus sofisto Prodikio (Prodicus, V a. pr. Kr.) aprašytas pasakojimas, kaip jaunas Heraklis vaikščiodamas priėjo kelio išsišakojimą ir nežinojo, kur eiti. Staiga jam pasirodė dvi moterys – Dorybė ir Yda, viena tyra ir kukli, o kita geidulingu elgesiu ir drabužiu, kviečiančios sukti jų globojamais keliais. Galiausiai Heraklis pasirinko Dorybę ir taip nusprendė savo likimą – nuolat kovoti žemėje ir grumtis, bet užsitarnauti amžiną šlovę ir nemirtingumą.

Jaunojo Hozijaus ir Alkido palyginimu siekiama sukurti nepaprasto dvasingumo ir stiprios valios žmogaus įvaizdį, o jo asketiškas vaizdavimas ir simboliai – nendrinis kryžius ir dubenėlis su vandeniu – išreiškia jaunystės pašventimą ne žemiškųjų malonumų ir troškimų pildymui, o tarnystei Dievui, sekimą jo mokymu. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tiek raižinyje, tiek odėje Hozijus vaizduojamas ne prašantis Dievo užtarimo, susikrimtęs ar kančioje. Jo stotas, tvirta laikysena ir pasitikėjimas išduoda triumfuojančią pergalę prieš žemiškųjų džiaugsmų viliones – Hozijus yra su Dievu, todėl jis nugalė.

Kitas pavyzdys iliustruoja Hozijaus dvasinę ramybę ir tikėjimo tvirtybę administracinių ir teisinių pareigų metu. Yra žinoma, kad Lenkijos pakanclerio Petro Tomickio (1464–1535) pastangomis Hozijus iš Krokuvos buvo išvykęs mokytis į Paduvos ir Bolonijos universitetus, kur gilino humanitarines žinias ir mokėsi teologijos bei jurisprudencijos. 1534 m. jis gavo kanonų ir civilinės teisės daktaro laipsnį, grįžęs į Krokuvą kurį laiką dirbo sekretoriumi Karūnos kanceliarijoje. Sunku pasakyti, ar raižinys ir odė pasakoja būtent apie šį Hozijaus laikotarpį, ar greičiau turimos omenyje nuolatinės dvaro rūmų menėse tvyrančios nesantaikos, vykstančios diskusijos ir kivirčiai.

Raižinys vadinasi „Pokalbis menėje“ (CONVERSATIO.IN.AULA) (ilustracija Nr. 15). Kardinolas vaizduojamas stovintis valtyje, simbolizuojančioje teisingą nuomonę (BONA·EXISTIMATIO). Valtį irkluoja personifikacija, o prie irklo pažymėta „Nekaltumas“ (INNOCENTIA). Kairiajame valtės kampe stovi ėriukas²⁷⁷, simbolizuojantis kantrybę (PATIENTIA). Ties ištiesta dešine Hozijaus ranka – „ramybė ir nusimanymas“ (*Tranquillitas*

²⁷⁶ „Athleta quinam prodiit huc novus?

Tollens in altum lumina, brachiis
Nudatus ignem extinguit, angues
Calcat, aquas retinet crucemque.
Clava voluptatum illecebras novus
Hic noster Alcides valida manu
Perfregit, hac et tortuosi
Daemonis insidias peremit.“

²⁷⁷ Atkreiptinas dėmesys, kad avinėlis Treterio raižiniuose turi skirtingas reikšmes, tačiau jas leidžia suprasti inskripcijos. Pavyzdžiui, nr. 17 yra *patientia*, nr. 24 – *humilitas*, 30 – tikinčiųjų kaimenė, 38, 74 – Dievo avinėlis.

conscientiaque). Laivas laikosi ant dvaro menės jūros (MARE AULICUM) bangų, išreiškiančių puikybę (*Superbia*), pyktį (*Ira*), apsirijimą (*Gula*), pavydą (*Invidia*) ir prabangą (*Luxuria*).

Laivo šėlstančioje jūroje kaip žmogaus tvirtybės išbandymo motyvas – dažnai pasitaikantis tiek literatūroje, tiek mene. Homeras vaizdingai aprašė Poseidono galią, Enėjui teko patirti Eolo įsiūtį²⁷⁸, Šventraštyje garsiausias yra audros Galilėjos jūroje epizodas, kai pavojaus išsigandusius mokinius Jėzus sudraudė dėl jų menko tikėjimo ir pasitikėjimo Dievu²⁷⁹. Simbolius, kurie yra pavaizduoti raižinyje (ypač teisingą nuomonę), taip pat galima sieti ir su Apaštalu darbuose aprašytu šv. Pauliaus kelionės į Romą epizodu – jis net ir ištikus pavojui išliko ramus ir kartojo kitiems juo pasikliauti, nes jam buvo perduotas Dievo žodis²⁸⁰. Dažnai, net ir aptariamam atveju, laivas gali simbolizuoti ir pačią Bažnyčią – tai puikiai atspindi žymus Hanso von Kulmbacho (c. 1480–c. 1522) medžio raižinys *Das (sinkende) Schiff der Kirche* (1508) arba Hanso Weigelio Vyresniojo (c. 1520–1577) darbas *Das Christliche Schiff* (c. 1550).

Apie tai, ką tenka patirti menėje, odėje Treteris rašo ypač vaizdingai – ten ir „degute supančioti šunadvokačiai“²⁸¹, visur tykančios „prabangos ir puikybės uolos“²⁸², „pykčiu pasrūvusi Akrokeraunija“²⁸³, „apsimetėliai povandeniniai iškyšuliai“²⁸⁴, „lengvabūdiškumo bangos“²⁸⁵ ir t. t. Akivaizdu, kad siekiama perteikti dvaro intrigas, garbėtroškų ir pataikūnų pinkles, vyraujančią nenuoširdumą, materialiujų dalykų išaukštinimą. Hozijus stovi kaip pavyzdys – kantrus ir nekaltas, atsiribojantis nuo visų jį supančių blogybių. O paskutinės eilutės nurodo: „Linksmas ponų / potvarkius darau: / taip sveikas perplauksi jūrą“.²⁸⁶ Raižinyje ir odėje mokoma, kad svarbiausia išmanyti savo darbą, jį atlikti teisingai, pasitikėti Dievu ir taip bus išvengta nelaimių.

Hozijaus tridentinę veiklą simbolizuoja „Pasiuntinybė Tridento susirinkime“ (LEGATIO·IN·CONCILIO·TRIDENTINO)²⁸⁷ (ilustracija Nr. 16). Pavaizduotą kompoziciją galima išskaidyti į dvi dalis. Pirmoji – raižinio kampas, kuriame kaip paveikslas pavaizduotas „Šventasis Susirinkimas“ (SANCTA SYNODVS). Išdėstymas jame nėra originalus (pavyzdžiui, tą patį vaizdą galima rasti italų meistro Claudio Duchetti († c. 1585) 1565 m. darbe²⁸⁸) ir, akivaizdu,

²⁷⁸ Vergilijus, *Eneida*, I knyga, eil. 64–141.

²⁷⁹ Mt 4, 35–41; Mt 8, 23–27; Lk 8, 22–25.

²⁸⁰ Apd 27, 13–44.

²⁸¹ „rabulis pice constrictis“.

²⁸² „scopulos luxuriae“, „saxa superbiae“.

²⁸³ „irae sanguinolentia Acroceraunia“.

²⁸⁴ „cautes simulantium“.

²⁸⁵ „undas levitatis“.

²⁸⁶ „laetus herilia / Mandata efficio: istud / Sospes traiciies mare.“

²⁸⁷ Raižinys nr. 58.

²⁸⁸ Raižinys randamas garsiojoje *Speculum Romanae Magnificentiae* kolekcijoje, leistoje prancūzų kilmės spaustuvininko Antonio Lafreri (1512–1577).

kad palikta spaustuvininko klaida, nes vaizdas perteiktas „veidrodiniu būdu“.²⁸⁹ Didžiausia tikimybė, kad Treteris idėją „nusižiūrėjo“ nuo 1588 m. pabaigtos Paskalio Cati da Iesi (c. 1550–1620) freskos, esančios Santa Maria in Trastevere bazilikoje, Altemps koplyčioje. Treteriui, kuris tuo metu ten dirbo, turėjo būti ypač gerai pažįstamas šis vaizdinys.

Antrąją kompozicijos dalimi galima pavadinti už Hozijaus nugaros stovinčias tris dorybes, sugriebusias „REFORMATIO“ basiliską²⁹⁰. Mitinis gyvačių valdovas, dar Plinijaus Vyresniojo (23–79) aprašytas *Naturalis Historia*²⁹¹, Viduramžiais tapo demono ir blogio simboliu. Jis garsėjo turintis galią žudyti žvilgsniu (todėl matome vieną iš dorybių sukančią nuo jo akis). Virš vienos parašyta „Svetingumas“ (*Hospitalitas*), virš kitos – „Įpročių mokytojas“ (*Consuetudo eruditor*). Raižinio viduryje pavaizduotas sėdintis mitra pasipuošęs Hozijus, ilgu kryžiumi ir koja prie žemės spaudžiantis „Naujuosius eretikus“ (HAERETICA NOVITAS). Odėje Treteris vaizdingai aprašo Hozijų, atliekantį pirmininko pareigas „virš trijų šimtų susirinkimo tėvų“²⁹² ir sprendžiantį, „kaip nukauti ereziją, / kartu su bedieviškais naujovėmis, / kurios, visą gėdą nusimetusios, / guli nuogos ir įsiūtį sėja“.²⁹³ Treterio raižinyje prie žemės prispausta erezija rankoje laiko šikšnosparnį – nakties, tamsos ir velnio simbolį.

Kelis žodžius svarbu tarti ir apie šalia Hozijaus, ant knygos esantį pasaulį simbolizuojantį rutulį, ant kurio užrašyta „OECVMENICA“. Visų pirma, tai nurodo į vaizduojamą įvykį – kylančių klausimų aptarimui spręsti buvo kviečiami visuotiniai susirinkimai, kuriuose ieškoma visoms bažnyčioms svarbių problemų sprendimų, todėl rutulys išreiškia sinodo globalumą. Bet taip pat tai simbolizuoja ir paties Hozijaus akcentuotą vieningos Bažnyčios poziciją. Savo garsiojo traktato *Confessio fidei catholicae Christiana* (1557 m.) pabaigoje jis rašė, kad „tikėjimas yra ne lenkiškas, ne lietuviškas, ne vokiškas [...]: ne šios ir ne anos tautos ar provincijos, kad savo nacijos arba provincijos pavadinti galėtų: yra ir kviečia katalikų tikėjimas per visą pasaulį, kuriame plačiai aidi paskleistas krikščioniškas vardas“.²⁹⁴

²⁸⁹ Rankraštiniam variante (piešinys nr. 62) yra pavaizduota tik ši kompozicijos dalis (Tridento susirinkimas) ir taip, kaip ir Duchetti raižinys bei freska.

²⁹⁰ Jukowlanec (2009, 85), trumpai komentuodama šį raižinį, teigia, kad pavaizduotas erelis, nes jis minimas odėje („iuventam more aquilae innovans Morum“). Vis dėlto, tekste paukštis neturi konkrečių sąsajų su vaizdu. Be to, lenkų simbolikoje erelis turi ypač teigiamą reikšmę, todėl atrodo kiek netikėta, jei čia būtų susietas su didžiausia blogybe. Kadangi nėra galinčios spėjimus patvirtinti inskripcijos, atsižvelgiant į neigiamą simboliką ir vaizdinyje įžiurimą gyvatiškos formos galvą, spėjama, kad tai galėtų būti basiliskas.

²⁹¹ Žr. *Naturalis Historia*, Liber VIII, xxxiii, 78–79.

²⁹² „Supra trecentos Concilii patres“.

²⁹³ „Auctoritatem, qua ferit haeresim

Simul profanis cum novitatibus,

Exuta totum quae pudorem

Nuda iacet rabiemque spargit.“

²⁹⁴ „Non est Polona fides, non Lithuana, non Germana, [...]: non est huius vel illius nationis aut provinciae, ut nationalis aut provincialis dici queat: est et vocat fides catholica, per universum terrare orbem, quam late patet Christianum nomen diffusa“. Stanislaus Hosius, *Confessio catholicae fidei christiana*: Dilingae Mayer, 1557, CCCXXII (322).

Taigi, čia vėl matome triumfuojančio Hozijaus figūrą. Jis ramus, pasitikintis ir užtikrintai laiko prispaustą priešą. Šalia jo esantys simboliai nurodo į susirinkimo svarbą. O dorybės, laikančios sučiuptą reformaciją, iškreipia ir istorinę tiesą – tuo metu protestantizmas kaip tik plėtėsi ir šalininkų gretos vis gausėjo. Šitaip perteikiama krikščioniška propaganda – siekiama įtikinti, kad erezijos jau pralaimėjo, tad nebėra reikalo nei klausytis neteisingų mokymų, nei jų ginti.

Politinę Hozijaus veiklą ir istorinės interpretacijos galią atspindi vieta „Erezijos puola Konfederaciją“ (CONFOEDERATIONEM· HAER·OPVGNAT·)²⁹⁵ (ilustracija Nr. 17). Ir šiuo atveju galima kompoziciją išskaidyti į dvi dalis: pirmoji tenka viršuje sėdinčiam Hozijui, o antroji – apačioje pavaizduotam demonui, Konfederacijos ir erezijos personifikacijoms.

Varšuvos konfederacijoje 1573 m. sausio 28 d. buvo užtikrintas bajorijos religijos tolerancijos principas. Kai kurie katalikai šį žingsnį vertino palankiai, nes tai buvo pastangos užkirsti kelią religiniam pilietiniam karui. Kaip pastebi istorikas Tomaszas Kempa, ne atsitiktinumas, kad sprendimas priimtas praėjus vos keliems mėnesiams po Šventojo Baltramiejaus nakties skerdynių²⁹⁶. Vis dėlto, bažnytininkai visiškai palaikė popiežiaus poziciją, kuri šiuo klausimu buvo besąlygiškai neigiama. Žinoma, Bažnyčios valdovą palaikė ir Hozijus – toks nutarimas tapo akibrokštu jo bandymams įgyvendinti Tridento nutarimus ir reformuoti Bažnyčią Lenkijoje ir Lietuvoje.

Štai kodėl jis raižinyje vaizduojamas sėdintis aukščiau, žvelgiantis tarsi „iš viršūnių“ pozicijos, ir laidantis strėles, ant vienos parašyta „Tėvynės meilė“ (*Amor Patriae*)²⁹⁷. Tai simbolizuoja patrioto ir Bažnyčios tarno pastangas sutrukdyti neteisingų sprendimų priėmimą. Strėlės nutaikytos į demoną paukščio pastaibėmis ir nagais, trumpais sparnais, smailomis ausimis, iškėlusį perlaužtą kardą ir skeptrą. Tai svarbiausios valdovo regalijos, simbolizuojančios galią, valdžią ir autoritetą, tad šiuo atveju reiškia silpną ir palaužtą valdančiąją poziciją. Demonas, tarsi nugalėtojas po mūsų laiko savo priešų (Lenkijos ir LDK, Bažnyčios ir valstybės) insignijas, taip skelbdamas jų pralaimėjimą.

Kita ranka jis apglėbęs pačią Varšuvos konfederacijos personifikaciją, kuri taria „Taika ne taika“ (*Pax non pax*). Patvirtinto dokumento pavadinimas – *Pax Dissidentium*, kuriame akcentuojama, kad siekiama užtikrinti taiką tarp skirtingo tikėjimo ar religijos žmonių. Raižinyje perteikiama apgaulinga šio pasakymo mintis – yra kalbama viena, tačiau reiškia visai ką kita. Kone ta pati mintis išreiškiama personifikacijos dešinės rankos gestu, rodančiu į ant kolonos padėtą širdį,

²⁹⁵ Raižinys nr. 77.

²⁹⁶ Tomasz Kempa, „Religious Relations and the Issue of the Religious Tolerance in Poland and Lithuania in the 16th and 17th Century“, *Sarmatia Europaea. Polish Review of Early Modern History*, 1, 2010, 41.

²⁹⁷ Nepavyko antrosios perskaityti.

ant kurios parašyta „Kristus / antikristus“ (ΧΡΣ / ANTI ΧΡΣ)²⁹⁸. Šį simbolį paaiškina eilutės odėje, kur Treteris niekindamas rašo, kad konfederacijos šalininkai „žmogaus širdyje, žinoma gi, viename Kristuje, / bergždžiu noru apvienija Antikristą, ir su Dievu / toje pačioje lovoje guldo Belialą“.²⁹⁹ Tai iliustruoja Bažnyčios, kaip vienintelio „teisingo tikėjimo“ skelbėjos poziciją ir sunkiai pakeliamą mintį, kad ja būtų galima dalintis su tais, kuriuos laiko „klaidatikiais“.

Konfederacija sėdi ant pjedestalo, kuriame įrašyta (nuo viršaus): „Padalijimas“ (*Divisio*), „Nesantaika“ (*Seditio*), „Niokojimas“ (*Vastatio*) ir „Žūtis“ (*Interitus*). Tai keturios pakopos, vedančios į susinaikinimą. Kaire ranka siekia ištraukti sklendę ir išlaisvinti gyvačių plaukais pavaizduotą erezijų (HAERESSES) personifikaciją. Visa kompozicija simbolizuoja piktosios valios globojamą įvykį ir galimas jo pasekmes – erezijų sklaidą ir valstybės žlugimą.

Atkreiptinas dėmesys, kad simboliai ir išreiškiama pozicija panaši į tą, kurios laikėsi Petras Skarga „Seimo pamoksluose“ (Krokuva, 1597). Jėzuitas taip pat prozos tekstą parašė siekdamas atkreipti Lenkijos Karalystės seimo dalyvių dėmesį į būtinybę stiprinti dorovę, gintis ir naikinti Tėvynę puolančias erezijas. Skarga rašė ir apie tai, kad „katalikiškosios didenybės autoritetas, galia ir valdžia nusilpo“³⁰⁰ ir kelia Romos Katalikų Bažnyčios ir popiežiaus imperines idėjas – „karalystės ir valstybės be Dievo atsirasti negali“³⁰¹, „ne kunigai prie pasaulietinių valdovų, bet karaliai prie kunigų ir prie valdžios, prie krikščioniškosios Respublikos ir prie jos įstatymų prisijungė“³⁰², primena, kad „pasauliniai dalykai turi tarnauti dvasiniams“³⁰³ ir „vieningas tikėjimas į Dievą daro vieną vieningą karalystę, o erezijos ir skirtingi tikėjimai skaldo karalystę ir suskaldytą pražudo“³⁰⁴. Tai ne vien jėzuitų, bet ir visos kontrreformacijos karių puoselėjamos ir akcentuojamos idėjos.

Hozijus yra vaizduojamas kaip ypatingai tvirtas, pasitikintis ir karingas. Neveltui baigdamas savo *Confessio*, jis kvietė tikinčiuosius būti tvirtais ir priminė spartiečių legendą: „motina, išlydėdama sūnų į mūšį, padavė skydą taip drąsinančiai tardama: *sūnau, su juo, arba ant jo*“.³⁰⁵

Theatrum virtutum pabaigoje, tarsi Hozijaus sergėtojos ir globėjos, išsirikiavusios dvylika jam

²⁹⁸ ΧΡΣ yra gr. *Χριστός* santrumpa.

²⁹⁹ Beliaras, arba Belialas – žydiškas velnio pavadinimas. „In corde hominis dum scilicet uno / Christo Antichristo studio coniungit inani, / Cumque Deo Belial lecto componit eodem.“

³⁰⁰ Petras Skarga, *Seimo pamokslai: Kvietimas atgailauti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams*. Sudarė ir "Kvietimą atgailauti" iš lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė, "Seimo pamokslus" iš lenkų kalbos vertė ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 46.

³⁰¹ Ten pat, 89.

³⁰² Ten pat, 92.

³⁰³ Ten pat, 104.

³⁰⁴ Ten pat, 105.

³⁰⁵ Hosius, 1557, CXLVIII (148). „Mulier quaedam filium in praelium aunte[m] dato illi clipeo, sic adhortata legitur: Fili, aut hunc, aut super hunc.“

priskiriamų dorybių: „Pamaldumas“ (*Religio*)³⁰⁶, „Gailestingumas“ (*Charitas*), „Dorumas“ (*Castitas*), „Mokslingumas“ (*Eruditio*), „Nuolankumas“ (*Humilitas*), „Įžvalgumas“ (*Prudentia*), „Tyrumas“ (*Sinceritas*), „Rimtumas“ (*Gravitas*), „Žmoniškumas“ (*Humanitas*), „Svetingumas“ (*Hospitalitas*), „Geradarybė“ (*Beneficentia*) ir „Pavyzdingumas“ (*Exemplaritas*). Tikriausiai, kad Treteris tokią eilę sudarė savo nuožiūra, taikydamas kardinolui ir jo gyvenimui būdingas dorybingumo personifikacijas³⁰⁷. Kiekviena iš jų pavaizduota savotišku emblemos principu – *motto* atstoja pavadinimas, ant pjedestalo stovinti dorybė – *pictura*, o ant pamato įrėžtas kelių eilučių paaiškinimas – *subscriptio*. Nesunku atpažinti vienos ar kitos reikšmę dėl ypatingo ikonografiškumo, kartu įrėztų atributų ir simbolių. Jos – visą Hozijaus gyvenimą apibendrinančios savybės, vainikuojančios jo puikumą ir patvirtinančios reikšmę.

Symbolica vitae Christi meditatio knygoje, spaustuvininkas Schönfels kreipimasi į skaitytoją pradeda sakiniu: „visus balsus laimėjo tas, katras suderino malonumą su nauda – toks poetas, sakoma, yra Etografas“.³⁰⁸ Jis taip apibūdino Tomą Treterį, kuris, kaip Aristotelis mokė, kurdamas charakterius sekė gerais portretais ir stengdamasis perteikti piešiamų žmonių individualius bruožus, piešė juos gražesnius³⁰⁹. Šis sakiny susumuoja *Theatrum virtutum* autoriaus tikslą – pamaldaus, išmintingo, kovojančio ir nepasiduodančio Bažnyčios tarno paveikslas nutapytas su akivaizdžia siekiamybe įkvėpti ir paskatinti, sukurti tobulą herojų. Nors jį vilioja žemiškosios aistros ir malonumai, jis turi taikytis su žmonių silpnybėmis ir blogais jų polinkiais, jam tenka ginti Bažnyčią ir tėvynę – ir visa tai jis daro su pasitikėjimu ir užtikintai, nes yra Dievo pusėje. Tačiau iš detalių ir simbolikos yra akivaizdu, kad Hozijus taip pat ir įtakingas, stiprus, didelę galią turintis karys, savo jėgas telkiantis „klaidatikių“ sunaikinimui. Atkreiptinas dėmesys, kad visame kūrinyje matomas siekis per vizualinį ir emocinį įtaigumą, tokį būdingą jėzuitų programai, suformuoti Hozijaus kaip Romos Katalikų Bažnyčios gynėjo ir kone šventos, pavyzdį kitiems teikiančios asmenybės figūrą. Po Tėvynės meile ir siekiu vykdyti Dievo paliepiamus, įžiūrėtina imperinė Katalikų Bažnyčios pozicija, kvietimas ir kitus katalikus imtis aktyvių veiksmų, kovojant prieš eretikus ir jų mokymus.

³⁰⁶ Lot. k. daiktavardis *religio* turi daug reikšmių: šventas pasižadėjimas, įžadas, priesaika, sąžiningumas, dorumas, pamaldumas, dievotumas, dievobaimingumas, religija, tikėjimas ir t. t. Parinkta reikšmė pagal siekiamą nuorodą į dorybę ir pagal krikščionišką kontekstą.

³⁰⁷ Nepavyko atsekti bent panašiai išdėliotos tokių dorybių / jų personifikacijų eilės.

³⁰⁸ Treter, 1612, 6. „Omne tulit punctum qui miscum utile dulci; ait Ethographus ille vates.“

³⁰⁹ Aristotelis, *Poetika*, 1454b.

IŠVADOS

Darbe aptarta Lietuvos ir Lenkijos regiono ankstyvųjų Naujųjų Laikų – Tomo Treterio – asmenybė, artimai susijusi su kontrreformacine jėzuitų ideologija ir potridentiniu Romos Bažnyčios atnaujinimo sąjūdžiu. Tai pirmas bandymas lietuviškosios istoriografijos kontekste parodyti šios asmenybės reikšmę ir inovatyvumą religinės kultūros plėtros istorijoje, todėl darbui būdingi monografiniai aspektai, dėmesys autoriaus biografinei rekonstrukcijai, jo veikalų apžvalgai ir vertinimui. Anksčiau nei Lietuvos, nei užsienio tyrėjų nuodugniau nebuvo tirta ir šiame darbe pateikiama keturių *Theatrum virtutum* raižinių ikonografija bei jų simbolika.

Darbe svarbūs du aspektai: pirmasis yra biobibliografinis, susijęs su Treterio veiklos rekonstrukcija, jo išlikusių veikalų paieška ir analize; antrasis apima šios XVI a. asmenybės kontekstualizaciją ir darbų įvertinimą jėzuitų religinio meno teorijos ir praktikos kontekste.

Darbe remtasi XVI a. lotynų, vokiečių ir italų kalba parašytais šaltiniais, saugomais Lietuvos bei Lenkijos bibliotekose, skaitmeniniuose senųjų knygų archyvuose. Taip pat plačiai pasinaudota pagrindiniais ir naujausiais lietuvių, anglų, lenkų, italų ir ispanų mokslininkų tyrimais analizuojama tema.

Apžvelgtas sudėtingas XVI a. antros pusės – XVII a. pradžios meno ir teologijos santykis. Katalikų atstovai Tridento susirinkime nepritarė daugumai protestantų siūlytų reformų ir dar konkrečiau apsibrėžė galiojusias dogmas. Tarp priimtų nutarimų buvo šventųjų kultui ir atvaizdų garbinimui skirtas dekretas, kuriame išryškinta būtinybė per meną skleisti Romos Bažnyčios teologines tiesas ir vengti netinkamų, pavojingų mintis galinčių sukelti vaizdų. Svarbiausi tridentizmo meno teoretikai savo darbuose kėlė tris pagrindinius meno principus: džiuginti, mokyti ir jaudinti. Jie kvietė menininkus kūrybines galias panaudoti katalikiškąjį pamaldumą skatinantiems darbams, mene griežtai sekti Šventraščio istorija, skelbti Tridento susirinkime priimtus nutarimus. Analizės metu atkreiptas dėmesys, kad jėzuitai nuo pat ordino susikūrimo pradžios aktyviai palaikė meditacinių atvaizdų praktiką, įvaldė ir išpopuliarino religinių spaudinių formas, taip pat išryškino meno edukacinį ir paveikumo aspektą.

Tomas Treteris – tridentizmo idealais sekusio kūrėjo pavyzdys. Didelę gyvenimo dalį praleidęs Romoje, kardinolo Stanislovo Hozijaus aplinkoje, Treteris buvo vienas iš pagrindinių šio iškilus ir visoje Europoje itin įtakingo kardinolo religinės politikos reprezentantų ir paties kardinolo įvaizdžio kūrėjų. Treterio veikla atitiko pagrindinius tridentizmo teoretikų skelbtus siekius kurti didingus, įtaigius, paveikius kūrinius, tam tikromis priemonėmis perteikiančius ir Romos Katalikų Bažnyčios dogmas ir pagrindines kontrreformacinės ideologijos „bendrąsias vietas“. Roma Treterio reprezentuojama kaip šventas popiežiaus miestas, stiprinant bei ginant

popiežiaus primatą išleidžiami svarbiausi pontifikų darbai, Radvilos Našlaitėlio kelionės į Jeruzalę leidimo parengimas įtvirtina protestantų kvestionuotos piligrimystės reikšmę, knyga apie Kristaus gyvenimą iškelia tikinčiojo meditacijos ir Dievo sūnaus kančių žemėje apmąstymo reikšmę. Religinį idėjų formai tobulinti pasitelkiamas poetinis Antikos paveldas: net ir nedidelė Treterio sudaryta Horacijaus poezijos rodyklė yra skirta parinkti gražesnius žodžius maldoms ir teologiniams tekstams. Treterio palikimas reprezentuoja ne tik paties kūrėjo interesų ir veiklos įvairovę, bet ir meno formas, kuriomis buvo skleidžiama katalikiškoji propaganda.

Detaliau darbe nagrinėti dešimt Treterio darbų, taip pat kūrėjo sąsajos su raižytoju Tomu Makovskiu ir įtaka tolesniam meniniam vystymuisi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Darbe pristatyta Treterio mokinio Tomo Makovskio kartu su Jeronimu Bildziukevičiumi sukurta knyga *Divi Tutelarisi Patrii Casimiri Insigne Virtutum Hieroglyphicis Emblematum figuris adumbratum*. Atkreiptas dėmesys, kad emblemos išsiskiria kokybe ir grožiu, jėzuitišku simbolizmu, taip pat pastebimu ir Treterio darbuose. Dėl šaltinių ir mokslinių tyrimų trūkumo nesistengta įrodyti, kad tokie raižinių bruožai yra pastarojo įtaka, bet darbe tvirtinama, kad jis prisidėjo prie Makovskio kūrybinio formavimosi.

Atskirai išnagrinėjus brandžiausią autoriaus darbą – *Theatrum virtutum*, pirmiausia aptarti mūsų dienas pasiekę senieji spaudiniai ir jų bibliografiniai kodai. Analizės metu iškelta mintis, kad Treteris yra šio darbo idėjinis autorius ir kūrybos procese turėjo bendradarbiauti su kitais raižytojais ir spaustuvininkais. Nuodugni leidimų peržiūra taip pat leido pristatyti veikalo bibliografinį išskirtinumą, perskaitymo ir interpretavimo problematiką, šiandieninį mokslininkų susidomėjimą.

Analizuojant Treterio kūrybą, atkreiptas dėmesys į tradicijos ir modernumo dermę. Raižiniuose ir knygose panaudojamos Romos Katalikų Bažnyčiai reikšmingos temos, yra pasikartojantys ir lengvai atpažįstami simboliai, alegorijos ir personifikacijos, tačiau visa tai perteikiama tam metui būdinga emblemine struktūra, panaudojami ir kartografijos motyvai, suponuojantys įtaigumo ir paveikumo siekį.

Aptarus Treterio veiklą nustatyta, kad nors jis nepriklausė jėzuitų ordinui, tačiau tam tikrais gyvenimo etapais buvo artimai su juo susijęs. Geriausias jo jėzuitiškos veiklos pavyzdys – knyga *Symbolica vitae Christi meditatio*, kurioje per emblemas ir komentarus tikinčiajam padedama nuosekliai apmąstyti Kristaus gyvenimą ir kančią. Taip pat jėzuitų įtaka galima įvardyti ir *Theatrum virtutum* teatriškumo metaforą, kurioje yra sujungiami kasdienybė ir dieviškumas, natūralumas ir stebuklai, per alegorijas ir personifikacijas yra pateikiamas sektinas pavyzdys, būdingas ir jėzuitų dramoms.

Išnagrinėjus atskirus *Theatrum virtutum* raižinius, pastebėta, kad Hozijaus gyvenimas pateiktas kaip tobulo krikščionio pavyzdys. Išryškintos jo dvasinės savybės ir nepaliaujami darbai

katalikybės labui. Pastebėta, kad nuolat akcentuojama kova prieš žemiškuosius turtus, žmonių ydas, plintančias erezijas, bet Hozijus vaizduojamas nugalintis ir savimi pasitikintis Bažnyčios herojus. Simboliai ir kompoziciniai elementai išryškina jo, kaip tikrojo tikėjimo ir tėvynės gynėjo, įvaizdį. Proginės literatūros kūrinys stengiamasi asmenybei priskirti ir šventumo požymių, taip dar labiau sureikšminant jo vaidmenį. Atkreiptas dėmesys, kad *Theatrum virtutum* pateikiama istorija yra ypatingai propagandinė, įvykiai pateikiami iš Katalikų Bažnyčios pozicijos.

Treterio darbų analizė taip pat atskleidė prieštaringą ir nevienalytę tekstais ir vaizdais perduodamą potridentinio krikščionio ir visos Romos Bažnyčios idėją. Viena vertus, kuriamas nuolankaus, nusižeminusio, nuosaikaus, pakantaus artimui ir uoliai skelbiančio Dievo žodį kataliko paveikslas, turintis hagiografinių motyvų. Visa jo veikla yra paženklinta išbandymais, sunkumais, dvasine ir fizine kova prieš žemiškuosius turtus ir „puolančius eretikus“. Jį išgelbsti ir apsaugo Romos Bažnyčios tikėjimas: pavyzdžiui, Radvila pasveiksta pasižadėjęs aplankyti Kristaus kapą, karmelitų surinktose istorijose pasakojama apie tikintiesiems nutikusius stebuklus Poznanės Kristaus Kūno bažnyčios dėka, Hozijus raižiniuose ir odėse stipraus tikėjimo galia atsispiria žemiškiesiems turtams ir nugalė eretikus. Bažnyčia yra apibūdinama kaip Kristaus karalystė, savo tikinčiuosius globojanti karalienė, kurią puola „klaidatikiai eretikai“. Kita vertus, tekstuose pastebėtas ir Bažnyčios, kaip imperinės, politinės ir kontroliuojančios galios aspektas. Pristatomas krikščionis yra ir įtakingas bei galingas asmuo, turintis svarbią politinę reikšmę: atvaizdų knygoje pateikti popiežiai ir su Romos Bažnyčia susiję imperatoriai, kelionės į Jeruzalę aprašymo autorius – konvertitas kunigaikštis Radvila – protestantų lyderio Radvilos Juodojo sūnus, o dorybių teatro herojus – aktyvus ir žinomas Kontrreformacijos veikėjas kardinolas Hozijus. Pastarojo gyvenimo iliustracijose taip pat išryškinami susitikimai su galingais valdovais, kunigaikščiais ir princiais, aktyvi ir sėkminga politinė veikla. Nors Romos Katalikų Bažnyčia oficialiai tikėjimą ir dvasines dorybes iškelia virš politinių tikslų, tačiau vaizdiniais ir poetiniais tektais skelbiama, kad politinė jėga priklauso tik jai.

Pačios Katalikų Bažnyčios įvaizdinimas taip pat turi imperinių bruožų ir akivaizdžiai pastebimą daiktinę-fizinę galios ir tikėjimo išraišką. Pavyzdžiui, nagrinėtame raižinyje *Typus Ecclesiae Catholicae*, matoma žemiškaisiais ir dieviškaisiais ryšiais susaistyta Bažnyčia kaip turtų, galios ir jėgos simbolis, o graviūroje *Roma Sancta* išryškinamas miesto sakralumas ir bazilikų puošnumas. Abiejuose raižiniuose šios vietovės įžemėlapinamos, taip sukuriant pasaulio centro simboliką.

Atkreiptas dėmesys, kad kartografija atspindi ne tik to meto madą, bet ir siekį pavaizduoti ypatingą sakraliųjų vietų žemėje reikšmę. To paties yra siekiama ir per Radvilos Našlaitėlio kelionės į Jeruzalę vertimą bei leidimo parengimą bei Poznanės Kristaus Kūno bažnyčios

stebuklingumo aprašymą. Iškeliama šventų ir šioje žemėje pasiekiamų, t. y. „kūniškų“, vietų vaidmuo. Šia simbolika tik dar labiau sustiprinama atskirtis tarp protestantų akcentuoto dvasingumo, siekto tiesioginio ryšio tarp tikinčiojo ir Dievo. Romos Katalikų Bažnyčia pabrėžia savo, kaip vienintelio tarpininko žemėje, reikšmę ir imperinę galią.

Apibendrinat teigtina, kad Treterio veikla Lietuvos ir Lenkijos religinio meno ir minties kontekste iliustruoja inovatyvius bandymus įgyvendinti tridentizmo suformuotą ideologiją ir meno teoriją. Skirtingi jo darbų pavyzdžiai įrodė, kad po Tridento susirinkimo į meną imta žiūrėti kaip į ideologinį įrankį, galintį ne tik šviesti ir mokyti Romos Katalikų Bažnyčios dogmų, bet ir dvasiškai paveikti, vesti į sielovadą, grąžinti į „tikrojo tikėjimo“ kelią.

ŠALTINIAI

1. [ALCIATI, ANDREA], *Omnia Andreae Alciati V. C. Emblemata: Cum Commentariis, Qvibus Emblematum omnium aperta origine, mens auctoris explicatur, & obscura omnia dubiaque illustrantur, per Clavdivm Minoem Divionensem*. Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, architypographi regii, 1577. Vilniaus universiteto biblioteka, šifras III P 198.
2. [BILDZIUKIEWICZ, HIERONIM, MAKOWSKI, TOMASZ], *Divi Tutelariss Patrii Casimiri Insigne Virtutum Hieroglyphicis Emblematum figuris adumbratum Serenissimae Poloniarum Reginae Constantiae*, S. I., 1610. [Internetinė prieiga: http://cyfrowe.mnk.pl:8080/dlibra/docmetadata?id=9494&dirids=19&ver_id]
3. [BORROMEO, CARLO], *Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri II, Caroli S. R. E. Cardinalis tituli S. Praxedis, Archiepiscopi iussu, ex provinciali decreto editi ad provinciae Mediolanensis usum*. Mediolani, apud Pacificum Pontium, Typographum Illustriss. Cardinalis S. Praxedis, Archiepiscopi, 1577. [Internetinė prieiga: <http://www.memofonte.it/trattati/carlo-borromeo-1538-1584.html>]
4. [BORROMEO, FEDERICO], *Sacred painting; Museum*, edited and translated by Kenneth S. Rothwell, Jr.; introduction and notes by Pamela M. Jones. Harvard University Press, 2010.
5. [DŁUGOSZ, JAN], *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber 10, 1370-1405, Varsaviae: Państw. Wydaw. Naukowe, 1985.
6. [HOSIUS, STANISLAUS], *Confessio Fidei Catholicae Christiana, Autoritate Synodi Provincialis, quae habita est Petrcoviae, Anno M.D.LI. mense Iunio, edita*: Praesidente Domino Nicolao Dei gratia Archiepiscopo Gnesnensi, Legato nato & Regni primate, Dilingae Mayer, 1557. [Internetinė prieiga: <https://books.google.lt/books?id=mLtEAAAACAAJ&pg=PT656&lpg=PT656&dq=hosius+confessio+fidei+non+est+polona+fidei&source=bl&ots=LN93lzRMrC&sig=TxacbZ0zwtKMcyo2MaUMWyMtMvc&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKEwj8x56OioHUAhXLVSwKHWrmDC4Q6AEIITAA#v=onepage&q&f=false>].
7. [LOJOLA, IGNACAS], *Autobiografija; Dvasinės pratybos*, iš ispanų k. vertė Lionginas Virbalas. Vilnius: Aidai, 1998.
8. [LUTHER, MARTIN], *An den christlichen Adel deutscher Nation, Von der Freiheit eines Christenmenschen, Sendbrief vom Dolmetchen*, Published by Reclam, Stuttgart, 1996.

9. [PALEOTTI, GABRIELE], *Discourse on sacred and profane images*, translated by William McCuaig, introduction by Paolo Prodi, Getty Research Institute, 2012.
10. [POSSEVINO, ANTONIO], *Tractatio de poesi et pictura ethnica, humana et fabulosa collata cum vera, honesta et sacra*, Lugduni: apud Ioannem Pillehotte, 1594. Vilniaus universiteto biblioteka, šifras II 4831.
11. [RIPA, CESARE], *Iconologia Overo Descrittione dell'Imagini universali cavate dall'Antichità Et da altri luoghi Da Cesare Ripa Perugino. OPERA NON MENO UTILE, che necessaria a Poeti, Pittori, et Scultori per rappresentare le virtù, vitii, affetti, et passioni humane*. IN ROMA: per gli Heredi di Gio. Gigliotti, 1593. [Internetinė prieiga: https://books.google.co.uk/books?id=Y29NAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false]
12. [SKARGA, PETRAS], *Seimo pamokslai: Kvietimas atgailauti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams*. Sudarė ir "Kvietimą atgailauti" iš lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė, "Seimo pamokslus" iš lenkų kalbos vertė ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
13. [TRETER, TOMASZ, CAVALIERI, GIOVANNI BATTISTA], *Pontificum Romanorum effigies*, Romae: ex typographia Dominici Basae, 1580. [Internetinė prieiga: <https://archive.org/details/pontificvmromano00cava>]
14. [TRETER, TOMASZ, CAVALIERI, GIOVANNI BATTISTA], *Romanorum imperatorum effigies elogiis diversis scriptoribus per Thomam Treterum collectis illustratae, opera et studio io. Baptistae de Caualleriis aeneis tabulis incisae*. Romae: apud Franciscum Coattinum, 1592. Varšuvos Nacionalinė biblioteka, šifras SD XVI.O.6421.
15. [TRETER, TOMASZ, CAVALIERI, GIOVANNI BATTISTA], *Romanorum imperatorum effigies elogiis ex diversis scriptoribus per Thomam Treterum collectis illustratae, opera et studio Io. Baptistae de Cavalleriis aeneis tabulis incisae*, Romae: apud Vincentium Accoltum, 1583. Varšuvos Nacionalinė biblioteka, šifras SD XVI.O.6263.
16. [TRETER, TOMASZ], *In Qvinti Horatii Flacci Venusini, Poetae Lyrici, Poemata Omnia, Rerum Ac Verborum Locupletissimus Index*, Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regii, 1575. Vilniaus universiteto biblioteka, šifras III P 251.
17. [TRETER, TOMASZ], *Sacratissimi Corporis Christi Historia Et Miracula. Quae in Ecclesia Posnaniensi Ordinis S. MARIAE Carmelitarum Divina bonitas operatur, Studio et Labore Thomae Treteri Posnanin. Custodis et Canonici Varmien. ex antiquis M. S. libris et maiorum traditione fideliter collecta. Et Aeneis Typis per Blasium Treterum Vic. Varmien.*

- Illustrata*. Brunsbergae: Schönfels, 1609. [Internetinė prieiga: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN715593854&PHYSID=PHYS_0001]
18. [TRETER, TOMASZ], *Symbolica vitae Christi meditatio*, Brunsbergae: typis Geor. Schönfels, 1612. [Internetinė prieiga: http://www.europeana.eu/portal/pl/record/92033/BibliographicResource_3000053533281.html]
 19. [TRETER, TOMASZ], *Theatrum virtutum ac meritorum D. Stanislai Hosii S.R.E. presb. card., maioris penitentiarii et episcopi Varmiensis*. [internetinė prieiga: <https://polona.pl/item/285773/4/>]
 20. [TRETER, TOMASZ], *Theatrum virtutum D Stanislai Hosii*, Pelplin: [s.n.], 1938.
 21. [TRETER, TOMASZ], *Theatrum virtutum d. Stanislai Hosii Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis, majoris poenitentiarii et episcopi Varmiensis centum odis diuersorum generum* Crac.: typis Francisci Cezary, 1686. Varšuvos Nacionalinė biblioteka, šifras SD W.1.3328.
 22. [TRETER, TOMASZ], *Theatrum virtutum divi Stanislai Hosii*, posł. Tadeusz Ulewicz; tł. na łac. Roman Maria Zawadzki; wybrane elegie przeł. Elwira Buszewiczowa. Kraków: Collegium Columbinum, 1998.
 23. [TRETER, TOMASZ], *Theatrum virtutum Stanislai Hosii*, ed. et annotationibus instruxit Thaddaeus Batóg. Posnaniae: Bogucki Wydaw. Naukowe, 2003.
 24. [TRETER, TOMASZ], *Theatrum virtutum Stanislai Hosii. P. 2, Tabulae chalcographicae /* Thomas Treterus; ed. Thaddaeus Batóg. Posnaniae: Wydawnictwo i Drukarnia Uni-Druk, 2015.
 25. [TRETER, TOMASZ], *Vitae Episcoporum Posnaniensium Per Ioannem Dlugossium conscriptae Opera Thomae Treteri in lucem editae*, Brunsbergae: Schönfels, 1604. [Internetinė prieiga: https://books.google.lt/books?id=PsU-AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false]
 26. „Sancti Eusebii Hieronymi epistulae. Pars I: epistulae I–LXX“, in: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum latinorum*, vol. LIV. Vindobonae: F. Tempsky, 1910.
 27. *Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas = Abraomas Kulvietis: the first recorded text of the Lithuanian reformation: Abraomo Kulviečio "Confessio fidei" ir Johanno Hoppijaus "Oratio funebris": studija, faksimilė, komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą, parengė Dainora Pociūtė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

28. *Acta historica res gestas poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795.*
Editionem curaverunt Franciscus Hipler & Vincentius Zakrzewski. Kraków: Collegia
Historici Academiae Cracoviensis, T. 4, T. 1., 1879.
29. *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Hrsg. von J.K.F. Knaake et al., vol.
50, Weimar H. Böhlau 1914. [Internetinė prieiga:
<https://archive.org/stream/werkekritischege50luthuoft#page/n0/mode/2up>]
30. *Du laiškai = Two letters: popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556): studija, "Duae Epistolae" (Karaliaučius, 1556) faksimilė, kritinis komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą.* Parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
31. *Kronika Miasta Poznania: kwartalnik poświęcony sprawom kulturalnym stoł. m. Poznania: organ Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania*, Nr. 4, Poznań: Magistrat Stoł. M. Poznania, 1930.
32. *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*, Turnoni: apud Claudiom Michaellem, 1603. Vilniaus universiteto biblioteka, šriftas III 501.
33. *Stanislai Rescii Epistolarum liber unus*, Naepoli: apud Ioannem Iacobum Carlinum et Antonium Pacem, 1594. [Internetinė prieiga:
<https://books.google.lt/books?id=rSilKJEMOjAC&pg=PA402&lpg=PA402&dq=rescius+epistolarum+liber+unus&source=bl&ots=keP9G8tX6g&sig=5-BF3srKuA-r13HzcyiTWpeOiw&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKEwiboor78tHTAhUjEJoKHUNSA0YQ6AEIMzAD#v=onepage&q&f=false>]
34. *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai = Casimiriana: fontes vitae et cultus S. Casimiri.* Sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2003.

LITERATŪRA

1. AMENDOLA, ADRIANO, 2016: „Kardinolas Stanislovas Hozijus – kultūrų tarpininkas tarp Lietuvos, Lenkijos ir Italijos katalikų“, *Lietuva-Italija: šimtmečių ryšiai, mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016.
2. BLUNT, ANTHONY, 1988: *Baroque and Rococo Architecture and Decoration*, 2nd edit., Wordsworth.

3. BOER, WIETSE DE, 2016: „The Early Jesuits and the Catholic Debate about Sacred Images“, *Jesuit Image Theory*, edited by Wietse de Boer, Karl A. E. Enenkel, Walter S. Melion. BRILL, pp. 53–73.
4. BUSER, THOMAS, 1976: „Jerome Nadal and Early Jesuit Art in Rome“, *The Art Bulletin*, Vol. 58, No. 3, pp. 424–433.
5. CHRZANOWSKI, TADEUSZ, 1978: „Typus Ecclesiae – Hozjańska alegoria Kościoła“, *Sztuka Pobrzeża Bałtyku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, pp. 275–299.
6. CHRZANOWSKI, TADEUSZ, 1984: *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
7. CURTIUS, ERNST ROBERT, 2013: *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton: Princeton University Press.
8. *Dailės istorijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų: antologija*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
9. *Dainos pasauliui, saulei ir sau = Cantus solo, soli et sibi: Lietuvos 16-17 amžiaus poezijos antologija*, sud. Eugenija Ulčinaitė, vertė Aleksandra Bendoriūtė [et al.]. Vilnius: Vaga, 1993.
10. EIRE, CARLOS M. N., 1989: *War against the Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*, Cambridge University Press.
11. GAŠIOROWSKI, STEFAN, 2010: „Familiarization with the Polish Diaspora. Selected Legends of the Mediaeval Jews“, *Scripta Judaica Cracoviensia*, Vol. 8, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, pp. 49–59.
12. HSIA, RONNIE PO-CHIA, 2005: *The world of Catholic renewal, 1540-1770*, Cambridge University Press.
13. JANKEVIČIŪTĖ, GIEDRĖ, VAICEKAUSKAS, MIKAS, 2013: *Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos "Metai" iliustracijos ir vaizdinis kanonas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
14. JANONIENĖ, RŪTA, 2011: „Kristaus Prisikėlimo ikonografija Tytuvėnų bernardinų konvento sienų tapyboje“, *Menotyra*, t. 18, nr. 1, p. 16–28.
15. JEDIN, HUBERT, 1961: *The History of the Council of Trent, Volume II: The First Sessions at Trent, 1545-1547*, transl. Dom Ernest Graf, Thomas Nelson and Sons Ltd.
16. JOVAIŠA, LIUDAS, 2001: „Katalikiškoji reforma“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [et al.], Vilnius: Aidai, p. 241–259.

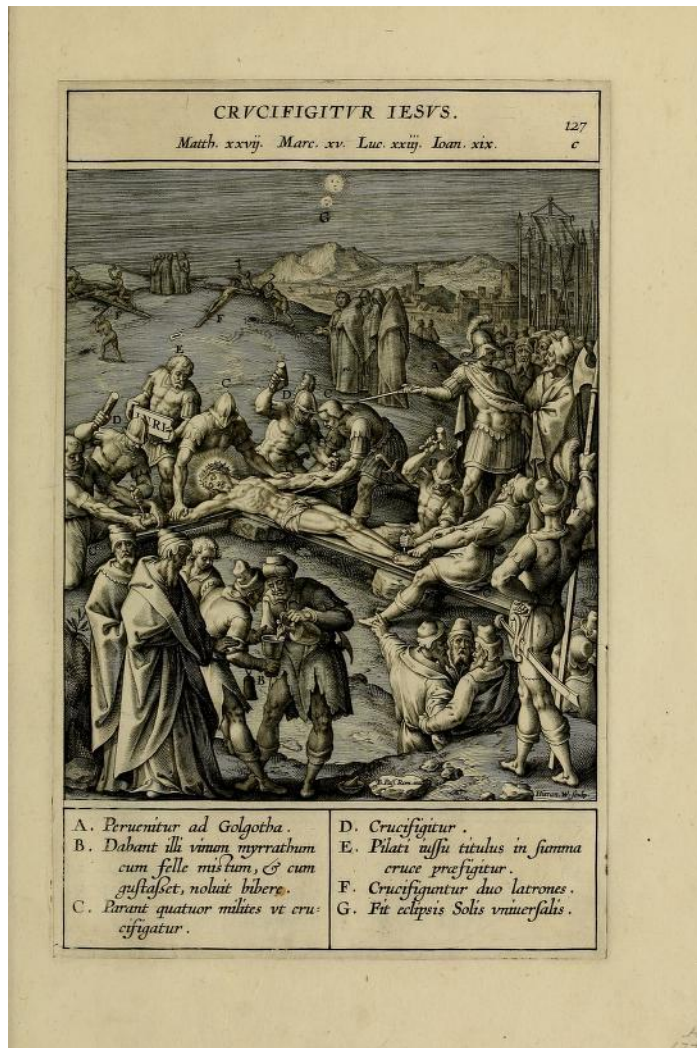
17. JOVAIŠA, LIUDAS, VAIŠVILAITĖ, IRENA, 2004: „Stanislovas Hozijus ir Lietuva“, *Naujasis židinys-Aidai*, nr. 5, Vilnius, p. 263–265.
18. JURKOWLANIEC, GRAŻYNA, 2009: „Cult and Patronage. The Madonna delta Clemenza, the Altemps and a Polish Canon in Rome“, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 72. Bd., H. 1, pp. 69–98.
19. JURKOWLANIEC, GRAŻYNA, 2012: „L’immagine della Chiesa nelle stampe di Tomasz Treter dedicate a Stanisław Hozjusz. Contributo polacco alla cultura artistica europea ai tempi della Controriforma“, *Atti dell'Accademia Polacca*, vol. II, Roma, pp. 130–150.
20. JURKOWLANIEC, GRAŻYNA, 2013: „The Crucified Christ as the Source of the Seven Sacraments. Patterns of Reception of a Sixteenth-Century Image on Both Sides of the Alps and on Both Sides of the Atlantic Ocean“, *Artistic Translations between fourteenth and sixteenth centuries international seminar for young researchers. Proceedings*, eds. Zuzanna Sarnecka and Aleksandra Fedorowicz-Jackowska, Warsaw: Institute of Art History, University of Warsaw, pp. 187–209.
21. JURKOWLANIEC, GRAŻYNA, 2014: „Typus Ecclesiae catholicae – trydencka wizja Kościoła, jej geneza i recepcja“, *Sztuka po Trydencie*, ed. Kazimierz Kuczman, Andrzej Witko, Cracow, Wydawnictwo AA, pp. 23–38.
22. JURKOWLANIEC, GRAŻYNA, 2015: „La porpora cardinalizia e l’arte nera dell’incisione: Tomasz Treter tra gerarchie ecclesiastiche e stampatori romani e veneziani“, *Italian music in Central-Eastern Europe. Around Mikołaj Zieleński’s ‘Offertoria’ and ‘Communiones’ (1611)*, ed. Tomasz Jeż, Barbara Przybyszewska-Jarmińska, Marina Toffetti, Venezia: Fondazione Levi, pp. 87–107.
23. JURKOWLANIEC, GRAŻYNA, 2016: „Palestrina's motet, a letter from Carlo Borromeo and an engraving by Tomasz Treter: Andrew Báthory's souvenirs from his first Roman sojourn“, *Ars Musica and its Contexts in Medieval and Early Modern Culture*, ed. P. Gancarczyk, Warsaw, pp. 419–437.
24. KAPLAN, DEBRA, TETER, MAGDA, 2009: „Out of the (Historiographie) Ghetto: European Jews and Reformation Narratives“, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 40, No. 2, Missouri: Truman State University Press, pp. 365–394.
25. KEFERSTEIN, HALINA, 1980: „Pisarze związani z Braniewem na przełomie XVI-XVII wieku“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Nr. 4, pp. 507–530.
26. KEMPA, TOMASZ, 2000: *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński*, Warszawa: Wydawn. Naukowe Semper.

27. KEMPA, TOMASZ, 2010: „Religious Relations and the Issue of the Religious Tolerance in Poland and Lithuania in the 16th and 17th Century“, *Sarmatia Europaea. Polish Review of Early Modern History*, 1, pp. 47–9.
28. KIAUPIENĖ, JŪRATĖ, 1990: „Įvadas“, *Kelionė į Jeruzalę*, Vilnius: Mintis.
29. KNAPP, ÉVA, TŪSKÉS, GÁBOR, 2003: *Emblematics in Hungary: a study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature*, Tübingen: Niemeyer.
30. LIŠKEVIČIENĖ, JOLITA, 2005: *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijų*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
31. *Literatūros chrestomatija XI klasei*, 1 dalis, sud. Irena Kanišauskaitė et al., Vilnius: Baltos lankos, 2011.
32. ŁUKASZEWICZ, JÓZEF, 1838: *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, t. 2, Poznań.
33. MASLAUSKAITĖ, SIGITA, 2010: *Šventojo Kazimiero atvaizdo istorija XVI–XVIII a.* Vertėja Monika Kisliakovaitė, rodyklės sudarytoja Nijolė Deveikienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
34. MISIŪNIENĖ, JADVYGA, 2010: „Kunigaikščių Radvilų giminės portretų albumas“, *Tarp knygų*, nr. 10, p. 12–20.
35. MITCHELL, W. J. THOMAS, 1995: *Picture Theory*, London: The University of Chicago Press.
36. MOLINA, RAFAEL ZAFRA, 2014: „Los icones de varones ilustres: un género emblemático“, *IMAGO Revista de Emblemática y Cultura Visual*, Nr. 6, p. 129–143.
37. NARBUTIENĖ, DAIVA, 2004: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
38. NOWICKI, MICHAŁ, 2011: *Działalność oświatowa i naukowa Akademii Lubrańskiego w XVII i XVIII wieku*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Poznań.
39. PANOFSKY, ERWIN, 1969: “Erasmus and the Visual Arts”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 32, pp. 200–227.
40. PATIEJŪNIENĖ, EGLĖ, 1998: *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*. Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas.
41. PELC, JANUSZ, 2002: *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*. Kraków: Universitas.

42. PIECHNIK, LUDWIK, 1958: „Gimnazjum w Braniewie w XVI w.: studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce“, *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, Kraków: Instytut Teologiczny Księża Misjonarzy, Nr. 7, pp. 5–72.
43. POCIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ, DAINORA, 2008: *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus.
44. POCIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ, DAINORA, 2016: „Vilniaus tėvas, Vytauto įpėdinis: jėzuitų edukacinė strategija Stepono Batoro laikais ir valdovo įvaizdis amžininkų literatūroje“, *Nuo apaštaly iki kankinių. Jėzaus draugijos reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių iki uždraudimo*. Guido Mongini et al., Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Versus aureus.
45. POCIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ, DAINORA, 2017: *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
46. RABIKAUŠKAS, PAULIUS, 2002: *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai.
47. RADVILA, MIKALOJUS KRISTUPAS NAŠLAITĖLIS, 1990: *Kelionė į Jeruzalę*. Iš lot. k. vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius: Mintis.
48. RAILA, ELIGIJUS, 2001: „Barokas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [et al.], Vilnius: Aidai, p. 58–71.
49. SHALEV, ZUR, 2012: *Sacred Words and Worlds: Geography, Religion, and Scholarship, 1550-1700*, Brill.
50. SUBAČIUS, PAULIUS VAIDOTAS, 2001: *Tekstologija: teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai.
51. SVERDIOLAS, ARŪNAS, 2009: „Pamokslai apie paveikslus“, *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus, pamokslų faksimilė, vertimas ir studija*. Sud. Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 54–80.
52. TETER, MAGDA, 2011: „Sacilegi e spazi sacri e profani. Ebrei e cristiani nella Polonia d'età moderna“, *Brotherhood and Boundaries: Fraternalità e barriere*, Pisa: Edizioni della Normale, pp. 215–224.
53. TRACHTENBERG, JOSHUA, 2002: *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*, 2nd edition, Philadelphia: The Jewish Publication Society.

54. ULČINAITĖ, EUGENIJA, 2001: „Proginė literatūra“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [et al.], Vilnius: Aidai, p. 521–534.
55. ULČINAITĖ, EUGENIJA, 2014: „Petro Skargos „Seimo pamokslai“: retorikos ir didaktikos dermė“, *Seimo pamokslai. Kvietimas atgailauti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams*, sud. ir "Kvietimą atgailauti" iš lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė, "Seimo pamokslus" iš lenkų kalbos vertė ir komentarus parašė Eugenija Ulčinitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
56. UMIŃSKI, JÓZEF, 1932: „Zapomniany rysownik i rytownik polski XVI w., ks. Tomasz Treter i jego Theatrum virtutum D. Stanisłai Hosii“, *Collectanea Theologica* 13/1-2, p. 13–59.
57. VEDRICKAITĖ, IMELDA, 2010: *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
58. VORGRIMLER, HERBERT, 2003: *Naujasis teologijos žodynas*. Iš vokiečių k. išvertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba.
59. WITCOMBE, CHRISTOPHER L.C.E., 2004: *Copyright in the Renaissance: Prints and the Privilegio in Sixteenth-Century Venice and Rome*, Brill.
60. WOJTYSKA, HENRYK DAMIAN, 1967: *Cardinal Hosius legate to the Council of Trent*, Rome: Institute of ecclesiastical studies.

PRIEDAS

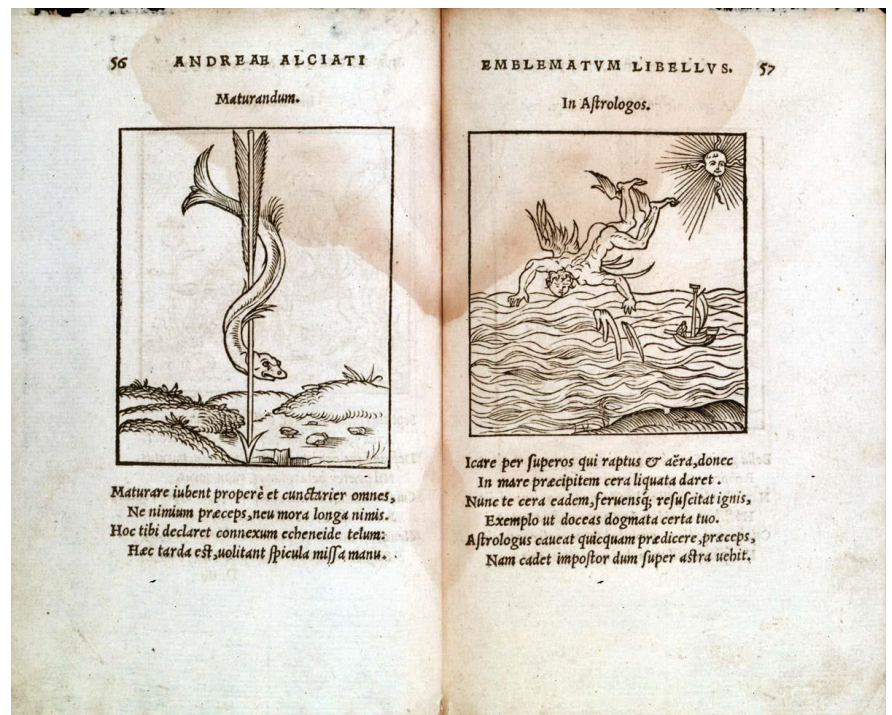

Iliustracija Nr. 1

Gerónimo Nadal,
Evangelicae historiae imagines.
Antverpiae, 1593.

Iliustracija Nr. 2

Andrea Alciati,
Emblematum libellus.
Paris: Chrestien Wechel,
1534.

Iliustracija Nr. 3

Tomas Treteris ir Giovanni Battista Cavalieri,
Typus Ecclesiae Catholicae.
 Roma: 1574.

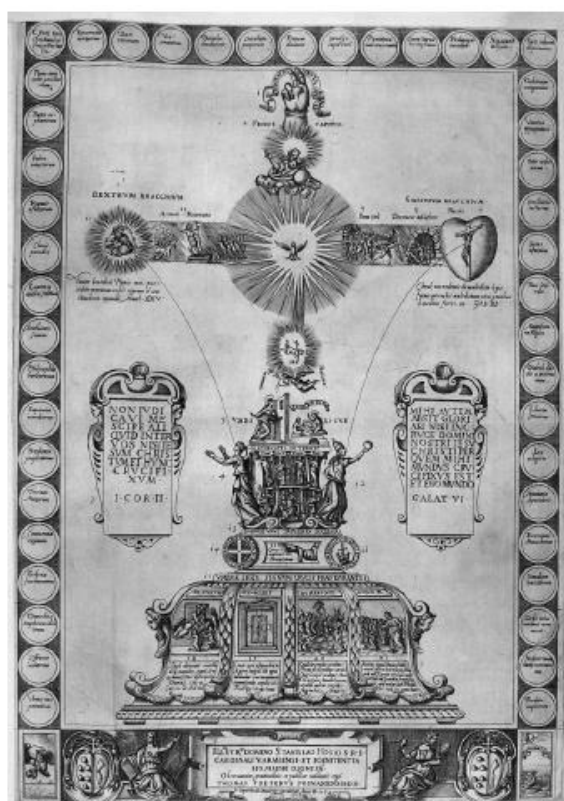
Perfotografuota iš
 Jurkowlaniec (2012).

1. GIOVANNI BATTISTA DE' CAVALIERI (incisore), *Typus Ecclesiae Catholicae*, secondo stato, 1595 (© Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich)

Iliustracija Nr. 4

Tomas Treteris ir Giovanni Battista Cavalieri,
Kryžiaus ženkle alegorija. Roma: 1574.

Perfotografuota iš Jurkowlaniec (2012)

4. GIOVANNI BATTISTA DE' CAVALIERI (incisore), *Allegoria del segno della croce*, 1574 (© Kunstsammlungen der Fürsten zu Waldburg-Wolfegg, Schloss Wolfegg)

Iiustracija Nr. 7

Giovanni Battista Cavalieri ir Tomas Treteris,
Pontificum Romanorum effigies.

Romae: ex typographia Dominici Basae, 1580.

Iiustracija Nr. 8

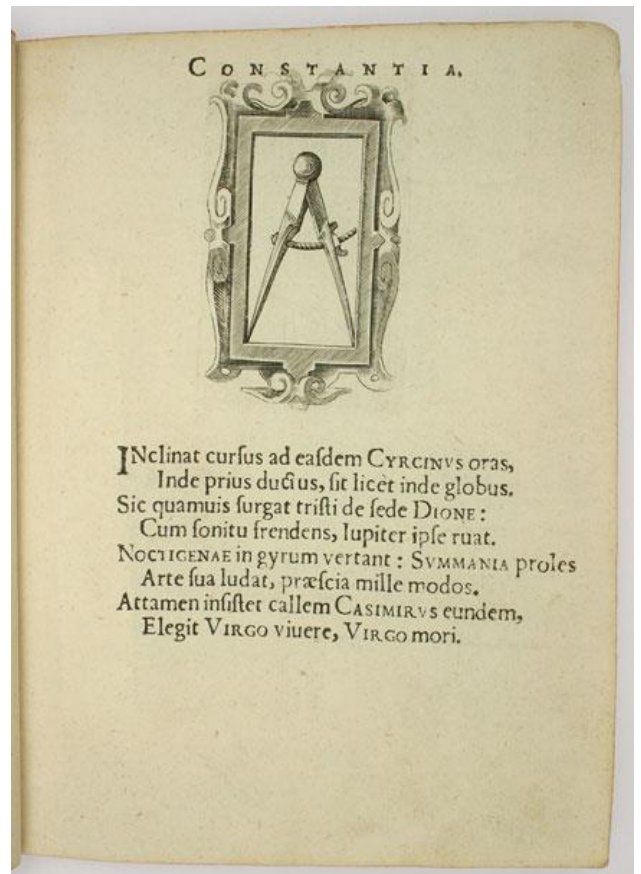
Tomas Treteris, Giovanni Battista Cavalieri
Romanorum imperatorum effigies.

Romae: (apud Franciscum Coattinum), 1592.

Iliustracija Nr. 9

Jeronimas Bildziukevičius, Tomas Makovskis,
Divi tutelaris Palrii Casimiri insigne Virtutum
(1610)

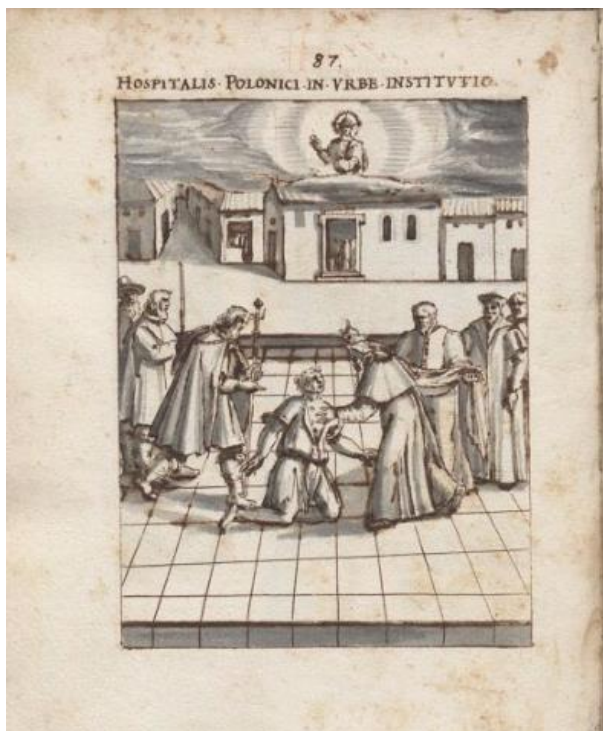
Iliustracija Nr. 10

Tomas Treteris,
Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii.

Roma, 1588.

Perfotografuota iš 1938 m. leidimo.

Iliustracija Nr. 11

Tomas Treteris,
*Theatrum virtutum ac meritorum D.
 Stanislai Hosii* rankraštinio varianto
 nuotrauka

Iliustracija Nr. 12

Tomas Treteris,
*Theatrum virtutum Domini Stanislai
 Hosii.*

Roma, 1588.

Perfotografuota iš 1938 m. leidimo.

Iliustracija Nr. 13

Tomas Treteris,
Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii.

Roma, 1588.

Perfotografuota iš 1938 m. leidimo.

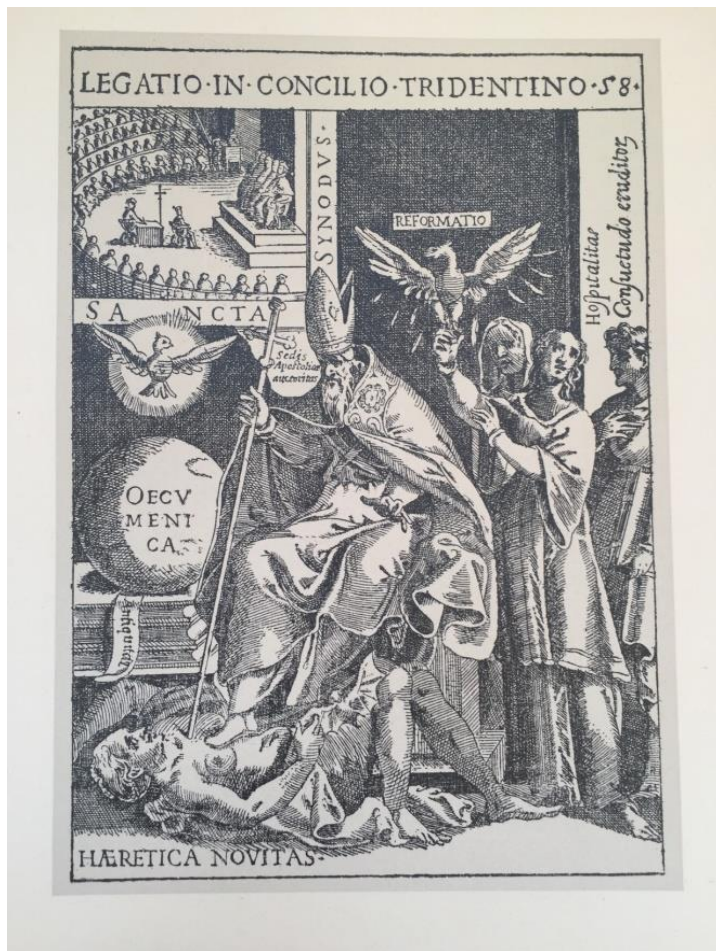

Iliustracija Nr. 14

Tomas Treteris,
Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii.

Roma, 1588.

Perfotografuota iš 1938 m. leidimo.

Iliustracija Nr. 15

Tomas Treteris,
Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii.

Roma, 1588.

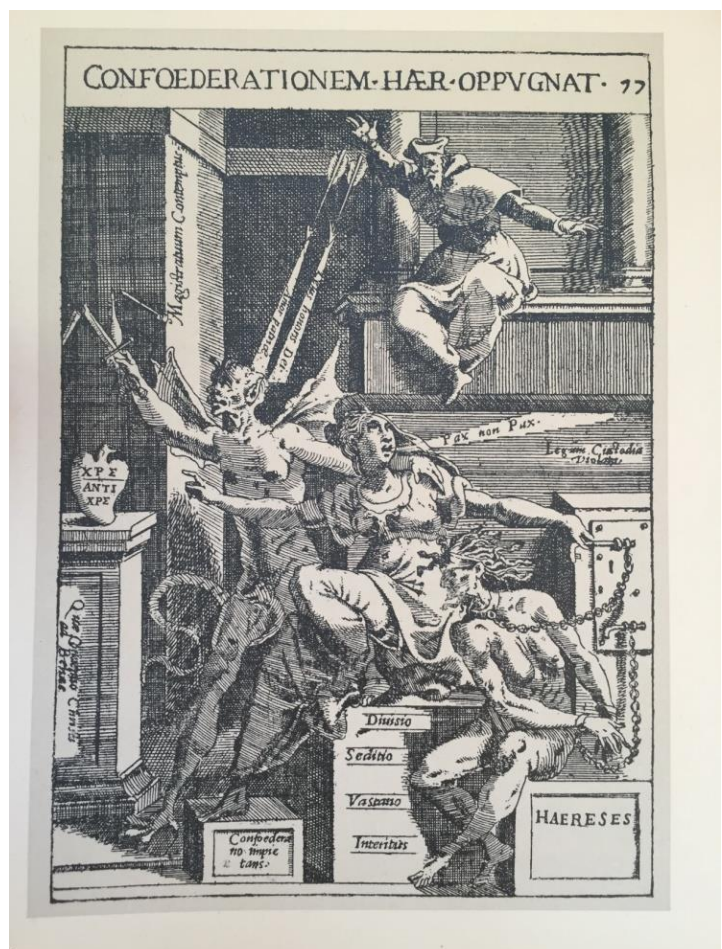
Perfotografuota iš 1938 m. leidimo.

Iliustracija Nr. 16

Tomas Treteris,
Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii.

Roma, 1588.

Perfotografuota iš 1938 m. leidimo.

Summary

After the Council of Trent (1545-1563), during the time of the Catholic renewal, various art forms were of significance – paintings, carvings, illustrated and meditative prints, emblem books, fiction and pilgrimage literature and poetry. It was through these relatively minor works that the postulates of the Catholic doctrines were mediated; they were designed to inspire and return the prodigals to the real faith, and to fight the Protestants and the teachings they spread.

In this work, the relation between art and theology from the end of the 16th to the beginning of the 17th century is described, all according to the life and activities of one person – Tomasz Treter (1547–1610). First of all, the context of the period he lived in is presented – the resolutions of Trent, the works and ideas of the most important of the Catholic theoreticians of art, the Jesuit visual theory, the forming of the emblem and the iconography in the 16th century. Secondly, works of Treter yet to be discussed by Lithuanian scholars are covered by presenting ten different examples of them, which reveal Catholic propaganda and the means by which it was used. Finally, by analyzing a certain piece by Treter, the *Theatrum Virtutum Domini Stanislai Hosii* (1588), specific instances of Counter-Reformation iconography are presented and explained. Eventually a conclusion was drawn that after the Council of Trent art started being regarded as an ideological tool, capable not only to enlighten and teach the dogmas of the Roman Catholic Church, but also to affect spiritually, to return to the way of ‘true faith’.

Keywords: *Counter-Reformation, tridentinismo, Tomasz Treter, Stanislaus Hosius, Theatrum virtutum Domini Stanislai Hosii*